

TEMENNİDEN EYLEME İLERLEME
TÜRKİYE'DE DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ İZLEME RAPORU
ÇAĞRISI

RAPOR 2022

Rapor 2022

Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı

Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu

Norwegian
Helsinki Committee

Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı:
Türkiye’de Din veya İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu 2022

Norveç Helsinki Komitesi, İnanç Özgürlüğü Girişimi

Yazar: Dr. Mine Yıldırım

Proje ekibi: Dr. Mine Yıldırım, Funda Tekin

Çeviri: Defne Orhun

Yayına hazırlayan: Funda Tekin

Kapak fotoğrafı: Michael Benanav

Tasarım: Çağrı Karadağ

Baskı: Anadolu Ofset, Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol Sanayi Sitesi No: 81/87 Topkapı, İstanbul
Tel: 90 212 567 89 92

Yayın tarihi: Nisan 2022

Norveç Helsinki Komitesi (NHC), merkezi Oslo’da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri uluslararası çalışmalarına devam eden bir sivil toplum kuruluşu. Bu amaçla izleme ve raporlama, insan hakları eğitim faaliyetleri yürütüyor ve sivil toplum ile demokratik yapıları destekliyor. NHC’nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alıyor.

İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2011 yılından beri Türkiye’de herkes için düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün korunması için çalışmalar yürütüyor. Bu bağlamda projenin temel etkinlikleri arasında konuyla ilgili izleme, belgeleme, raporlama, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve savunuculuk yer alıyor. Proje Norveç Büyükelçiliği tarafından destekleniyor.

Dr. Mine Yıldırım, aktivist araştırmacı ve İnanç Özgürlüğü Girişimi proje yöneticisi. Finlandiya, AABo Akademi İnsan Hakları Enstitüsü’nden doktora derecesini aldı. “Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu – Uluslararası Hukuk ve Türkiye Üzerine bir Vaka Çalışması” başlıklı kitabı 2017’de Routledge tarafından yayımlandı. İngiltere’de Leicester Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları ve Medeni Özgürlükler alanında lisansüstü ve Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Ulusal ve uluslararası projelerde araştırmacı olarak yer aldı. 2021’de, “Batı Balkanlar’da Din veya İnanç Özgürlüğünün Korunmasının Güçlendirilmesi: Parlamenterler İçin Bir Yol Haritası” raporunu kaleme aldı. 2016 yılında din veya inanç özgürlüğü alanındaki çalışmalarıyla Stefanus Prize ödülünü paylaştı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu’nun Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Kurulu üyesi. Ayrıca, din veya inanç özgürlüğü alanında çok sayıda yayını bulunuyor.

Elinizdeki raporun ortaya çıkışında, fikir aşamasından hazırlık ve saha çalışmaları, analiz ve raporlanmasına kadar geçen süreçte birçok kişinin emeği ve desteği bulunuyor. İnanç Özgürlüğü Girişimi çalışmaları Norveç Büyükelçiliği desteği ile yürütüldü. Araştırmanın önemli ayağını oluşturan masa başı araştırması ve görüşmeler Dr. Mine Yıldırım ve Funda Tekin tarafından yapıldı. Görüşmelere katılarak zamanlarını ayıran, deneyim ve birikimlerini bizlerle paylaşan tüm katılımcılara teşekkür ederiz. Raporun İngilizce editörlüğünü üstlenen Kim Bowen Çolakoğlu, Türkçe çevirisini üstlenen Defne Orhun, sayfa tasarımını üstlenen Çağrı Karadağ ve yayına hazırlık sürecinde büyük emeği olan Funda Tekin’e içten teşekkürlerimizi sunarız.

www.inancozgurlugugirisimi.org

inancozgurlugu.info@gmail.com

Twitter: [@inancozgurlugu](https://twitter.com/inancozgurlugu)

İçindekiler

Kısaltmalar	4
1. Yönetici özeti.....	5
2. Amaç ve metodoloji.....	10
3. Yasal çerçeve.....	11
3.1 Uluslararası hukuk.....	11
3.2 Ulusal hukuk	13
4. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü	16
4.1 Bir dine veya inanca sahip olma ve dinini veya inancını değiştirme özgürlüğü.....	16
4.2 Kişinin din veya inancını açıklamama hakkı	19
4.3 Kişinin inancına aykırı hareket etmek zorunda bırakılmama özgürlüğü.....	19
Askerlik hizmetine karşı vicdani ret	19
5. Din veya inancı ibadet, öğretim, uygulama, ritüel ve törenler yoluyla açıklama özgürlüğü	24
5.1 İbadet yoluyla din veya inancı açıklama hakkı	24
5.1.1 İbadethanelere erişim	24
5.1.2 İbadet yerleri ve bu yerlerin statüsü.....	28
5.1.3 Dinî mekanların korunması	30
5.1.4 İbadet yerlerinin dönüştürülmesi.....	35
5.1.5 Dinî hizmetlere ayrılan kamu kaynakları ve eşitlik.....	36
5.1.6 İbadet yerlerine ve din veya inanç topluluklarına yönelik saldırı ve tehditler	37
5.2 Din veya inancını öğretim yoluyla açıklama hakkı	37
5.2.1 Dinini yayma hakkı	37
5.2.2 Dinî eğitim ve öğretime yönelik okul kurma hakkı.....	37
5.3 Din veya inancı uygulama suretiyle açıklama hakkı.....	38
5.3.1 Dinî sembol ve/veya kıyafetler	38
5.3.2 Geleneksel olarak kullanılan dilleri öğrenme ve dinî uygulamada kullanma hakkı	39
5.3.3 Din görevlilerini atama hakkı.....	39
5.3.4 Yabancı Hristiyanlara yönelik seyahat kısıtlamaları ve sınırdışı işlemleri.....	43
5.3.5 Bayramlar, Tatiller ve Dinî Açından Önem Taşıyan Günler	44
5.3.6 Gömülme hakkı.....	45
6. Din veya inanç özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü.....	47
6.1 Tüzel kişilik	47
6.2 Derneklere yönelik kısıtlamalar	48
6.3 Gayrimüslim cemaat vakıfları	50
7. Mülkiyetin korunması	52
8. Eğitim sisteminde din veya inanç özgürlüğü	55
8.1 Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi.....	55
8.2 Seçmeli din dersleri.....	58
9. Kadınlar ve din veya inanç özgürlüğü	60

Kısaltmalar

AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CİMER	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi
ÇHS	Çocuk Hakları Sözleşmesi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
EPI	Evrensel Periyodik İzleme
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyanname
İHK	İnsan Hakları Komitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSHS	Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme
TCK	Türk Ceza Kanunu
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü

1. Yönetici özeti

Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı – Türkiye’de Din veya İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu 2022, Nisan 2019 ile Aralık 2021 tarihleri arasında Türkiye’de din veya inanç özgürlüğü alanında yaşanan önemli yasal, yargısal ve idari gelişmeleri kapsıyor. Rapor, uluslararası insan hakları standartları ile uyumlu olmayan noktalara işaret ediyor ve bunları gidermek amacıyla yetkililere tavsiyelerde bulunuyor. Rapor sistematik bir şekilde:

- Din veya inanç özgürlüğünün kilit unsurlarına ilişkin yasal, yargısal ve idari işlemleri inceliyor;
- Din veya inanç özgürlüğü ile eğitim hakkı ve örgütlenme özgürlüğü arasındaki kesişen konuları ele alıyor;
- Kadınların din veya inanç özgürlüğüne yönelik temel meselelere dair genel bir değerlendirme sunuyor;
- Uluslararası insan hakları hukuku standartları ile Türkiye’deki hukuk ve uygulama arasındaki uyumu denetleyerek eksiklikleri tespit ediyor;
- Yukarıda bahsedilen standartlara uyumun daha iyi sağlanması için gereken tedbirlere dair tavsiyelerde bulunuyor.

Din veya inanç toplulukları, inançsız kişi ve topluluklar da dahil olmak üzere, din veya inanç özgürlüğünü savunmaya ve bu amaçla diyalog ve hukuk yollarını kullanmaya devam ediyor. Bu raporda ele alınan sorunlar ve bunlara karşı geliştirilen tepkiler, adaletsizliğe ve eşitsizliğe uğrayan kişi ve toplulukların yapıcı bir adalet ve eşitlik arayışına yönelik kararlı ve ısrarlı tutumlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor.

Türkiye’de din veya inanç özgürlüğü alanında uzun süredir varlığını sürdüren meseleler hala çözümlenmeyi bekleniyor. Oysa ki temel insan hakları sözleşmelerine taraf bir ülke olarak Türkiye’nin insan hakları alanında önemli yükümlülükleri var. Bu sorunların çözümü, yürütme, yasama ve yargı organlarının çok yönlü çabalarını gerektiriyor. Yargı din veya inanç özgürlüğünün korunmasıyla ilgili anayasal ve uluslararası insan hakları standartlarını tutarlı bir şekilde uygularsa, kişiler ve din veya inanç topluluklarının adalete erişmesi mümkün olabilecek. Örneğin askerlik hizmetine karşı vicdani ret ve zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi gibi din veya inanç özgürlüğünü ilgilendiren kritik konularda yapılmış bireysel başvurular uzun bir süredir Anayasa Mahkemesi (AYM) önünde incelenmeyi bekliyor. Bu gecikme, AYM’ye bireysel başvuru usulünün etkili bir iç hukuk yolu oluşturma kapasitesini zayıflatıyor. Din veya inanç özgürlüğünü ilgilendiren mevzuatın, uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmek amacıyla yeniden gözden geçirilmesi Adalet Bakanlığının açıkladığı 2021 İnsan Hakları Eylem Planı’nda yer alan hedeflerden biri. Bu hedef esaslı iyileştirme sağlayabilecek bir yol olarak ciddi bir potansiyel içermekle birlikte, henüz ulaşılmış değil.

Uluslararası insan hakları uyum denetim mekanizmalarının kararlarına uyulması da son derece önem taşıyor. Ne var ki bu kararların fiili olarak uygulanması konusunda oldukça geri kalmış durumda. Söz konusu kararların uygulanması, Türkiye’de herkesin din veya inanç özgürlüğünün korunması için çok kapsamlı bir etki yaratacak. Avrupa

İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kilit kararlarında dile getirilen genel tedbirlerin uygulamaya geçirilmesi Türkiye'de din veya inanç özgürlüğünün korunması bakımından esaslı bir iyileştirme sağlayacak. Bu kararlar, başka meselelerin yanı sıra, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, askerlik hizmetine karşı vicdani ret ve ibadet yerlerinin statüsü ile ilgili. AİHM ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden Alevilere kamusal dinî hizmetler için kaynak ayrılmamasını da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) aykırı buldu. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili Birleşmiş Milletler (BM) mekanizmaları da vicdani ret ve başörtüsü konularında yapılan başvurularda görüşlerini açıkladı. Bu kararların ve görüşlerin etkili şekilde uygulanması için tedbirler alınması şart.

Ateistler, deistler ve agnostikler işyerinde, aile içinde ve eğitim sisteminde düşünce ve inanç özgürlüklerine yönelik olarak sık sık ihlallerle karşılaşılıyor. Ateist, deist ve agnostik ebeveyn ve öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri kapsamında verilen zorunlu din eğitiminin muafiyet hakkı bulunmuyor. Başta İslam olmak üzere genel olarak bir dine veya inanca ya da söz konusu din veya inancın belirli yorumlarına karşı eleştiride bulunanlar, şikâyet konusu edilerek Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamında kovuşturmaya uğrama riskiyle karşı karşıya. Bu şikâyet ve kovuşturma özellikle, halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılamayı suç sayan 216(3). madde kapsamında ortaya çıkıyor. Öte yandan, 216(3). madde azınlıklara yönelik nefret veya aşağılama içeren söylemlere karşı uygulanmıyor.

Askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkının tanınmaması uluslararası insan hakları hukukuna doğrudan aykırılık oluşturuyor. Yoklama kaçağı veya bakaya sayılan vicdani retçilere idari ve cezai tedbir ile yaptırımlar uygulanıyor. Askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkının tanınmaması din veya inanç özgürlüğüne yönelik bir ihlal teşkil ediyor. Birçok AİHM kararı ve BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) tarafından verilmiş bir görüşte bu ihlal tespit edilmiş olmasına rağmen, henüz iç hukukta gerekli düzenleme yapılmış değil. Söz konusu hakkın tanınmaması ayrıca, vicdani retçilerin başka birçok insan hakkını ihlal ediyor. Bunlar arasında seçme ve seçilme hakkı, seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı ve çalışma özgürlüğü yer alıyor.

Din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutuna yönelik geniş kısıtlamalar, özellikle örgütlenme özgürlüğü ile birlikte ele alındığında, bu haklardan ve eşitlik ilkesinden yararlanılması önünde muazzam engeller oluşturmaya devam ediyor. Bu kısıtlamalar ibadet yerlerinin yasal statüsünü ve tüzel kişilik edinilmesi de dahil olmak üzere örgütlenme haklarını sınırlıyor. Din veya inanç topluluklarının içişlerine yönelik olarak teşkilat yapısı, dinî liderlerin görevlendirilmesi ve unvanların kullanımına ilişkin ciddi müdahaleler devam ediyor. Devlet yetkililerinin bu konuda uygun telafi yolları sunmak üzere acilen yasal ve idari tedbirler alması gerekiyor.

Türkiye'de hiçbir din veya inanç topluluğu tüzel kişiliğe sahip değil. Din veya inanç toplulukları ve Patrikhaneler ya da Başhahamlık gibi bunları temsil eden kurumlar tüzel kişilik statüsünden yoksun oldukları için yargı sistemine erişemiyor, banka hesabı açamıyor, mülk edinemiyor veya kendi dini görevlilerini resmen istihdam edip onlara sosyal güvence sunamıyor. Din veya inanç topluluklarına mensup kişiler ya dernek olarak örgütleniyor ya da dinî amaca sahip vakıflar kuruyor; ancak her iki seçenekte de sınırlamalara tabi oluyor. Gayrimüslim cemaat vakıflarının örgütlenme haklarını baltalayan ciddi kısıtlamalar varlığını sürdürüyor. Bu vakıfların yönetim kurulu seçimleri 2013'ten beri engelleniyor. Bunun sonucu olarak cemaat vakıflarının işleyişi ve bunlardan faydalanan cemaatler felce uğrayarak zayıflıyor. Söz konusu cemaat vakıfları kilise ve sinagog binaları, okul, hastane gibi gayrimüslim cemaat mülklerinin idaresi ve finansmanından başka hayırseverlik faaliyetleriyle de uğraşılıyor. Bu vakıflar cemaatleri için bir can simidi işlevi görüyor.

Dernekler Kanunu'nda ve Yardım Toplama Kanunu'nda değişiklik yapan 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine ilişkin Kanun'un kabulüyle ek kısıtlamalar getirildi. Venedik Komisyonu, 7262 sayılı Kanun'un uluslararası insan hakları standartlarına uygun olmadığını ve sivil toplum kuruluşları için bir risk oluşturduğunu tespit etti. Bu kuruluşlar arasında dinî amaç taşıyan kurumlar da yer alıyor.

İbadet yeri statüsü edinilmesi de birçok dinî topluluk açısından çözülmemiş bir sorun olmayı sürdürüyor. Bu durum bilhassa Aleviler, Yehova Şahitleri ve Protestan cemaatleri açısından geçerli. Yehova Şahitlerinin ibadet salonları, Protestan toplulukların kiliseleri ve Alevilerin cemevleri resmi olarak ibadet yeri statüsü tanınmaması sebebiyle özel olarak kırılğan ve zayıf bir konumda bulunuyor. Devlet yetkilileri bu konudaki AIHM kararlarını göz ardı ederek bu mekânlara ibadet yeri statüsü tanımayı sistematik bir şekilde reddediyor. İbadet yeri statüsü edinilmesine yönelik yasal ve idari değişiklikler yapılarak ayrımcılık içermeyen bir sürecin tesisi ve buna eşlik edecek avantajlar uzun süredir atılmayı bekleyen adımlar arasında yer alıyor.

İbadet yerlerinin korunması, din veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkının korunmasına yönelik devlet yükümlülüğünün ayrılmaz bir parçası. Birçok dinî yapı, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları tarafından resmen kültürel miras alanı olarak tescil edilmesine rağmen harap ve yok olmanın eşiğinde. Dahası, çok çeşitli din veya inanç topluluklarına ait olan bu mülklerin ve bunlarla bağlantılı vakıfların geçmişteki kayıplarının etkisi halen sarılmayı bekleyen bir yara. Gayrimüslim topluluklar açısından, haksız şekilde el konulan cemaat vakfı mülklerinin iadesi süreci henüz tamamlanmış değil; kayıplar giderilmeyi bekliyor. Bu raporun kapsadığı dönemde Ayasofya Müzesi ve Kariye Müzesi camiye dönüştürüldü. Her ikisi de en başta kilise olarak inşa edilmiş bu yapılar Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmüş, ardından Cumhuriyet döneminde müze haline getirilmişti. Çok sayıda dinî topluluğu etkilemiş olan geçmişteki uygulamaların hem ilgili insan hakları hukukuna uygun şekilde, hem de devletin tarafsız davranma yükümlülüğünü yerine getirerek ele alınması çözüm bekleyen bir sorun olmayı sürdürüyor.

Din görevlilerinin atanmasına ilişkin haklar din veya inanç topluluklarının işlerinde özerklik hakları arasında yer alıyor. Türkiye'de dinî liderlerin atanmasıyla ilgili mevzuat ve uygulama konusunda tek tip bir yaklaşım bulunmuyor. Diyanet İşleri Başkanını Cumhurbaşkanı atıyor. İl müftüleri ve Sünni camilerde çalışacak imamlar ise Diyanet İşleri Başkanlığınca atanıyor. Yani cami cemaatlerinin bu atama sürecine katılımına dair bir mekanizma yok. Ermeni Ortodoks, Yahudi ve Rum Ortodoks cemaatlerin dinî liderlerini atama sürecinde işlerine müdahaleyi ortadan kaldırmaya dair herhangi bir tedbir bulunmuyor. Anayasa Mahkemesinin, son Ermeni Patriği seçimine yönelik müdahalenin kanunla öngörülmüş olmadığına ilişkin tespitine rağmen bir düzenleme yapılmış değil. Halbuki AYM, bu durumun Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın din ve vicdan özgürlüğünü koruyan 24. maddesine aykırı olduğunu tespit etmişti.

Sünni Müslüman din görevlileri dışındaki din görevlilerinin eğitime ilişkin yasal kısıtlamalarda göze çarpan ve Sünni Müslüman din görevlilerinin eğitime tahsis edilen kamu kaynakları karşısında diğer dinlerin görevlilerinin eğitimi için hiçbir kaynak ayrılmamasının yarattığı çarpıcı eşitsizlikler henüz giderilmiş değil. Alevi cemaati, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi ve Protestan cemaati gibi dinî topluluklar din görevlilerine Türkiye'de eğitim veremiyor. Din veya inancı öğretim yoluyla açıklama hakkını sağlamak için tüm dinî topluluklara mensup din görevlilerinin eğitim hakkını koruyan ve tüm din veya inanç topluluklarının kendi din görevlilerini eğitmek üzere eğitim kurumları açmasını sağlayan adımlar uzun süredir atılmayı bekliyor. Devlet

yetkilileri Hristiyan yabancıları hedef alan seyahat kısıtlamaları uygulamaya devam ediyor. Bu kısıtlamalar arasında din veya inanç özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, seyahat özgürlüğü ve yabancıların hukuka aykırı şekilde sınırdışı edilmeye karşı korunması da dahil olmak üzere birçok insan hakkına müdahalede bulunuyor. Bu uygulama, kendi öğretmenlerini eğitmesine izin verilmediği için yabancı din görevlilerini istihdam etmek durumunda olan Protestan topluluğunu da özel olarak etkiliyor.

Din hizmetlerinde yalnızca Sünni Müslüman topluluğa kamu bütçesinden kaynak ayrılıyor. Bu durum ayrımcılık yasağına aykırı olduğu gibi, devletin eşitlik ilkesini gözetme yükümlülüğüyle de çelişiyor. AİHM'in (Büyük Daire) *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye* davasında verdiği karar Alevi toplumu için olduğu kadar, geniş toplum açısından da önemli tespitler içeriyor. Alevi başvuruclar tarafından talep edilen kamusal din hizmetlerinin sağlanmaması ve Alevi inancının devlet tarafından tanınmaması nedeniyle Alevilerin din veya inanç özgürlüklerinden tam olarak yararlanması mümkün olamıyor. Bu kararın uygulanması tüm din veya inanç topluluklarının din veya inanç özgürlüğünün kullanımında eşit olarak korunmasını sağlamak bakımından son derece önem taşıyor. Bu eşitsizlik Covid-19 salgını sırasında daha da arttı. Din veya inanç toplulukları yüz yüze toplanamadığı için, toplanan bağışlar bu durumdan etkilendi.

Çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, katılım hakkı ve ebeveynlerin çocuklarını kendi felsefi veya dini görüşlerine göre yetiştirme hakkı, Türkiye'deki eğitim sistemi içerisinde sistematik müdahaleye maruz kalıyor. **Bu dersten muafiyet mekanizması da dahil olmak üzere zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, seçmeli din dersleri, okullardaki İslami uygulamalar ve liselere geçiş sınavı, başka hususların yanı sıra, çocuğun din veya inanç özgürlüğünün korunmasına yönelik esaslı bir müdahale oluşturuyor.** AİHM'nin *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye* (2007) ve *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye* (2014) kararları hala uygulanmayı bekliyor.

Farklı din veya inanç topluluklarına mensup kadınlar din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere insan haklarının özgürce kullanımı konusunda ciddi engellerle karşılaşılıyor. Bu raporda dile getirilen birçok tespit, kadınların evlerinde bilhassa hassas ve savunmasız konumda olmaya devam ettiğini, toplumun seküler ve dinî kesimlerinden baskı gördüğünü ve kendilerini sık sık çifte hayat yaşamak zorunda hissettiğini gösteriyor. Bunun yanı sıra, erkekler dinî öğretilerin yorumu ve dinî makamlar üzerinde tekeli bir yetkiyi ellerinde bulundurmayı sürdürüyor. Din veya inanç toplulukları içerisindeki karar alma mekanizmaları da hala erkeklerin egemenliği altında. Bu raporda, din adına kadınların aşağılanmasına karşı alenen eleştirel bir tutum sergileyen *Fatma Yavuz, Zeynep Duygu Ağbayır ve Zeynep Çetinkaya*'nın hikâyeleri anlatılırken, bu kadınların karşı karşıya kaldığı tepkilere yer veriliyor. Din veya inanç topluluklarında kadınlar değişime aracılık etmeyi sürdürüyor. Camilerde kadınların konumunu iyileştirmeye çalışan Kadınlar Camilerde kampanyası buna bir örnek. Devlet yetkililerinin, din veya inanç topluluklarının ve sivil toplumun, kadınların din veya inanç özgürlüğünden tam anlamıyla yararlanması önündeki engelleri ele alarak adımlar atması şart.

Covid-19 salgını karşısında devletin aldığı tedbirler tüm dünyada din veya inanç özgürlüğü önünde ağır sonuçlara yol açan engeller yarattı. İbadet yerleri kapatıldı ve toplu ibadet uzun süreler boyunca kısıtlandı. Covid-19 salgınıyla bağlantılı olarak Mart 2020'den itibaren alınan tedbirler inançlı kesimleri ve din veya inanç topluluklarını farklı şekillerde etkiledi. Bunlar arasında ibadet yerlerine erişim, din veya inanç özgürlüğünü ibadet yoluyla açıklama hakkı, dinî bayramlara saygı, *bar mitzvah* töreni de dahil olmak üzere hayatın belirli aşamalarıyla bağlantılı tören ve ayinlere katılım, cenaze törenleri, ibadet amacıyla evlerde bir araya gelinmesi, cemaat faaliyetlerinin düzenlenmesi ve din

veya inanç öğretimi konusundaki kısıtlamalar sayılabilir. Salgınin etkisini hafifletmek için alınan farklılaştırılmış tedbirler din veya inanç topluluklarını çeşitli şekillerde etkiledi. Camilerle ilgili daha fazla yönerge hazırlanırken, başka din veya inanç topluluklarına özel bir şekilde yol gösterilmedi. Gerekli ayarlamalar ya hiç ya da eşit düzeyde yapılmadı. Derin sistemsal eşitsizlikler salgın sırasında daha da görünür oldu. Her zaman olduğu gibi, kamu bütçesi camilere ve bu hizmetlerden yararlanan kişilere sunulurken, diğer din veya inanç topluluklarına bir kaynak ayrılmadı. Fakat yüz yüze toplanamayan cemaatlerin bağış toplaması da mümkün olmadığı için gelirleri önemli ölçüde düştü. **Bunun sonucu olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla devlet kaynaklarından finanse edilen dinî hizmetlerden yararlanan topluluklar ile diğer topluluklar arasındaki bariz eşitsizlik daha da çarpıcı bir hal aldı.** Bunun yanı sıra, kadınlar evde kalmak zorunda kalınca, başka hakların yanı sıra din veya inançlarını uygulamak bakımından ev dışında buldukları özgürlüğü de genel olarak kaybetmiş oldu.

2. Amaç ve metodoloji

Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı – Türkiye’de Din veya İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu 2022 Nisan 2019 ile Aralık 2021 tarihleri arasında Türkiye’de din veya inanç özgürlüğü alanında yaşanan önemli yasal, yargısal ve idari gelişmeleri kapsıyor. Rapor, uluslararası insan hakları standartları ile uyumsuz noktalara işaret ediyor ve bunları gidermek amacıyla tavsiyelerde bulunuyor. Rapordaki analizler din veya inanç özgürlüğü bakımından geçerli olan uluslararası insan hakları standartlarına dayanıyor. Bu raporda, **din veya inanç terimleri, tanrılı, tanrısız ve ateist inançların yanı sıra herhangi bir din veya inanç açıklamasında bulunmama hakkını da içerecek şekilde geniş haliyle benimseniyor.** Bu özgürlükle ilişkili olarak örgütlenme özgürlüğü, eğitim hakkı ve ayrımcılık yasağı ile eşitlik ilkesi gibi temel haklar da ele alınıyor.

Bu raporla şunlar amaçlanıyor:

- Din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin yasal, yargısal ve idari işlemleri sistematik bir şekilde incelemek;
- Din veya inanç özgürlüğü ile eğitim hakkı ve örgütlenme özgürlüğü arasındaki kesişen konuları ele almak;
- Uluslararası insan hakları hukuku standartları ile Türkiye’deki hukuk ve uygulama arasındaki uyumu denetleyerek farkları tespit etmek;
- Yukarıda bahsedilen standartlara uyumluluğun daha iyi sağlanması için gereken tedbirlere dair tavsiyelerde bulunmak.

Bu raporu hazırlarken, veri toplama, görüşme ve medya araştırması şeklinde üç boyutlu bir metodoloji kullandık. Öncelikle, Türkiye’deki ulusal yasa yapım süreçlerine ve konuyla ilgili yargılamalara dayanarak veri topladık. Çeşitli din veya inanç topluluklarından, ateist ve deist gruplara, ilgili sivil toplum kuruluşlarına, uzmanlara ve İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Elazığ, Mardin ve Diyarbakır’dan insan hakları savunucularına dek uzanan bir yelpazede 50’den fazla kişiyle görüşme yaptık. Bu görüşmeler mümkünse yüz yüze, değilse telefon veya e-posta aracılığıyla yapıldı. Ayrıca, medyayı sistemli bir şekilde tarayarak önemli verilere ulaştık. Bu raporda, görüşme yapılan kişilerin birçoğunun ismi, kendi talepleri doğrultusunda kısaltılarak yalnızca baş harfleriyle kullanıldı ve kimliklerini ortaya çıkarabilecek başka bilgiler de gizlilik ve güvenliklerini korumak amacıyla saklı tutuldu.

Kadın ve din veya inanç özgürlüğü başlıklı Dokuzuncu Bölüm, din veya inanç özgürlüğünü toplumsal cinsiyet merceğiyle ele alıyor. Bu toplumsal cinsiyet merceğini yaygınlaştırmak bu projenin hedeflerinden biri olmakla birlikte, kadınların karşı karşıya kaldığı sorunların ayrı bir bölüm kapsamında ele alınıp vurgulanması uygun görüldü. Masa başında yapılan araştırmaların yanı sıra, çeşitli din veya inançlara sahip 25’ten fazla kadınla görüşmeler yapıldı. Bu kadınlar arasında öğrenciler, aktivistler, ev kadınları, araştırmacılar, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları ve bazıları kamu sektöründe çalışan din görevlileri yer alıyor. LG-BTİ+’ların bu izleme çalışmasına dahil edilmesi kısıtlılıklar sebebiyle zorlayıcı olduğu için söz konusu tespitler kadınlarla sınırlı tutuldu. İlerleyen raporlarda kadın ve LGBTİ+’ların deneyimlerinden hareketle din, inanç ve inançsızlık bağlamlarını içeren daha fazla saha araştırmasından yararlanabilmek hedefleniyor.

Birleşmiş Milletler
İnsan Hakları Konseyi

3. Yasal çerçeve

3.1 Uluslararası hukuk

Düşünce, vicdan veya din özgürlüğü uluslararası insan hakları hukuku kapsamında korunan temel bir insan hakkı. Bu özgürlük evrensel ve bölgesel sözleşmeler ile siyasi belgelerle teminat altına alınıyor. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 18. maddesi,¹ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MŞHS) 18. maddesi² ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. maddesi herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü korur.

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.³

Din veya inanç özgürlüğü tanrılı, tanrısız ve ateist inançların yanı sıra herhangi bir din veya inanç açıklamasında bulunmama hakkını da korur ve "inanç" ve "din" terimleri geniş yorumlanmalı.⁴

¹ BM Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Beyanname, 10 Aralık 1948, 217 A (III), 18. madde.

² BM Genel Kurulu, Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966, RES 2200A (XXI), 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girdi, 18. madde.

³ Avrupa Konseyi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi, 11 ve 14 No'lu Protokollerle değiştirilmiş haliyle, 4 Kasım 1950, ETS 5, 9. madde.

⁴ BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), *MŞHS 22 No'lu Genel Yorum: 18. Madde (Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü)*, 30 Temmuz 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

Din veya inanç özgürlüğünün korunması tüm insan haklarının korunmasıyla yakından bağlantılı bir konu. Zira insan haklarının tamamı birbirine bağlı ve bölünmez nitelikte. Din veya inanç özgürlüğü de birçok hakla ilişkili. Bunlar arasında ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü güvenceleri de yer alıyor. Bu özgürlükleri koruyan hükümler lafzı ve ruhuyla yorumlanmalı. Eğitim hakkı ise devletlere, eğitimle ilgili görevlerini yerine getirirken ebeveynlerin haklarına saygılı davranma yükümlülüğü de getiriyor. Yani sunulan eğitim ve öğretim ebeveynlerin dinî ve felsefi inanç ve görüşleriyle uyumlu olmalı. Bu, din veya inanç özgürlüğünün yasal çerçevesi açısından önem taşıyan bir unsur.

1981 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Bildiri, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin uluslararası normların kolektif boyutunu saptamak bakımından önemli bir dönüm noktası.⁵

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) katılımcısı bir devlet olarak Türkiye'nin din ve inanç özgürlüğüne ilişkin geniş kapsamlı siyasi taahhütleri bulunuyor.⁶

Ayrıca, Lozan Antlaşması da Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların korunmasına yönelik son derece önemli hükümler içeriyor.⁷

Temel insan hakları sözleşmelerine taraf olmakla birlikte, Türkiye'nin bu sözleşmelere önemli çekinceleri var.⁸ Örneğin Türkiye, BM insan hakları koruma mekanizması kapsamında, MSHS'yi onaylarken 27. maddeye ilişkin bir çekince eklemiştir. Bu çekinceye göre, etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların korunmasına ilişkin maddeyi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine ve usullerine göre yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutuyor.⁹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS) de eğitim hakkına ilişkin 13(3). maddeye çekince koyarak onaylandı.¹⁰ Bu bağlamda, 13. maddede yer alan “ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında ... diğer okulları seçme özgürlüğüne ... saygı gösterme” yükümlülüğü reddediliyor. Velilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim vermesine de olanak tanınmıyor. Yani Türkiye 13(3). madde şartlarını yerine getirmiyor. Türkiye, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni de 17, 29 ve 30. maddeleri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine ve usullerine göre yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutarak onayladı.¹¹

Türkiye, başka sözleşmelerin yanı sıra, Avrupa Konseyi'nin temel insan hakları sözleşmelerinden ikisine de taraf. Bunlar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹² ve Avrupa Sosyal Şartı.¹³ Türkiye AİHS'e Ek 1 No'lu Protokol'ü onaylasa da eğitim hakkını koruma altına alan 2. maddeye çekince koydu. 2. madde devlete “ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin

5 BM Genel Kurulu, Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Bildiri, 25 Kasım 1981, A/RES/36/55.

6 Din veya inanç özgürlüğüne ilişkin AGİT taahhütlerinin tam listesi için bkz. *OSCE Commitments on Freedom of Religion or Belief*.

7 Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-İsloven Devleti ile yeni Türk Devleti hükümetinin temsilcileri arasında imzalandı.

8 İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (CAT), Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS).

9 Türkiye Cumhuriyeti, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi 23 Eylül 2003 tarihinde onayladı.

10 Türkiye Cumhuriyeti, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi 23 Eylül 2003 tarihinde onayladı.

11 Bahsi geçen maddeler sırasıyla bilgiye erişim hakkı, eğitim hakkı ve azınlıkların korunması ile ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 4 Nisan 1995 tarihinde onayladı.

12 Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 18 Mayıs 1954 tarihinde onayladı.

13 Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Sosyal Şartı'nı 24 Kasım 1989 tarihinde onayladı.

kendi dinî ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterme” yükümlülüğü getiriyor. Türkiye söz konusu çekinceyi 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu çerçevesinde ekledi.¹⁴ Türkiye Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’na ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşme’ye taraf değil.

- » Türkiye uluslararası insan hakları sözleşmelerine koyduğu tüm çekinceleri kaldırmalı.
- » Türkiye, Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nı ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşme’yi onaylamalı.

Uluslararası insan hakları uyum denetim mekanizmaları din veya inanç özgürlüğüne ilişkin önemli meseleler hakkında karar ve tavsiyeler sunuyor. Ne var ki bunlar yerine getirilmiyor. Bunların uygulanması, Türkiye’de herkesin din veya inanç özgürlüğünün korunması bakımından son derece büyük bir etki yaratacak. Özellikle, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine, vicdani redde ve ibadethanelerin statüsüne ilişkin olarak AİHM kararlarında dile getirilen genel tedbirlerin uygulanması Türkiye’de din veya inanç özgürlüğünün korunması açısından büyük bir adım olacak. AİHM ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesinden Alevilerin dinî hizmetlerine ödenek ayrılmasını da AİHS’ye aykırı bulmuştu. BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) de vicdani ret ve başörtüsü konusunda yapılan başvurularda görüşlerini açıklamıştı; bu noktada İHK’nin tespitleri ışığında tedbirler alınması gerekiyor.

- » Türkiye Cumhuriyeti makamları din veya inanç özgürlüğünü ilgilendiren davalarda verilen AİHM kararlarını ve İHK Görüşlerini yerine getirerek, benzer ihallerin yaşanmasını önlemek için gecikmeksizin genel tedbirler almalı.

3.2 Ulusal hukuk

Bu bölümde ulusal hukukta din veya inanç özgürlüğüne ilişkin anayasal ve yasal çerçeveye ve kilit nitelikteki uluslararası ve anayasal davalara dair genel bir bakış yer alıyor.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 24. maddesi din ve vicdan özgürlüğünü teminat altına alıyor:

Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.¹⁵

25. madde “herkesin düşünce ve kanaat özgürlüğüne sahip” olduğunu ve “kimse[nin] düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanama[yacağı]” ve “düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanama[yacağı] ve suçlanama[yacağı]” ifade ediyor.¹⁶

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti’nin koyduğu çekince için Resmi Gazete’deki ilgili kanununun 3. maddesine bakınız.

¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982.

¹⁶ A.g.k.

Anayasa'nın 10. maddesi ise herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin, kanun önünde eşitliğini öngörüyor. Aynı maddede devlet organlarının ve idari makamların bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket edeceği dile getiriliyor.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası uyarınca Türkiye'nin usulüne uygun olarak yürürlüğe koymuş olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri iç hukuktan üstün tutuluyor.¹⁷ Yani uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ulusal hukukla çatıştığı hallerde, uluslararası insan hakları sözleşmelerindeki hükümler geçerli sayılıyor. Ne var ki bu üstünlük nadiren uygulanıyor.

Mart 2021'de açıklanan İnsan Hakları Eylem Planı, bir yıl içinde, din ve vicdan özgürlüğünün en geniş şekilde güvence altına alınması için ilgili mevzuat ve uygulamanın uluslararası insan hakları standartları doğrultusunda gözden geçirilmesini amaçlıyor.¹⁸ Ancak Eylem Planı açıklandığı sırada bu hedefin mevcut durumu hakkında kamuoyuyla herhangi bir bilgi paylaşılmadı.

Anayasal hükümlerin yanı sıra, Türkiye'de din veya inanç özgürlüğünü etkileyen ve incelenmesi gereken birçok kanun ve yönetmelik var:

- Türk Medeni Kanunu
- Dernekler Kanunu
- Vakıflar Kanunu
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu
- İmar Kanunu
- Türk Ceza Kanunu
- Milli Eğitim Temel Kanunu
- Özel Öğretim Kurumları Kanunu
- Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun
- Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun

2012 yılında ulusal hukuk sisteminde değişiklik yapılarak Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru mekanizması getirildi. Bu sayede AYM din veya inanç özgürlüğü ve bunlarla bağlantılı haklar ile ilgili önemli değişiklikler yapabilecek ve yapması gereken önemli bir yeni aktör haline geldi.¹⁹ Ne var ki AYM 2012 yılından beri din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili çok az sayıda karar verdi. Din veya inanç özgürlüğüne ilişkin kilit meseleler hakkındaki başvurular halen incelenmeyi bekliyor. Karara bağlanmayı bekleyen başvurulardan bir kısmı vicdani ret hakkı, cemevlerinin hukuki statüsü ve zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile ilgili. Bu raporun ele aldığı dönemde meydana gelen önemli bir gelişme, *Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan* bireysel başvurusunun incelenmesi ve başarıya ulaşması oldu. AYM bu başvuruya ilişkin olarak 22 Mayıs 2019 tarihinde verdiği kararda din veya inanç topluluklarının içişlerine müdahale konusunda önemli tespitlerde bulundu.²⁰ Başvurucular Patrik seçimi yapılmasına ilişkin taleplerinin

17 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 90. madde.

18 Adalet Bakanlığı, *İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi*, 4.3.a, Nisan 2021.

19 Din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili bireysel başvurularına dair tabloya [buradan](#) ulaşabilirsiniz.

20 AYM, 22 Mayıs 2019, 2014/17354 sayılı Bireysel Başvuru, *Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan*.

Türkiye Cumhuriyeti
Anayasa Mahkemesi

devlet tarafından reddedilmesinin din özgürlüğünü ihlal ettiğini ileri sürmüştü. AYM bu müdahalenin kanunen öngörülmemiş olmadığını ve Anayasa'nın 24. maddesini ihlal ettiğini tespit etti.

- » Mevzuat ve uygulama İnsan Hakları Eylem Planı'nda (2021) ifade edildiği üzere uluslararası insan hakları hukukuna uygun hale getirilmek üzere gözden geçirilmeli.
- » AYM din veya inanç özgürlüğüne ilişkin karara bağlanmamış bireysel başvuruları süratle ve uluslararası insan hakları standartlarına uygun şekilde incelemeli.
- » Ulusal mahkemeler de iç hukukun uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle çatıştığı hallerde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesine uygun ve tutarlı bir şekilde uluslararası sözleşme hükümlerini uygulamalı.

Kaynak: Evrensel

Vicdani retçi ve insan hakları aktivisti Zana Aksu 2021 yılında "Askeri Ceza Kanunu'na muhalefet" gerekçesiyle 18 ay hapis cezasına ve 10 bin lira para cezasına çarptırıldı.

4. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

4.1 Bir din veya inanca sahip olma ve dinini veya inancını değiştirme özgürlüğü

Bir din veya inanca sahip olma ya da dinini veya inancını değiştirme ya da inanmama hakkı mutlak ve sınırlanamaz.²¹ Ulusal hukuk sistemi uyarınca din değiştirmek yasak değildir. Bu yasal güvencelerin varlığına rağmen, uygulamada aile, sosyal çevre ve daha geniş anlamda toplum tarafından kabul gören din dışında bir din veya inanca sahip olmak kişinin haklarını tehlikeye atıyor. Bireyler dinî veya felsefi görüşlerini yüksek sesle dile getirdiklerinde ayrımcılığa ve kovuşturmaya uğrayabiliyor. Aşağıda buna ilişkin iki örnek bulabilirsiniz.

Farklı dinî inançlara sahip kişiler, ateistler ve agnostikler aile, sosyal çevre, işyeri ve din veya inanç toplulukları içerisinde baskı gördüklerini ifade ediyor. Türkiye'deki eğilimlere ilişkin yakın tarihli bir araştırma, toplumda egemen olan önyargılı yaklaşımlara ışık tutuyor. Türkiye'yi temsil eden 26 şehirde yapılan bu araştırmada insanlara farklı dinden biriyle komşu olmayı ne derece isteyecekleri soruldu. Araştırmaya katılanların %57,3'ü ateist bir komşu istemezken, %43,9'u Hristiyan, %37,1'i Yahudi, %21,3'ü Alevi bir komşusu olmasını istemeyeceğini söylemiştir. %16,2'si ise dindar bir komşu istemeyeceğini belirtmiştir.²²

Kişinin işyerinde din veya inancına dayalı olarak ayrımcılığa uğrama riski de yaygın endişe yaratan bir konu. Görüşme yapılan kişiler sık sık kendilerini "kabul gören kuralara" uygun davranmak zorunda hissettiklerini dile getirdi. Dindar Müslümanlar seküler işyerlerinde ayrımcılık endişesi yaşarken, Sünni olmayan Müslümanlar muhafazakâr ve bazı seküler işyerlerinde ayrımcılık endişesi yaşıyor. Ateistler ise, işten çıkarılma korkusu nedeniyle işyerinde ateist kimliklerini rahatça ifade edemediklerini belirtiyor. Bunun sonucunda ortaya çıkan baskı insanları çifte hayatlar yaşamak zorunda bırakıyor. İşyerinde

21 BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), *MSHS 22 No'lu Genel Yorum: 18. Madde (Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü)*, 30 Temmuz 1993, CCPR/C/21/Rev1/Add.4, paragraf 3.

22 M. Aydın, M. Çelikpala, E. Yeldan, M. Güvenç, O. Z. Zaim, B. B. Hawks, E. C. Sokullu, K. Yıldırım, B. Ayhan, M. K. Çoban, S. Kaya, *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021*, 4 Ocak 2022, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi, s. 121.

ayrımcılık riski din veya inanca sahip olma hakkından yararlanma önünde bir engel oluşturuyor.

- » Devlet yetkilileri ailede, din veya inanç topluluğunda ve işyerinde din veya inanç özgürlüğü önündeki engelleri anlamak üzere gerekli adımları atmalı. Bu engellerle farklı açılardan mücadele etmek üzere uygun önlemler geliştirilmeli.
- » Eğitim sistemi farklı din veya inanç topluluklarına yönelik yerleşik önyargıları ortadan kaldırmaya yönelik adımlarla geliştirilerek güçlendirilmeli.

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 216(3). maddesi ve uygulaması din veya inanca sahip olma hakkının yanı sıra inanmama hakkı önünde de önemli engeller oluşturuyor.²³ Başta İslamiyet olmak üzere bir dini veya inancı ya da din veya inancın belirli yorum biçimlerini eleştiren kişiler TCK uyarınca şikâyet edilerek kovuşturmayla uğrama tehlikesiyle karşılaşılıyor. Bunun için özellikle, halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılama suçunu içeren 216(3). madde kullanılıyor. Venedik Komisyonu 2016 yılında açıkladığı Görüşünde, 216(3). maddenin uluslararası insan hakları standartlarına uygunluğunu değerlendirmişti. Bu görüşte Avrupa Konseyi (AK) Parlamenterler Meclisinin *Dinî gerekçelerle insanlara karşı yöneltilen dine küfür, dine hakaret ve nefret söylemine* dair 1805(2007) sayılı Tavsiye Kararı'na dikkat çekiliyor. Söz konusu karar "ulusal hukukun dinî konular hakkındaki ifadeleri ancak kamu düzenini kasıtlı ve ağır bir şekilde bozması ve toplumsal şiddet çağrısı yapması halinde cezalandırması gerektiğini" belirtiyor.²⁴ 216(3). madde "dine küfredilmesini yasaklamak amacıyla değil, kamu düzenini kasıtlı ve ağır bir şekilde bozan ve toplumsal şiddet çağrısı yapan dinî hakaret vakalarıyla sınırlı şekilde uygulanmalıdır."²⁵

Adalet Bakanlığının 216. maddeye ilişkin 2020 yılı istatistikleri özel olarak 216(3). maddeye dayalı olarak başlatılan adli işlemlere dair bilgi içermese de, bu maddenin kullanımına ilişkin bir fikir veriyor.²⁶

TABLO 1: ADALET BAKANLIĞI 2020 YILI İSTATİSTİKLERİ 2020 – 216. MADDE

216. Madde	Toplam	Erkek	Kadın
Sanıklar hakkında verilen hapis cezası karar sayısı	94	88	6
Sanıklar hakkında verilen adli ve idari para cezası karar sayısı	45	43	2
Sanıklar hakkında verilen hapis cezası erteleme karar sayısı	19	17	2

Türkiye'de ağırlıklı eğilim, 216(3). maddenin diğer din veya inançlara yönelik hakaret veya nefret söylemleri bağlamında değil, yalnızca İslamiyet bağlamında uygulanması yönünde.

Gazeteci ve akademisyen Erol Mütercimler, televizyonda katıldığı bir siyasi tartışma programında imam hatip okulları mezunlarına hakaret ettiği gerekçesiyle TCK'nin 216. maddesi kapsamında 10 ay hapis cezasına çarptırıldı.²⁷ Bu cezanın infazı ertelendi.

23 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 26 Eylül 2004.

24 Venedik Komisyonu'nun Türk Ceza Kanunu'nun 216, 299, 301 ve 314. maddeleriyle ilgili Görüşü, Venedik Komisyonu tarafından 106. Genel Kurul Toplantısında kabul edildi (Venedik, 11-12 Mart 2016), paragraf 42.

25 A.g.k., paragraf 48.

26 Adalet Bakanlığı İstatistikleri 2020.

27 İstanbul 12. Asliye Ceza Mahkemesi, 19 Nisan 2021.

Boğaziçi Üniversitesi öğrencileri sergiledikleri bir sanat eserinden dolayı 216(3). madde kapsamında kovuşturmaya konu edildi. Prof. Melih Bulu 1 Ocak 2021 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Boğaziçi Üniversitesi Rektörü olarak atanmıştı. Bulu'nun rektör olarak atanması bu üniversitedeki öğrenciler ve akademisyenlerin yanı sıra daha geniş anlamda akademik camia içerisinde de sert tepkilere neden oldu.²⁸ Rektörlük için seçim yapılması talebiyle yürütülen protestoların bir parçası olarak öğrenciler bir sergi düzenledi. Sergide yer alan eserlerden birinde, toplumsal cinsiyet algısını eleştirmek amacıyla Kabe görseliyle birlikte Şahmeran temalı figür kullanıldığı ve LGBTİ+ bayrakları yer aldığı gerekçesiyle, okuldaki İslam araştırmaları kulübünden bir grup öğrenci sergiyi hedef gösteren bir tweet paylaştı. Sergi sonrasında öğrenciler önce devlet görevlileri ve medya tarafından hedef gösterildi, ardından da gözaltına alındı.²⁹ Bu öğrenciler için TCK 216. madde uyarınca "dinî değerleri alenen aşağılamak ve halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik" suçlamasıyla üç yıla kadar hapis cezası istendi. İlk duruşmaya kadar, yedi öğrenciden ikisi tutuklu yargılanırken biri ev hapsinde tutuldu.³⁰ Yargılama halen devam ediyor.³¹

216(3). madde azınlıkları nefret söylemine veya aşağılayıcı ifadelerle karşı korumak amacıyla uygulanmıyor.

Ateizm Derneği temsilcileri sık sık derneğin telefon hattını arayıp hakaret içerikli mesajlar bırakan insanlar olduğunu; savcılığa yapılan şikâyetlerin sonuç vermediğini söylüyor.³²

Yahudi cemaati sosyal medyada sık sık hakaretlere, nefret söylemlerine ve aşağılayıcı ifadelerle hedef oluyor. Cemaatin şikâyetlerine rağmen, devlet yetkilileri ve Twitter ve Facebook gibi sosyal ağlar bu meseleleri ele almıyor.

Yahudi cemaati, Cemil Kandemiroğlu'nun 18 Haziran 2021 tarihinde "Yahudi" kelimesini hain ve şerefsiz kelimeleriyle eş anlamlı şekilde kullanan ve Yahudilere 'Allah'tan bela' diyen Twitter gönderisini kınayarak savcılığa suç duyurusunda bulundu.³³

28 Bianet, *Boğaziçi University protests mark one year since Erdoğan's rector appointment*, 3 Ocak 2022.

29 Duvar English, *Turkish gov't uses protests at Boğaziçi University to attack LGBT rights with Islamist discourse*, 31 Ocak 2021.

30 Uluslararası Af Örgütü, *Boğaziçi Üniversitesi Sergi Davası*, 17 Mart 2021.

31 Evrensel, *Boğaziçi öğrencilerinin duruşması 9 Şubat 2022'ye ertelendi*, 17 Kasım 2021.

32 Ateizm Derneği eski başkanı ile yapılan telefon görüşmesi, Nisan 2021.

33 Türk Yahudi Toplumu resmi Twitter gönderisi.

- » 216(3). madde “aşağılama” kelimesinin tanımı bakımından daha sınırlı şekilde yorumlanmalı. Zira rencide veya şok edici ifadeler de 3. fıkrada yer alan ve oldukça geniş bir anlam yüklenebilen “aşağılayan” ibaresi kapsamında değerlendirilebilir. Oysa ki, bu tür ifadeler AİHS’in 10. maddesi uyarınca güvence altına alınıyor.
- » 216(3). madde dine küfretmeyi veya dini eleştirmeyi cezalandırmak için kullanılmamalı.

4.2 Kişinin din veya inancını açıklamama hakkı

Kimse inançlarını açıklamak zorunda bırakılamaz.³⁴

Çipli nüfus cüzdanlarında din hanesi bulunuyor. Kişi bu haneye “tercihine göre” din veya inancını yazdırabileceği gibi, burayı boş bırakmayı da seçebilir. Yetkili kamu görevlileri çipte kayıtlı bilgileri görebiliyor. Kişinin inancına ilişkin bilgiler nitelikli kişisel veri (hassas) sayıldığından, bu bilgiler Kişisel Verilerin Korunması Kanunu uyarınca korunmalı. Bu bilgileri yalnızca yetkili kamu görevlileri görebiliyor. Ancak, söz konusu kamu görevlilerinin İslamiyet dışında bir dinin yazılı olduğunu veya din hanesinin boş bırakılmış olduğunu görebilmesi din veya inanca dayalı ayrımcılık riski yaratıyor.

Ayrıca, Yahudi ve Hristiyan öğrenciler açısından da ciddi bir ayrımcılık riski bulunuyor. Bu öğrenciler din veya inançlarını açıklamak zorunda bırakılıyor. Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulma hakkından yararlanabilmek için nüfus kayıtlarındaki din hanesini boş bırakmamaları gerekiyor. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Din Öğretimi Genel Müdürlüğü 2015 yılında valiliklere gönderdiği bir yazıyla, azınlık okulları dışında kalan ilk ve ortaöğretim okullarında eğitim gören öğrencilerin DKAB dersinden muaf olabilmeleri için kimlik kayıtlarının din hanesine dinlerini kaydettirmeleri gerektiğini belirtilmişti.³⁵ Nüfus kayıtlarında din hanesi boş olan çocukların DKAB dersini alması gerekiyor. Dolayısıyla bireyler dinlerini açıklamak zorunda kalmakla DKAB dersini almak zorunda kalmak arasında bırakılıyor.

AİHM’in *Sinan Işık/Türkiye* kararında tespit ettiği üzere, **vatandaşların dininin nüfus kayıtlarına veya cüzdanlarına -ihtiyari veya gayriihtiyari olarak- kaydedilmesi kişinin dinini açıklamama hakkına aykırı.**³⁶ Bu kararın etkili şekilde uygulanabilmesi için din hanesinin nüfus kayıtlarından tamamen kaldırılması gerekiyor.

- » Nüfus kayıtlarındaki din hanesi kaldırılmalı.
- » Din hanesi resmi kayıtlardan kaldırılana dek, bireylerin din veya inançlarını kendi tercih ettikleri şekilde ifade etmesine olanak tanınmalı. Buna ateizm ve agnostisizm gibi dünya görüşlerinin de dahil edilebilmesi için, sınırlı seçeneklere sahip bir listeden seçim uygulamasına son verilmeli.
- » DKAB dersinden muaf tutulma hakkını kullanmak isteyen Hristiyan ve Yahudi öğrenciler, aynı derecede önemli olan nüfus kayıtlarında din hanesini boş bırakma hakkından feragat etmek zorunda bırakılmamalı. Muafiyet talebinde bulunmaları bu haktan yararlanmaları için yeterli sayılmalı.

4.3 Kişinin inancına aykırı hareket etmek zorunda bırakılmama özgürlüğü

Askerlik hizmetine karşı vicdani ret

Askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkı düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında korunan bir hak.³⁷

34 AİHM, *Sinan Işık/Türkiye*, No. 21924/05, 2 Şubat 2010.

35 Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Genelgesi, 3 Şubat 2015.

36 *Sinan Işık*, bkz. yukarıdaki dn. 34, paragraf 60.

37 MSHS 18. madde ve AİHS 9. madde.

Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukuku yükümlülüklerine rağmen, askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkı Türkiye'de tanınmıyor. Askeralma Kanunu ve Askeri Ceza Kanunu zorunlu askerlik hizmetinin temelini oluşturuyor. İdari cezalara ve ceza hukuku kapsamında cezai yaptırımlara yol açan bakaya ve yoklama kaçağı statüsü vicdani retçilere de uygulanıyor.³⁸ Bu yasalarda zorunlu askerlik hizmetine karşı vicdani ret veya alternatif sivil hizmetten hiçbir şekilde bahsedilmiyor.

BM ve AK insan hakları uyum denetim mekanizmaları, Türkiye'nin askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkını tanımayarak din veya inanç özgürlüğünü ihlal ettiğini tespit etti.

BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) *Atasoy ve Sarkut/Türkiye* başvurusunda, Türkiye'de alternatif hizmet imkânı bulunmamasına itiraz eden iki Yehova Şahidi tarafından yapılan şikâyeti incelemişti. Bu bağlamda İHK, Türkiye'nin MSHS'nin 18(1). maddesini ihlal ettiğine ve başvurucuların askerlik hizmetini reddetmesi sonucunda başlatılan işlemlerin ve verilen cezaların vicdan özgürlüğüne yönelik olarak 18(1). maddenin ihlal edildiğine kanaat getirdi.³⁹

Bunun dışında, AİHM de aşağıda sayılan davalarda askerlik hizmetine karşı vicdani ret konusunda yapılan başvurularda, başka insan haklarının yanı sıra, din veya inanç özgürlüğüne yönelik ihlal tespit etti: *Ülke/Türkiye, Buldu ve Diğerleri/Türkiye, Enver Aydemir/Türkiye, Erçep/Türkiye, Feti Demirtaş/Türkiye, Savda/Türkiye, Tarhan/Türkiye*.⁴⁰

AİHM'in bu davalarda ortaya koyduğu başlıca tespitler

İnsanlık dışı ve aşağılayıcı muamele

İç hukukta vicdani veya dinî sebeplerle üniforma giymeyi ve/veya askerlik hizmetinde bulunmayı reddeden kişilere yönelik yeterli mevzuat bulunmuyor ve devamında yürütülen sonu gelmeyen kovuşturma ve mahkûmiyetler askerlik hizmetinin ifasını sağlama amacı bakımından orantısız bir nitelik taşıyor. Bu kovuşturma ve mahkûmiyetler kişinin entelektüel kimliğinin bastırılmasını, direniş ve iradesinin kırılmasını ve kaçak bir yaşam sürmek zorunda bırakılmasını amaçlıyor ve nihayetinde neredeyse bir "sivil ölüm" durumu yaratıyor. Bu işlemler demokratik bir toplumda geçerli olması gereken ceza rejimiyle bağdaşmıyor. (Ülke)

Söz konusu bu işlemlerin tümü ele alındığında 3. madde anlamında insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele teşkil ediyor. (Ülke, Savda, Feti Demirtaş, Buldu ve Diğerleri, Enver Aydemir ve Tarhan)

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ihlali

Türkiye'de vicdani retçilerin vicdani ret statüsüne hak kazanıp kazanmadıklarının tespitine yönelik etkili ve erişilebilir bir mekanizma bulunmuyor. Bu durum AİHS 9. maddeye aykırılık oluşturuyor. (Erçep, Savda, Feti Demirtaş, Buldu ve Diğerleri ve Tarhan)

Alternatif hizmet seçeneğinin olmaması

Türkiye'de zorunlu askerlik hizmeti, vatandaşlara, vicdani retçiler açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek bir yükümlülük dayatıyor. Sistem vicdani gerekçelerle herhangi bir muafiyete imkân tanımıyor ve ağır cezai yaptırımlara yol açıyor.

38 7179 sayılı Askeralma Kanunu, 25 Haziran 2019, 30813 sayılı ve 26 Haziran 2019 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı; 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu, 22 Mayıs 1930, 1520 sayılı ve 15 Haziran 1930 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı.

39 BM İnsan Hakları Komitesi, *Atasoy ve Sarkut/Türkiye*, UN Doc CCPR/C/104/D/1853-1854/2008, 19 Haziran 2012.

40 AİHM, *Osman Murat Ülke/Türkiye*, No. 39437/98, 24 Nisan 2006; AİHM, *Feti Demirtaş/Türkiye*, No. 5260/07, 17 Ocak 2012; AİHM, *Erçep/Türkiye*, No. 5260/07, 22 Şubat 2012; AİHM, *Halil Savda/Türkiye*, No. 42730/05, 12 Haziran 2012; AİHM, *Mehmet Tarhan/Türkiye*, No. 9078/06, 12 Temmuz 2012.

Yani, başvuruçuların insan haklarına yönelik bu müdahale hem başvuruçular hakkında birden çok sayıda mahkûmiyet kararı verilmesinden, hem de alternatif hizmet seçeneği bulunmamasından kaynaklanıyor. (*Erçep, Feti Demirtaş ve Tarhan*)

Adil yargılanma hakkının ihlali

Sivil vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanıp hüküm giymesi AİHS'in 6(1). maddesine yönelik bir ihlal oluşturuyor (*Erçep, Savda, Buldu ve Diğerleri ve Feti Demirtaş*)

Yoklama kaçağı ve bakayaların takibi ve bu kişilere uygulanacak idari para cezaları Askeralma Kanunu'nda öngörülüyor.⁴¹ Bir vicdani retçi hakkında verilen idari para cezası kesinleştikten sonra, Askeri Ceza Kanunu kapsamında ceza yargılaması başlatılıyor. Bunun ardından, vicdani retçi her yakalandığında hakkında düzenlenen her bir resmî tutanak yeni bir ceza davasına yol açıyor. Para cezalarının kesinleşmesi uzun zaman aldığından, vicdani retçiler birçok kez para cezasına çarptırılabilir. Nihayetinde bu idari para cezaları büyük bir meblağa ulaşabilir.

Askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkının tanınmaması, vicdani retçilerin resmi kayıtlarda bakaya olarak nitelendirilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan cezai yaptırımlar birçok insan hakkını ihlal ediyor. Vicdani ret statüsü tanınmaması kişinin seçme ve seçilme hakkı, seyahat özgürlüğü, eğitim hakkı ve çalışma özgürlüğü gibi alanlarda kamusal yaşama katılımını sınırlandırıyor.

Kamu hayatına katılım ve seçme ve seçilme hakkı – Anayasa'nın 67(1). maddesi uyarınca vatandaşlar seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyetlerde bulunma ve halkoymasına katılma hakkına sahip. Ancak 67(5). madde "silah altında bulunan er ve erbaşlar[ın] ... oy kullanma[yacağı]" belirtir. Vicdani retçilerin uğradığı insan hakları ihlallerine ve Türkiye'nin bu ihlallerin sonuçlarını ortadan kaldırma yükümlülüğüne rağmen, vicdani retçiler "asker" ve "bakaya" olarak nitelendirilmeye devam ediyor ve seçme ve seçilme hakları ellerinden alınıyor. Veri tabanında bu şekilde kaydedilmiş olduğu için, **vicdani retçilerin seçme ve seçilme hakkı ihlal ediliyor.**⁴²

Yukarıda değinildiği üzere, her vatandaş Anayasa'nın 67. maddesi kapsamında seçilme hakkına sahip. Ancak milletvekili seçilebilmek için Anayasa'nın 76. maddesi uyarınca, kişinin askerlikten muaf olması veya askerliğinin ertelenmiş olması ya da askerlik hizmetini yerine getirmiş olması şart. **Vicdani retçilerin statüsü askerlik hizmetini yapmamış kişiler olarak görüldüğü için seçimlerde aday olamıyorlar.**

Seyahat özgürlüğü – Anayasa'nın 23. maddesi herkesin seyahat özgürlüğünü korur. Ancak Askeralma Kanunu'nun 26(1). maddesi uyarınca yoklama kaçakları ve bakayalar askerlik hizmetini yerine getirmek üzere yakalanmaları için İçişleri Bakanlığına bildirilir. Yakalandıklarında ya en yakın askerlik şubesine götürülerek hakkında tutanak düzenlenir ya da 36(2). madde uyarınca 15 gün içinde en yakın askerlik şubesine müracaat etmeleri istenir.⁴³

Kolluk görevlilerinin kişiler hakkındaki bilgilere ulaşmakta yararlandığı Genel Bilgi Toplama (GBT) sistemi, görevlilerin vicdani retçi olsun veya olmasın yoklama kaçaklarını ve bakayaları saptayarak cezai yaptırımlar uygulaması amacıyla kullanılır. GBT sistemindeki bilgiler arasında kişinin askerlik hizmeti yükümlülükleriyle ilgili durumu, adli sicil kaydı

41 7179 sayılı Askeralma Kanunu, 25 Haziran 2019, 30813 sayılı ve 26 Haziran 2019 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı.

42 Daha ayrıntılı bilgi için Vicdani Ret Derneği raporunun vicdani retçilerin davalarına (Osman Murat Ülke ve Murat Demiroğlu) ilişkin bölümüne bakınız, *Türkiye'de Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret*, s. 45.

43 Askeralma Kanunu, yukarıdaki dn. 38.

veya hakkında arama ya da yakalama kararı var ise buna ilişkin kayıtlar yer alır. Otellerdeki ve otobüs yolculuklarındaki kimlik kontrolleri de GBT sistemi ile yapılır. Görevliler yolda veya otelde yoklama kaçağı, bakaya veya firari olarak tespit ettikleri kişileri yakalayıp polis karakoluna veya askerlik şubesine götürür ya da hakkında resmi bir tutanak düzenler. Vicdani retçiler sistemde askerlik hizmetini yapmış görünmediği müddetçe bu muameleye maruz kalıyor. **Bu nedenle vicdani retçiler, yakalanmamak için seyahat etmekten kaçınıyor. Dolayısıyla seyahat özgürlükleri kısıtlanmış oluyor.**

Eğitim hakkı – Askeralma Kanunu'nun 41(1). maddesi uyarınca askerlik hizmetini yerine getirmeyen ortaöğretim ve yükseköğretim öğrencilerinin kaydı -belirli bir süreliğine sahip oldukları erteleme hakkı dikkate alınarak- dondurulur. **Kaydı bu şekilde dondurulan kişiler herhangi bir devlet bursundan veya yurt imkânından yararlanamaz.**

Çalışma özgürlüğü – Anayasa'nın 48. ve 49. maddeleri herkesin çalışma hürriyetini korur.

Askeralma Kanunu'nun 41(2). maddesi uyarınca bakaya ve yoklama kaçakları kamu hizmeti veya özel hizmet kapsamında istihdam edilemez. Bu kişileri istihdam edenler hakkında kovuşturma başlatılması öngörülmüyor. Devlet Memurları Kanunu'nun 48(6). maddesi de devlet memurluğuna uygunluk için kişinin askerlik yükümlülüğü bulunmaması şartını içeriyor.⁴⁴ Askeri Ceza Kanunu'nun 75(1). maddesi kapsamında, bakaya veya yoklama kaçağı sayılan bir kişiyi Hükümetten yapılan tebligat üzerine işten çıkarmayanlar üç yıldan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılıyor. Bunun tekrarı halinde ceza bir yıldan üç yıla kadar arttırılıyor.⁴⁵ Bu hüküm belediyeler, bankalar ve kamu yararına çalışan dernekler ile meslek kuruluşları da dahil olmak üzere özel sektör ve kamu sektöründeki tüm iş imkânları açısından geçerli. **Sistemde bakaya veya yoklama kaçağı olarak görülen kişileri istihdam ettikleri için işverenlere uygulanan cezai yaptırımlar vicdani retçilerin çalışma özgürlüğü açısından ciddi sınırlamalara yol açıyor.**

İşkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağı ve özel hayatın gizliliği hakkı – Yukarıda dile getirilen hususlar birçok temel insan hakkına yönelik yaygın, sistematik ve ısrarlı bir müdahaleyi gözler önüne seriyor. Bu müdahale vicdani retçilerin hayatını felce uğrattıyor ve "sivil ölüm" yaratmaya devam ediyor. Bu durum kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün korunması başta olmak üzere, 3. maddenin yanı sıra 8. maddeye yönelik de ihlal oluşturuyor. Yukarıda ele alınan çeşitli insan hakları müdahalelerinde bu ihlaller açıkça görülüyor.

Sefer Bileçen Davası

Mor Yakup Manastırı Rahibi Sefer (Aho) Bileçen, HPG mensubu bir kişiye inancı gereği yiyecek verdiği için "terör örgütüne yardım etmek" suçundan mahkûm edildi. Bileçen Nisan 2021'de Mardin 4. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından terör örgütüne yardım etmek suçundan iki yıl bir ay hapis cezasına çarptırıldı.⁴⁶ Bileçen bu kararı temyize taşıdı, halihazırda hakkında bir yakalama kararı bulunmuyor. Bileçen daha öncesinde gözaltına alınarak tutuklanmıştı. Bu sırada Urfa Barosu İnsan Hakları Komisyonu üyeleri ile görüşmüş ve avukatları aracılığıyla şu mesajı ulaştırmıştı:

Kim kapıma gelirse [yemek] veririm. Dinî ve felsefi olarak vermem gerekiyor. Rahip olduğum için de yalan söyleyemem. Ben bunu herhangi bir örgüte yardım etmek için değil, inancım gereği yapıyorum. Felsefi anlamda ben ihbar da edemem. Dinî anlamda da öyle. Ben zaten manastır dışına çıkamam.

44 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 14 Temmuz 1965, 12056 sayılı ve 23 Temmuz 1965 sayılı Resmi Gazete'de yayımlandı.

45 Askeri Ceza Kanunu, yukarıdaki dn. 38.

46 Bianet, *Mor Yakup Kilisesi rahibi Aho Bileçen'e 2 yıl 1 ay hapis cezası*, 7 Nisan 2021.

- » Askerlik hizmetine karşı vicdani ret gecikmeksizin anayasal hak olarak tanınmalı.
- » Askerlik hizmetine karşı vicdani redde ilişkin olarak uluslararası insan hakları hukukuna uygun şekilde mevzuat çıkartılmalı.
- » Vicdani ret taleplerini incelemek üzere bağımsız ve tarafsız bir karar organı oluşturulmalı. Vicdani retçilere din veya inançlarının niteliğine dayalı olarak ayrımcılık yapılmaması koşuluna özel önem verilmeli.
- » Alternatif hizmette bulunmak isteyen vicdani retçilere bu olanağın sağlanması için adımlar atılmalı. Bu seçenek vicdani redde alternatif olarak sunulmalı. Alternatif hizmet gerçekten sivil nitelik taşımalı, caydırıcı veya cezalandırıcı olmamalı ya da uygulamada ayrımcı bir etki yaratmamalı.
- » Vicdani retçilere yönelik olarak yürütülen tüm ceza davaları sona erdirilmeli ve tazminat sağlanmalı. Vicdani retçiler hakkında emre itaatsizlik, yoklama kaçağı olmak, bakaya olmak veya kamuya açık beyanlarda bulunmak sebebiyle verilen tüm hükümler adli sicil kayıtlarından silinmeli.
- » Vicdani ret başvurularına ilişkin istatistik tutulmalı. Bu istatistikler vicdani retçilerin sayısını, verilen para cezalarını, yürütülen ceza soruşturmalarını ve vicdani retçiler hakkında verilmiş olan mahkûmiyet kararlarını içermeli ve kamuoyu ile paylaşılmalı.
- » Vicdani ret başvurusunda bulunanların daha fazla kovuşturmayla uğramaktan ve zorunlu askerlik hizmeti yükümlülüğünden masun tutulmasını ve siyasi, medeni, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından yararlanabilmesini sağlamak için gerekli önlemler alınmalı. Bu amaç doğrultusunda Askerlik Kanunu, Askeri Ceza Kanunu, Devlet Memurları Kanunu ve Ceza Kanunu başta olmak üzere ulusal mevzuat gözden geçirilmeli. Bu sırada vicdani retçilere seçme ve seçilme hakkı, eğitim hakkı, çalışma özgürlüğü ve seyahat özgürlüğünün kullanımı bakımından dayatılan tüm kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmalı.
- » Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkını temel bir insan hakkı olarak tanıyan AİHM içtihadına uymalı. AYM'nin karara bağlamadığı çok sayıda bireysel başvuru gecikmeksizin incelenmeli.
- » Uluslararası insan hakları uyum denetim mekanizmaları askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkını gündemlerinde tutmalı.
- » İlgili uluslararası insan hakları uyum denetim mekanizmaları, İHK'nin Atasoy ve Sarkut/Türkiye başvurusunda açıkladığı görüşe ve EPİ tavsiyelerine uymalı ve Ülke grubu davalarını nitelikli izleme prosedürü kapsamında tutmayı sürdürmeli.

Kaynak: Michael Benanay

İbadethane statüsü elde edilmesi başta Aleviler, Yehova Şahitleri ve Protestan cemaati olmak üzere birçok dinî cemaat açısından süregiden bir mücadele. İbadet sırasında Semah dönen Aleviler.

5. Din veya inancı ibadet, öğretim, uygulama, ritüel ve törenler yoluyla açıklama özgürlüğü

5.1 İbadet yoluyla din veya inancı açıklama hakkı

5.1.1 İbadethanelere erişim

Kadınlar camilere eşit erişim konusunda güçlükler yaşamaya devam ediyor. Bu konu raporun dokuzuncu bölümünde daha ayrıntılı şekilde ele alınıyor.

İstanbul'un Üsküdar ilçesinde bir camide bir erkek, Hz. Muhammed'in hadislerine aykırı olduğunu öne sürerek bir kadının camiye girmesine engel oldu.⁴⁷ Haberlere göre, kadın güvenlik görevlilerinin gelmesi üzerine oradan ayrıldı. Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) konuya ilişkin bir açıklama yaparak, kadınların camiye girişine müdahale edilmesinin kadının kamusal alandaki varlığına yönelik bir tehdit olduğunu belirtti.⁴⁸

» **Diyanet İşleri Başkanlığı kadınların camilere eşit erişimini güvence altına almalı.**

Türkiye'de devlet yetkilileri Covid-19 salgınına kontrol altına almak amacıyla Mart 2020'de tedbirler almaya başladı. Seyahat özgürlüğüne yönelik sınırlamalar, okulların kapatılması ve okul ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmesi, kurumların açık olduğu saatlerin kısıtlanması, cezaevi ve gözaltı merkezlerine ziyaretin durdurulması, ibadethanelerin kapatılması ve katı şekilde uygulanan sokağa çıkma yasakları başta olmak üzere bu tedbirlerin insan hakları üzerinde ciddi etkileri oldu.

Türkiye salgınla mücadele konusunda yasal olarak ve uygulama açısından farklı tedbirler aldı. Ancak bu tedbirler insan haklarının çeşitli şekillerde kısıtlanmasına yol açtı.⁴⁹ Yaşa göre farklılaşan bu düzenlemeler 65 yaş üstündeki ve 20 yaş altındaki kişilerin seyahat

47 Sabah, *Camiye girmek isteyen kadınları içeri sokmadılar*, 1 Mayıs 2021.

48 A.g.k.

49 Çalı, B. ve Turkut, E., *Year one: Reflections on Turkey's legal responses to the COVID-19 Pandemic*, Verfassungs Blog, 16 Mart 2021.

Mardin'de Covid-19 salgını sırasında Süryanilerin Noel ayını.

özgürlüğünü kısıtladı.⁵⁰ Bu tedbirlerin uygulanmasında da farklılıklara gidildi; örneğin bazı kamusal toplantılar engellenip açık alanlara yasak getirilirken, bazılarında böyle bir engel konulmadı.

Dinî etkinliklerde bireyler genellikle topluluk halinde bir araya gelir. Kamusal toplantılar Covid-19 gibi viral enfeksiyonların yayılması açısından elverişli bir ortam yarattığı için, salgınla ilgili getirilen önleyici tedbirler dinî toplanmalar için de uygulandı. Bu da Türkiye'de kişi ve toplulukların din veya inançlarını açıklama olanaklarını etkiledi.

Covid-19 salgınıyla ilgili olarak alınan tedbirler din veya inanç topluluklarını çeşitli şekillerde etkiledi. İbadethanelere erişim ve dinî tören ile ayinlere katılım ve bunların uygulanma biçimi konusunda getirilen kısıtlamalar da buna dahildi.

Salgının başından itibaren sokağa çıkma yasağı uygulandı. Bu yasak farklı din veya inanç topluluklarına ait ibadethanelere erişim açısından farklı etkiler yarattı.

Yetkililerin kapanma konusunda tutumları bir kere daha gayrimüslimlerin unutulduğunu düşündürdü bize. Sanki bu vatandaşlar yokmuş gibi davranıldı. Camilere verilen rehberliği dikkate almamız gerekti ve kiliseler için herhangi bir kılavuz sunulmadı. Sıklıkla Pazar gününe konan sokağa çıkma yasakları nedeniyle Hristiyanlar kiliselerde bir araya gelemedi. Pazar günleri Hristiyanlar için bir istisna olsaydı iyi olurdu. Camilerde cuma namazları yapılabilsin diye önlem aldılar ama diğerlerini düşünmediler. – Kayra Akpınar, Pera Diriliş Kilisesi din görevlisi

16 Mart 2020 tarihinde İçişleri Bakanlığı 81 ilin valiliklerine bir genelge gönderdi. Diyanet İşleri Başkanlığı da Covid-19 salgınının yayılmasını engellemek amacıyla, 16 Mart 2020 itibarıyla ülkedeki bütün cami ve mescitlerde sabah namazı hariç olmak üzere cemaatle kılınan vakit ve Cuma namazlarının kılınmasına salgın kontrol altına alınana kadar ara verildiğini bildirdi.⁵¹

⁵⁰ A.g.k.

⁵¹ Anadolu Ajansı, *Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Cami ve mescitlerde cemaatle namaza ara verilecek*, 16 Mart 2020.

Camilerin kapalı olduğu dönemde, başka ibadet yerlerinde ibadet eden cemaatler de ibadethanelerini kapattı. Bu cemaatlerden bazıları toplu ibadet için sanal ortamda ve hibrit biçimlerde bir araya gelmeye başladı. Örneğin Yeniköy Tiferet İsrail Sinagogu her sabah *Şabrit tefila* duaları için sanal olarak toplanıyor, akşamları ise *Minha* ve *Arvit* dualarını Zoom'da canlı yayınladı.⁵² Rum Ortodoks Patrikhanesi de 2020 yılında Advent ve Noel sırasında sanal ayinler düzenledi. 2021 yılının Paskalya bayramında ise “yeni normal” düzende sınırlı bir katılımcıyla yüz yüze ayin düzenlendi.⁵³ Vaftiz ve diğer özel törenler küçük bir grubun katılımıyla yapıлып, internetteki uygulamalar üzerinden canlı yayımlandı.

Latin Katolik Kilisesi gibi, komünyon ayininin -bir dinî tören olarak eklemek ve şarap tüketilmesi- temel bir ibadet biçimi sayıldığı cemaatler açısından sanal olarak toplanmak elverişli değildi.⁵⁴ Bu nedenle yeniden yüz yüze toplanmak mümkün hale geldiğinde komünyon maşa kullanılarak dağıtıldı ve fiziksel mesafeye özen gösterildi.⁵⁵ Aralık 2020'deki haberlere göre, İstanbul'daki Süryani Kadim Kilisesi din görevlilerinin kiliseye giderek Pazar ayini düzenlemesine ve bu ayini sosyal medya hesaplarından canlı yayınlamasına izin verildi.⁵⁶

Protestan kiliselerindeki uygulamalar ise çeşitlilik gösterdi; bir kısmı kilisedeki Pazar ayinlerini hafta içi akşam saatlerine aldı, bir kısmı ise sadece sanal olarak toplandı.⁵⁷ Görüşme yaptığımız kişilerin bazıları tarafından da dile getirildiği üzere, çevrimiçi toplantıların sadece cemaat üyelerine açık olması ve dolayısıyla ziyaretçi katılımının çok sınırlı kalması ortak bir sorundu.

Bu tedbirlerden cemevi toplantıları da etkilendi. Cemevleri derneklere bağlı olduğu için her cemevi kapanıp kapanmamak konusunda kendi kararını verdi.⁵⁸ **Cemevleri genel olarak cenazelere açıldı ve ardından zamanla cem için de açıldı. Farklaştırılan kısıtlamalar ceme katılımı olumsuz etkiledi.** Cem akşam saatlerinde yapıldığı için, genellikle akşam 9'da başlayan sokağa çıkma yasağı işten çıkıp cem ayinine katılacak ve ardından eve dönecek kişileri zorlayan bir durum yarattı. 65 yaş üstüne uygulanan kurallar da bu yaştakilerin yalnızca sabah 10 ile öğlen 1 arasında dışarı çıkmasına izin verdiği için katılım kısıtlandı.

İçişleri Bakanlığı ibadet yerlerine yönelik genel bir yönerge çıkarmadı. Ancak 23 Mayıs 2020'de “cami ve mescitlerde cemaatle ibadet edilmesi” hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte hazırlanan bir genelge yayınladı.⁵⁹ Buna göre, 29 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla cemaatle birlikte öğlen, ikindi ve Cuma namazları kılınmasına izin verildi. Cuma namazı için yalnızca bazı camilere izin verildi. Valilikler daha sonrasında kendi illerinde Cuma namazı kılınabilecek cami ve mescitleri tespit edip, namaz sırasında kaç kişinin bulunmasına izin verildiğine dair listeler yayınladı.⁶⁰

Diğer dinî cemaatlerin ibadethaneleri hakkında ise devlet yetkilileri tarafından özel bir yönerge düzenlenmedi. Bunun sonucu olarak dinî cemaatleri farklı şekillerde etkileyen bir belirsizlik yaşandı. Diğer cemaatlerin yanı sıra, Yahudi Hahambaşılığı ve Ermeni Patrikhanesi kendi ibadet yerlerinde geçerli olacak şekilde kendi rehberlerini hazırladı.

52 Şalom, *Yeniköy Sinagogu COVID-19 günlerinde de yahidlerini yalnız bırakmadı*, 27 Mayıs 2020.

53 Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başkanı Laki Vingas ile söyleşi, 9 Aralık 2020.

54 İstanbul, Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi rahipleri Claudio Monge ve Luca Refatti ile yapılan 18 Aralık 2020 tarihli görüşme.

55 A.g.k.

56 CNNTürk, *Ana Haber*, 6 Aralık 2020.

57 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri, Pera Diriliş Kilisesi liderlerinden bir kişi, Bursa Protestan Kilisesi pastörü ile yapılan görüşmeler, 19 Temmuz 2021.

58 Alevi Düşünce Ocağından Doğan Bermek ile yapılan 14 Aralık 2020 tarihli görüşme.

59 *Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi Genelgesi*, 22 Mayıs 2020.

60 BBC Türkçe, *Camiler açılıyor: Hangi önlemler alındı, uyulacak kurallar neler?*, 28 Mayıs 2020.

Protestan Kiliseler Derneği, Protestan Kiliseler için geçerli olmak üzere bir rehber hazırlayarak, sokağa çıkma yasakları sonrasında kiliselerin yeni düzene ayak uydurmasına ve kilise cemaati içinde hastalığın yayılmasının önlenmesine yardımcı olmak amacıyla kiliselere gönderdi.⁶¹ Bu rehber kitapçıkta salgının yayılma riskinin azaltılması için kiliselerde uyulacak hijyen kuralları açıklandı.

İstanbul'daki Şişli, Ortaköy ve Caddebostan sinagogları 13 Haziran 2020'de açıldı. Türkiye Yahudilerinin "yeni normal" olarak tanımladığı kurallara göre, sinagoglara ancak rezervasyon yapılarak girilebilecek ve ibadet sırasında en fazla 15 erkek ve 5 kadın yahide izin verilecekti.⁶² Ayrıca, Bilim Kurulu izin verse dahi, 65 yaş üstü cemaat üyelerinin sinagoglara bir süre daha kabul edilmeyeceğini duyuran ek kısıtlamalar da getirildi.

2021 yılında birçok kilise Paskalya Bayramını "yeni normal" koşullarında bazı değişikliklerle kutlayabildi. Bu değişiklikler İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi de dahil olmak üzere sınırlı katılımçıya ve dış mekânların kullanımına yönelikti.⁶³

Devlet yetkilileri salgın boyunca kiliselerimize büyük bir anlayışla yaklaştı ve çok yardımcı oldu. – Süryani cemaati temsilcisi

İçişleri Bakanlığının 18 Kasım 2020 tarihli genelgesiyle yeniden hafta sonu sokağa çıkma yasağı getirildi ve yalnızca sınırlı katılımlı cenazelere istisna tanındı.⁶⁴ **Hafta sonu sokağa çıkma yasağı Yahudi ve Hristiyan cemaatler gibi hafta sonlarında ibadet amacıyla bir araya gelen dinî cemaatler açısından orantısız bir kısıtlamaya yol açtı.**

Devletin dinî faaliyetlere yönelik yönergesi cami ve mescitleri, Müslüman cemaate yönelik ibadet ve bayramları ele alıyordu. Diğer dinî cemaatler devlet yetkilileri tarafından genel halka ve cami ve mescitlere yönelik olarak hazırlanan yönergelerden hareketle kendi yönergelerini hazırladılar. Ancak zamanla, sorular sorulup destek istendikçe, yönergelere cemevi ve dedelerle ilgili maddeler de eklendi. Örneğin İçişleri Bakanlığının hazırladığı Sıkça Sorulan Sorular belgesine, 65 yaş ve üzeri vatandaşlara uygulanan sokağa çıkma yasaklarına ilişkin istisnalar sayılırken, cemevlerinde inanç faaliyetleri yürüten kişiler (dedeler, dernek/vakıf yöneticileri vb.) de dahil edildi. Buna göre, hafta içi ve hafta sonlarında sokağa çıkma kısıtlaması uygulanan gün ve sürelerde söz konusu kişilerin cemevlerine gidip gelebilmeleri için izin almaksızın bu yaş grubuna getirilen kısıtlamalardan muaf olacağı belirtildi.⁶⁵

Kısıtlamaların uygulanmadığı dikkat çekici bir istisna 24 Temmuz 2020 tarihinde Ayasofya'nın cami olarak açılmasıydı. Çıkan haberlerde 350.000 kadar kişinin toplandığı ve bu kalabalık arasında sosyal mesafe ve maske kurallarına uymayan görüntülerin olduğu bildirildi.⁶⁶ Ayrıca, Ramazan ayının son günü olan 13 Mayıs 2021 gününde de, Covid-19 sebebiyle ilan edilen sokağa çıkma yasağına rağmen, Ayasofya'nın içinde ve dışında kılınan bayram namazına binlerce kişi katıldı.⁶⁷

23-25 Nisan 2021 tarihlerindeki üç günlük sokağa çıkma yasağı sırasında kişilerin ikamet ettikleri yerin en yakınındaki camide Cuma namazı kılmasına istisna olarak izin verildi.⁶⁸

61 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile yapılan 10 Aralık 2021 tarihli görüşme.

62 Hyetert, *Sinagogların Yeniden Açılışıyla İlgili Yahid Duyurusu*, 10 Haziran 2020.

63 Mersin ve Hatay'daki Rum Ortodoks kiliseleri Mayıs 2021'de Paskalya Bayramını kutladı.

64 19161 sayılı ve 18 Kasım 2020 tarihli İçişleri Bakanlığı Genelgesi.

65 <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/filleridaresi/Haberler/Covid-19/SIKCA-SORULAN-SORULAR-07122020.pdf>

66 Gazete Duvar, *Ayasofya'da salgın önlemleri ihlal edildi: Kurban Bayramı'na cesaret verebilir*, 26 Temmuz 2020.

67 NTV, *Ayasofya'da 87 yıl sonra ilk Ramazan Bayramı namazı kılındı*, 13 Mayıs 2020.

68 BBC Türkçe, *23 Nisan ve hafta sonu sokağa çıkma yasağı başladı: Cuma namazı 'en yakın camide' serbest*, 22 Nisan 2021.

Kaynak: AFP

24 Temmuz 2020'de Ayasofya'nın cami olarak açılışı

Diğer ibadethaneler açısından ise bu istisnayı uygulamak kolay olmadı, çünkü başka dinlere ait ibadet yerleri daha seyrek bulunduğu için ikamet yerine yürüme mesafesinde olma ihtimalleri düşüktü.

5.1.2 İbadet yerleri ve bu yerlerin statüsü

İstanbul'daki Süryani cemaati kilisesi binasının inşaatı devam ediyor ve binanın 2022 yılı içinde ibadete açılması bekleniyor.⁶⁹ Kilise açıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra açılan çok az sayıdaki yeni kiliseden biri olacak. Bu kilise Latin Katolik Kilisesi'ne ait olan ve belediye tarafından istimlak edilmiş bir İtalyan mezarlığının parçası olan bir arazide yer alıyor.

İbadet yeri statüsü elde etmenin önündeki engeller

İbadet yeri statüsü elde etmek Aleviler, Yehova Şahitleri ve Protestan topluluklar başta olmak üzere birçok dini topluluk açısından hala zorluklar içeriyor. Yehova Şahitlerinin ibadet salonları (*kingdom hall*), Protestan toplumunun kiliseleri ve Alevi toplumunun cemevleri ibadet yeri statüsüne sahip olmadıkları için özellikle risk altında. Bu ibadet yerlerinin varlığı Türkiye açısından nispeten yeni sayılır; Türkiye'de eski bir geçmişi bulunmuyor. Resmî makamlar bu mekânlara ibadet yeri statüsü tanımayı sistematik olarak reddediyor. Bu yüzden adı geçen cemaatler ibadet yeri statüsünün sağladığı vergi indirimlerinden ve başka avantajlardan yararlanamıyor. Dahası, ibadet yeri statüsüne sahip olmayan mekânlarda ibadet faaliyetleri yürüten bu cemaatler devlet yetkililerinin insafına bırakılıyor. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında üç kilisenin kapatılmasına ilişkin sunulan gerekçe bu yerlerin hukuken ibadet yeri statüsüne sahip olmamasıydı. **İbadet yeri statüsüne sahip olmayan kiliselerin çoğu kapatılmadı, fakat İstanbul'daki söz konusu üç kilise kapatıldı.** Bu örnek, ibadet yeri statüsüne sahip olunmamasının kırılğan bir durum yarattığını ve söz konusu toplulukları kısıtlayıcı idari müdahalelere açık hale getirdiğini gösteriyor. Bu müdahale riski göz ardı edilemez. Protestan Kiliseler Derneği, dernek bünyesindeki 182 kilise/topluluktan pek azının ibadet yeri statüsüne sahip olduğunu bildiriyor. Derneğin hazırladığı rapora göre, bu kiliseler "kamu yetkililerine kendilerini

69 Sait Susin ile yapılan e-posta yazışması, 1 Şubat 2022.

kilise olarak tanıtılmaları durumunda, yasal olmadıkları ve bu nedenle kapatılabilecekleri konusunda uyarı alıyorlar”.⁷⁰ Protestan Kiliseler açısından durum bu. Aleviler ve Yehova Şahitleri açısından ise durum daha da zor; hiçbir cemevine veya Yehova Şahitlerinin ibadet salonuna ibadet yeri statüsü verilmiyor.

Cemevlerine ve Yehova Şahitlerinin ibadet salonlarına ibadet yeri statüsü verilmemesi ulusal ve uluslararası birçok mahkeme kararına konu oldu. AİHM, *Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri/Türkiye* davasında verdiği 2016 tarihli kararda “yönetimlerin iyi niyetine bağlı olunmasının” “soruna çözüm” oluşturmadığını dile getirmişti.⁷¹ AİHM’in ifadesiyle “Gerçekte, bazı yerlerdeki dinî toplantılara ulusal makamlar tarafından izin verilse veya toplantılara yalnızca fiilen (*de facto*) müsamaha gösterilse bile, makamlar tarafından müdahale edilme riski hiçbir zaman bertaraf edilemeyecektir.”⁷² Mahkeme, “ihtilaf konusu tedbirlerin, başvuruçuların kendi dinî uygulamaları için tahsis edilen bir yere sahip olma imkânından yoksun bırakılmalarına sebep olduğunu” tespit etmişti. Sözleşme’nin 9. maddesinin “dinini topluca açıklama özgürlüğünü” güvence altına aldığını hatırlatan Mahkeme, “bir dinî topluluk ibadetlerini yerine getirmek amacıyla bir yere sahip olmadığı takdirde, bu hakkın özü boşaltılmış olacaktır” tespiti yapmıştı.⁷³

AİHM, ibadet yeri statüsü tanınmaması kararının başvuruçuların din özgürlüğünü doğrudan etkilediğine ve bu kararların izlenen meşru amaçla orantılı veya demokratik bir toplumda gerekli olarak değerlendirilemeyeceğine hükmetti.⁷⁴ Mahkeme ayrıca İnanç Özgürlüğü Girişimi’nin müdahil taraf olarak sunduğu görüşü de dikkate alarak “müdahil olan tarafça bildirilen ... ve Hükümet tarafından itiraz edilmeyen birçok durum ve mevcut davaya ilişkin inceleme, özellikle idari mercilerin bazı azınlıklara özgü ibadetlerin, diğerlerinin yanı sıra, Yehova’nın Şahitlerinin ibadetlerinin uygulanması konusunda katı, hatta engelleyici şartlar getirmek için yukarıda belirtilen hükümlerin imkânlarından yararlanma eğiliminde olduklarının tespit edilmesine imkân vermektedir” demişti.⁷⁵

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye davasında, elektrik faturalarını ödemekten muaf tutulma hakkına sahip bir ibadet yeri olarak Yenibosna Cemevi’nin elektrik bedelinin devlet tarafından karşılanması yönündeki talep reddedilmişti.⁷⁶ Söz konusu talebin reddedilme gerekçesi, “cemevlerinin ibadethane olmaması” idi.⁷⁷ AİHM, 9. madde ile birlikte değerlendirildiğinde 14. maddede yer alan ayrımcılık yasağına aykırı bir durum tespit etti. Ancak devlet bugüne kadar, bahsi geçen karara uymak amacıyla yasal veya idari bir tedbir almadı.⁷⁸ Düzenlenen elektrik faturalarına itiraz eden Alevi derneklerinin bu itirazını kabul eden pek çok ulusal mahkeme kararı bulunmasına rağmen, bu kararlar benzer ihlallerin önlenmesi için etkili tedbirler alınmasını sağlamadı. Bunlar tüm mahkemelerin uyması gereken emsal kararlar olarak kabul edilmiyor ve açılan davaların tarafı olan cemevleri dışındaki cemevleri açısından bağlayıcılık taşıyor. **Elektrik faturalarına ilişkin muafiyetten yararlanabilmek için her bir cemevinin hukuki yolları kendi başına izlemesi gerekiyor.** Bu da maliyetli, külfetli ve uzun bir süreç anlamına geliyor. Her cemevinin bu süreci tamamlayabilecek kadar insan ve finansal kaynağı yok.

70 Protestan Kiliseler Derneği, Hak İhlalleri Raporu 2020, 2021.

71 AİHM, *Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri/Türkiye*, No. 36915/10 ve 8606/13, paragraf 107, 24 Mayıs 2016.

72 A.g.k.

73 A.g.k., paragraf 90.

74 A.g.k., paragraf 108.

75 A.g.k., paragraf 106.

76 AİHM, *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye*, No. 32093/10, 2 Aralık 2014.

77 A.g.k.

78 AK Bakanlar Komitesi’ne sunduğumuz dilekçede, alınması gereken tedbirler ve Türkiye Cumhuriyeti Eylem Planı’ndaki eksiklikler dile getiriliyor.

Devlet, cemevleri lehine verilmiş olan bu kararlara rağmen, ibadet yerlerine tanınan ayrıcalıklara erişim sağlamak amacıyla ayrımcılık içermeyen, net, öngörülebilir ve kolayca erişilebilir bir işlemi yürürlüğe koymak yönündeki pozitif yükümlülüğünü halen yerine getirmiş değil.

Cemevlerinin resmen ibadet yeri olarak tanınmasına yönelik çabalar bu raporlama döneminde başarıya ulaşmış değil. 22 Ocak 2020'de CHP Muğla Milletvekili Mürsel Alban cemevlerine ibadethane statüsü tanınmasına ilişkin olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kanun teklifi sundu, ancak sonuç alınamadı.⁷⁹ Benzer şekilde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisinde CHP ve İyi Parti'nin cemevlerine ibadet yeri statüsü tanıma teklifi de AKP ve MHP oylarıyla reddedildi.⁸⁰

- » İbadet yeri statüsü edinilmesi ve beraberinde elde edilen kazanımlara ilişkin olarak yasal ve idari değişiklikler yoluyla ayrımcılık içermeyen bir süreç yürürlüğe konulmalı.
- » Cemevlerinin, Protestan kiliselerinin ve Yehova Şahitleri ibadet salonlarının ibadet yeri olarak tanınması önündeki sistematik engeller derhal kaldırılmalı.
- » İbadet yeri statüsünün ve bu statünün sağladığı faydaların edinilmesine dair en uygun yöntemi belirlemek üzere kapsayıcı ve şeffaf bir danışma süreci izlenmeli.
- » AİHM'in Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye ve İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye davalarında verdiği kararlar derhal uygulanmalı.

5.1.3 Dinî mekanların korunması

İbadet yerlerinin korunması devletin din veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkını koruma yönündeki yükümlülüğünün ayrılmaz bir parçası. Ayrıca, dinî açıdan önem taşıyan kültürel ve doğal mirasın korunması kritik öneme sahip. Bu koruma, mirasın dinî ibadet ve ritüel ile törenler için muhafaza edilmesini sağlar. Ayrıca bu şekilde kültürel mirasın ve kimliğin kaybı da önlenir.

1972 tarihli UNESCO Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kültürel mirasın uluslararası olarak korunmasının hukuki temelini oluşturur. Bu sözleşmede hem kültürel miras hem de doğal miras ele alınır.⁸¹ Her iki miras da dinî açıdan önem taşıyabilir. Türkiye'de tarihi açıdan önem taşıyan binlerce dinî mekân ve yapı tümüyle yok olma tehlikesi altında.

Aşağıdaki iyi uygulama örnekleri kültürel miras alanlarını, karşı karşıya oldukları potansiyel riskleri gözler önüne sermek ve korunma ihtiyacını vurgulamak amacıyla kayıt altına alınması için atılabilecek adımları gösteriyor.

Sivil toplum alanındaki iyi uygulamalar:

- Kültürel Mirası Koruma Derneği günümüzde kullanılmayan ve kaybolma tehlikesi bulunan anıtların mevcut durumunu belgelemek amacıyla dokümantasyon çalışması yürütüyor. Bu çalışma, risk altındaki tarihi yapıların acil korumaya alınması gereğini vurgularken, yetkililere bilimsel veriler aktararak karar alma süreçlerini kolaylaştırıyor.⁸²
- Hrant Dink Vakfı, Türkiye'de Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani cemaatlerine ait manastır, kilise, şapel, okul, sinagog, huzurevi, hastane, yetimhane ve mezarlıklar gibi yapıları belgelendirerek binlerce mekândan oluşan interaktif bir çevrimiçi harita hazırladı.⁸³

79 Cumhuriyet, *CHP Muğla Milletvekili Mürsel Alban'da cemevleri için kanun teklifi*, 22 Ocak 2020.

80 Gazete Duvar, *Cemevine ibadethane statüsü AK Parti ve MHP'ye takıldı*, 16 Ocak 2020.

81 UNESCO, *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*, 1972.

82 <http://kmkd.org/belgeleme-ve-mimari-miras>

83 Kültürel Miras Haritası: <https://hrantdink.org/tr/faaliyetler/projeler/kulturel-miras/1469-harita>

Diyarbakır Ermeni Katolik Kilisesi'nde 100 yılın ardından yapılan ilk ayin.

Dini yapıların birçoğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri tarafından resmen kültürel miras alanı olarak kaydedilmiş olsalar dahi harabeye dönüp kaybolmanın eşiğinde bulunuyor.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre,⁸⁴ dini özellik taşıyan pek çok yapı; medreseler, kümbet, türbe ve kitabeler, camiler, mescitler, musallalar, namazgahlar; tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları taşınmaz kültür varlığı örnekleridir. Kültür ve Turizm Bakanlığı taşınmaz kültür varlıklarının tescilini koordine eder, tescil işlemi koruma bölge kurulları tarafından yapılır.⁸⁵ Vakıflara ait olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) yönetimi veya denetimindeki taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti ve envanterlenmesi VGM tarafından yapılır.⁸⁶

Ne var ki, bir yapıyı koruma gayesiyle kültür mirası olarak tescil etmek nihayetinde o yapının korunması sonucunu doğurmuyor. Aksine, bu yapılara ilişkin olarak yapılması gereken her türlü işlem bölge koruma kurullarının onayını gerektirir hale geliyor.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından açıklanan istatistikler 2020 sonu itibarıyla Türkiye'de korunması gereken **10.705 dini yapı** bulunduğunu gösteriyor.⁸⁷ Bu yapıların 1374'ü İstanbul, 468'i İzmir, 450'si Konya ve 441'i Bursa'da bulunuyor.

Örneğin, Diyarbakır Ermeni Surp Küçük Kilise Hıdır İlyas Surp Gregos Kilisesi yok olmanın eşiğinde. Bina 2010 yılında 1. grup kültür alanı olarak tescil edilmesine rağmen, Turizm ve Kültür Bakanlığı 2021 yılında yürütülen bir teftişin ardından İnanç Özgürlüğü Girişimi'yle şu bilgiyi paylaştı: "Dosya incelemesinde tescilli kilisede tahribat meydana geldiği saptanmış olduğundan kültür varlığı olan bu yapının kapsamlı onarımına temel

84 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, 21 Temmuz 1983, 18113 sayılı ve 23 Temmuz 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı, 6. madde.

85 *A.g.k.*, 7. madde.

86 Bunlar arasında cami, türbe, kervansaray, medresen han, hamam, mescit, zaviye, sebil, Mevlevihane, çeşme ve benzeri taşınmaz varlıklar yer alabilir. Dini cemaatlerin birçoğu, dini varlıkların bağlı/ait olduğu cemaat vakıflarının mülkiyetini kaybetmiş durumda. Bu cemaat vakıfları VGM tarafından devralınmış olup, denetimi ve yönetimi VGM'ye geçti.

87 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-i.html>

Kaynak: AA

Gaziantep Şahinbey Havrası'nda, 40 yıl aradan sonra ilk Hanuka kutlaması Aralık 2019'da yapıldı. Restore edilen Havra, önceden izin alınarak dinî hizmetlerde kullanılabilir.

oluşturacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin malikince ivedilikle hazırlanarak Kurulumuza iletilmesine.”⁸⁸ Kilise vakfının Yönetim Kurulu Üyesi Gaffur Türkay’a göre 2015 yılından sonra kilisedeki bazalt taşlar çalındı ve kilise uyuşturucu madde müptelalarının mekânı haline geldi.⁸⁹

Mimarlar Odası Ankara Şubesi 10 Mart 2021’de bir açıklama yayımlayarak, Ankara’nın tarihi Ulus ilçesinde yürütülen bir inşaat kazısı sırasında insan kemikleri bulunmasına rağmen dükkanların inşasına devam edildiğini duyurdu.⁹⁰ Kemiklerin bulunduğu yerde eskiden bir Ermeni ve Katolik mezarlığı vardı. Kemikler incelenmek üzere Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ne götürüldü. Mimarlar Odası, Koruma Daire Başkanlığına başvurarak duruma müdahale etmesini istedi, ancak bu rapor hazırlandığı sırada henüz bir koruma kararı düzenlenmiş değildi.

Aynı adı taşıyan bir vakfa ait olan Surp Sarkis Giragos Hıdır İlyas Kilisesi Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1. grup kültür alanı olarak tescil edildi ve VGM tarafından restorasyon çalışmalarına başlandı.⁹¹ Kilise 2015 yılında zarar görmüştü ve o tarihten bu yana kullanılamaz halde. 2022 yılında Paskalya Bayramı için ibadete açılacağı umuluyor.

VGM web sitesinde “farklı dinlere mensup vatandaşlar” tarafından kullanılan ibadet yerlerinin tamamlanmış veya süregiden restorasyon çalışmalarına yer veriliyor. Bu ibadet yerleri esas sahibi olan vakıflardan alındı ve bu yerlerin denetim ve yönetimi VGM’ye ait.

Aşağıdaki tablo son on yılda VGM tarafından restore edilen ibadet yerlerinin restorasyon işleminin tamamlandığı yılı ve mevcut kullanım durumunu gösteriyor. Bu ibadet yerlerinin tamamı geçmişte gayrimüslim cemaat vakıflarına aitti. Ne var ki bu vakıflara el konularak, denetim ve yönetimleri VGM’ye geçti. El koyma işlemlerinin gerekçesi olarak, başka hususların yanı sıra, söz konusu cemaat vakıflarıyla bağlantılı gayrimüslim

88 2103794918 sayılı 12 Temmuz 2021 tarihli bilgi edinme başvurusuna, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından verilen 30 Temmuz 2021 tarihli cevap.

89 Gaffur Türkay ile yapılan telefon görüşmesi, Temmuz 2021.

90 TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Basın Birimi Açıklaması, 10 Mart 2021.

91 Yukarıdaki dipnot 88.

TABLO 2: VGM TARAFINDAN RESTORE EDİLEN İBADET YERLERİ

Restore Edilen İbadet Yerleri	Restorasyon Tamamlanma Tarihi	Mevcut Kullanım
Edirne Merkez Havra (Büyük Sinagog)	2015	Önceden izin alınarak dini hizmetler için kullanılabilir.
Balıkesir Gökçeada Aya Nikola Kilisesi	-	Önceden izin alınarak dini hizmetler için kullanılabilir.
Balıkesir Gökçeada Ayamarina Rum Ortodoks Kilisesi	-	Önceden izin alınarak dini hizmetler için kullanılabilir.
Hatay İskenderun Süryani Katolik Kilisesi	2010	Vakıflar Meclisi kararıyla dini hizmetlerde kullanılmak üzere İstanbul Süryani Katolik Vakfına tahsis edildi.
Hatay İskenderun Rum Katolik Kilisesi	2018	Vakıflar Meclisi kararıyla Antakya Rum Katolik Vakfına tahsis edildi.
Diyarbakır Sur Ermeni Protestan Kilisesi	2017	Hakkında bilgi edinilemedi.
Diyarbakır Sur Ermeni Katolik Kilisesi	2021	Eğitim ve kültür hizmetleri için kullanılmak üzere 10 yılına Dicle Üniversitesine tahsis edildi; ayın amacıyla kullanım talep etmeleri halinde Ermeni Katolik cemaatine imtiyaz tanıyan hükümler bulunuyor.
Gaziantep Nizip Fevkanı Kilisesi	2020	Cami olarak kullanılıyordu, ardından depo olarak kullanıldı, mevcut kullanım biçimi hakkında karar verilmedi. Yapının camiye mi, yoksun turistik amaçlara yönelik bir sergi alanına mı dönüştürüleceği konusunda tartışmalar sürüyor.
Gaziantep Şahinbey Havra	2021	Önceden izin alınarak dini hizmetler için kullanılabilir.
Balıkesir Ayvalık Cunda Taksiyarhis (Ayanikola) Kilisesi	2014	Vakıflar Meclisi kararıyla 2011 yılında M. Rahmi Koç Müzesinin kullanımına tahsis edildi.
Hatay Arsuz Mar Yuhanna Kilisesi	2017	Yaz aylarında bölgedeki Hristiyan halk tarafından dini hizmetler için kullanılıyor.
Hatay Yayladağı Rum Ortodoks Kilisesi	2018	Hakkında bilgi edinilemedi.
Antalya Alanya Hidirellez (Saint George) Kilisesi	2015	Vakıflar Meclisi kararıyla Alanya Belediyesine tahsis edildi.
Çanakale Gökçeada Kaleköy Manastırı	2012	Hakkında bilgi edinilemedi.
Bursa Osmangazi Fransız Kilisesi	2017	Kilise Bursa'daki birçok Hristiyan cemaat tarafından izin alınarak kullanılıyor.
Edirne Merkez İtalyan Kilisesi	2015	Bina kültür merkezi olarak kullanılıyor.
İstanbul Fatih Aya Yorgi (Rum Ortodoks) Kilisesi	2017	İzin alınarak ibadet amacıyla kullanılabilir.
Adıyaman Merkez Mor Petrus - Mor Pavlus Kilisesi	2010	Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Adıyaman ve Çevre İller Süryani Kadim Metropolitliğinin kullanımına tahsis edildi.
Kilis Merkez Havra	2020	VGM'den izin alınarak ibadet amacıyla kullanılabilir.
İstanbul Fatih Kastoria Sinagogu	Devam ediyor.	Kültür merkezi olarak kullanılması planlanıyor.
Devam Eden İbadet Yeri Restorasyonları		
İstanbul Fatih Turisina Manastırı (ve Kütüphanesi)		
İstanbul Beyoğlu Sina Baldukyasko (Terra Santa) Kilisesi		
İstanbul Beşiktaş Andonyan Manastırı		
İbadet Yeri – Geliştirilme Aşamasındaki Restorasyon Projesi		
Hatay Samandağ Yoğunluk Köyü Ermeni Kilisesi		

cemaatlerin nüfusunun sayısındaki düşüş öne sürülüyor. Bahsi geçen vakıflar mazbut vakıf statüsünde. AYM'ye yapılan yakın tarihli bir bireysel başvuruda Edirnekapı Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı'na el konulması kararına itiraz edildi. Cemaat bu karara karşı çıkarak el konulan vakfın kendilerine geri verilmesini istedi ve el koyma işleminin mülkiyet hakları ile din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiği öne sürdü.⁹² Ne var ki AYM, mülkiyet hakları konusunda zaman bakımından (*ratione temporis*) yetkili olmadığı ve din ve vicdan özgürlüğü konusunda ise başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçeleriyle başvurunun kabul edilemez olduğuna hükmetti.⁹³

Bu ibadet yerlerinin yalnızca birkaçı ilgili dinî cemaatlere uzun süreli bir düzenleme kapsamında tahsis edildi. Bazıları VGM'den ön izin alınarak dinî cemaatler tarafından arada sırada dinî törenler için kullanılıyor. Bazıları ise esas amaçları dışındaki amaçlarla kullanılıyor.

- » Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimindeki ibadet yerlerinin kullanımına ilişkin kararlara ilgili dinî toplulukların katılımını sağlayacak bir süreç işletilmeli.
- » İbadet yerlerinin mülkiyetinin ilgili dinî cemaatlere ve onlarla bağlantılı vakıflara devredilmesi konusunda yasal değişiklikler yapılmalı.

Munzur Vadisi'nde kutsal sayılan alanlar

Tunceli Valiliği ve Fırat Kalkınma Ajansı tarafından başlatılan Munzur Gözeleri peyzaj projesi kültürel haklara ilişkin önemli konuları gündeme getirdi. Ayrıca, başta dinî bir cemaatin araziyle bağı ve din veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı olmak üzere din veya inancın kolektif boyutuna ilişkin de sorunları tartışmaya açtı. Projenin amacı, Munzur Gözelerinin doğal özelliklerine dokunmadan görüntü kirliliğini gidermek olarak açıklanmıştı.⁹⁴ Bu proje ilk başta ahşap yoğunluklu olarak planlansa da, Munzur'un üzerine çelikten köprüler inşa edilecekti. Yapılması planlanan iki otoparktan biri gözelerin yanı başında olacaktı ve ayrıca kamping stant üniteleri, kurban kesme ve piknik alanları yapılacaktı.⁹⁵ Ağustos 2020'de inşaat çalışmaları başladığında, gözelerde inşaat malzemeleri kullanılması ve beton merdivenler kurulması bölge halkından büyük tepki topladı. Ayrıca, gözelere girişin ücretli hale getirilmesi de planlanıyordu.

Munzur Gözeleri peyzaj projesi yerel kültür ve çevre dernekleri tarafından yerel halka ait kültürün tahribine yönelik bir girişim olarak algılanıyor. Tunceli halkı buna karşı olan tepkisini basın açıklamaları ve imza kampanyaları düzenleyerek, cem tutarak ve insan zinciri oluşturarak ortaya koydu.⁹⁶ Devlet bu mücadelelere soruşturma açarak yanıt verdi. Projeye karşı çıkanlara yüksek para cezaları kesildi. Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) bu peyzaj projesine birçok kez dikkat çekerek, söz konusu planların halka ve sivil toplum örgütlerine danışılmadan yapıldığını söyledi. DEDEF, projenin 1. derece doğal sit alanına ilişkin ilke kararlarına uymadığını vurguladı ve "Munzur gözeleri bölge halkı ve Alevi Kızılbaş inancının kutsalıdır" dedi.⁹⁷

Munzur Alevileri, Munzur etrafında yer alan ve kutsal sayılan alanlara karşı derin bir bağlılık hissediyor. Bu alanlar *Traditional Cultures Project* (Geleneksel Kültürler Projesi) çalışmasıyla saptanıp belgeniyor.

Kutsal sayılan alanların birçoğu sadece bazı köylerden insanların bildiği ve gidip dua ettiği

92 AYM, 4 Nisan 2019, Bireysel Başvuru No. 2015/15815, *Haralambos Sakati, Karlo İrakli Tarinas ve Yani Stavridis*.

93 A.g.k.

94 Bianet, *Danıştay Munzur Gözeleri projesini iptal etti*, 19 Şubat 2021.

95 A.g.k.

96 Bianet, *DEDEF: Munzur özgürdür, özgür olacak*, 21 Ekim 2020.

97 Cumhuriyet, *Munzur Gözeleri'nde tepki çeken peyzaj projesinin ihalesi iptal*, 20 Şubat 2021.

Kaynak: Michael Benanav

Munzur Çayı, bölgedeki Aleviler için en kutsal yerlerden biri.

belirli bir ağaç veya kaya gibi ufak şeyler.⁹⁸ Daha öne çıkan ve geniş kesimlerce bilinen bir kısmı ise ziyaretlik olarak anılıyor. Dağlar, nehirler, mağaralar ve doğal su kaynakları gibi ziyaretlikler Alevilerce hac yerlerine benzer kutsal alanlar olarak görülüyor.⁹⁹

Söz konusu peyzaj projesi ihalesi Danıştay 13. Dairesi tarafından iptal edildi.¹⁰⁰ TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi bu projeye itiraz etmişti. Danıştay 13. Dairesi davalı idarenin pazarlık usulü ile ihale yapma gerekçelerinin istisnai bir yöntem olan pazarlık usulü ile ihaleye çıkılması için yeterli olmadığını belirtti. Ayrıca, ihtiyaçların en iyi şekilde, uygun şartlarla ve zamanında karşılanabilmesi için açıklık ve rekabetin sağlanmasının kamu yararı açısından gerekli olduğunu da dile getirdi. Kamu İhale Kanunu'nun 21/b maddesinde belirtilen koşullar karşılanmadığı için ihalenin pazarlık usulü ile gerçekleştirilmesi hukuka aykırı bulundu.¹⁰¹

- » **Kutsal alanlar korunmalı. Her türlü kısıtlama yasayla öngörülmesi, meşru bir amaç taşınması, demokratik bir toplumda gerekli olması ve güdülen amaçla orantılı olup ayrımcılık içermemeli.**

5.1.4 İbadet yerlerinin dönüştürülmesi

Bu raporun kapsadığı dönem içerisinde Ayasofya Müzesi ve Kariye Müzesi camiye dönüştürüldü. Ayasofya ve Kariye aslında kilise olarak inşa edilmiş, Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmüş ve ardından Cumhuriyet döneminde müze haline getirilmişti.

2005 yılında Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği Kariye Kilisesinin müze statüsüne itiraz ederek dava açtı. Kasım 2019'da Danıştay müzenin yeniden camiye dönüştürülmesine karar verdi. 21 Ağustos 2020'de Resmi Gazete'de Kariye Camii'nin ibadete açılmasına yönelik bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yayımlandı.¹⁰² Ekim 2020'de müzedeki İsa görselleri, freskler ve ikonalar beyaz bir perde sistemiyle kapatıldı.

⁹⁸ Munzur'da Alevilerin yaşamına dair ayrıntılı bir anlatı için bkz. Traditional Cultures Project, Benanav, M. ve diğerleri, *The Alevi of Munzur*.

⁹⁹ A.g.k.

¹⁰⁰ Bianet, *Danıştay Munzur Gözeleri projesini iptal etti*, 19 Şubat 2021.

¹⁰¹ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 4 Ocak 2002, 24648 sayılı ve 22 Ocak 2002 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

¹⁰² Bianet, *İstanbul'daki Kariye Müzesi de ibadete açıldı*, 21 Ağustos 2020.

Temmuz 2020’de Danıştay 10. Dairesi, Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesine ilişkin 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını iptal etti.¹⁰³ Danıştay oybirliğiyle 1934 tarihli söz konusu Bakanlar Kurulu kararının hukuka aykırı olduğuna hükmetti. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu kararın hemen ardından, 10 Temmuz 2020 tarihinde, Ayasofya’nın yeniden camiye dönüştürülmesine ilişkin bir cumhurbaşkanlığı kararnamesine imza attı. Bu kararname ile Ayasofya Camii yönetimi, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak Türkiye’deki tüm camilerin yönetiminden sorumlu kamu organı olan Diyanet İşleri Başkanlığına (“DİB” veya “Diyanet”) devredildi. En başta bu yapıyı cami olarak vakfetmiş olan Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı şu anda VGM’nin idaresinde. Bu vakıf mazbut vakıf statüsünde olup, “Vakıflar Genel Müdürlüğünce temsil ve idare ediliyor”.

Ayasofya’nın cami olarak açılması Türkiye’deki Hristiyan topluluklarda hayal kırıklığı yarattı. Ekümenik Patrik Bartholomeos, Ayasofya’nın cami olarak açılmasının dünyadaki Hristiyanları üzeceğini dile getirdi.¹⁰⁴ Ermeni Patriği ise, Ayasofya Müzesinin bir ibadet yerine dönüştürülmesini desteklemekle birlikte, yapının bir bölümünün dini ibadetler ve törenler için kullanılmak üzere Hristiyanlara tahsis edilmesi talebinde bulundu.¹⁰⁵

- » İbadet yerleri ile bu mekânların esas amacı arasındaki tarihsel bağ, hukukun üstünlüğü de gözetilerek ayrımcılık içermeyecek şekilde tesis edilmeli.

5.1.5 Dinî hizmetlere ayrılan kamu kaynakları ve eşitlik

İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye kararının uygulanması, kamusal dinî hizmetlerin hem insan hakları hukuku hem de devletlerin tarafsızlık ve eşitlik ilkelerini gözetme yükümlülüğü ile bağdaşan bir şekilde sunulmasını sağlamak bakımından önemli bir fırsat oluşturuyor. Geniş katılımlı -Alevi cemaatini ve toplumdaki farklı kesimleri de içerecek şekilde bir danışma süreci yürütülmesi bu kararın etkili şekilde uygulanmasına katkı sunacak.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sağlanan dinî hizmetlerin tüm mükellefler tarafından ödenen vergi kaynaklarından karşılandığını vurgulamak gerek. Toplumun büyük bir kesimi bu hizmetlerden yararlanıyor olmakla birlikte, bu hizmetlerin yararlanıcısı konumunda olmayan ve hatta bu hizmetlere karşı çıkan birçok kesim de bulunuyor. Kamusal dinî hizmetler için kullanılan vergiden muafiyet seçeneği bulunmuyor.

Covid-19 salgının yarattığı etkiler Diyanet ve diğer kurumlar kapsamında kamu kaynaklarıyla sağlanan dinî hizmetlerden yararlanan cemaatler arasındaki eşitsizliği daha da çarpıcı hale getirdi. Kamusal dinî hizmetler Diyanet’e genel vergi gelirlerinden aktarılan bütçe kullanılarak finanse ediliyor. Aleviler, Hristiyanlar, Yahudiler, Yehova Şahitleri, Bahailer ve diğer din veya inanç grupları ödedikleri vergiler yoluyla devlet bütçesine katkıda bulunmalarına rağmen herhangi bir kamu kaynağından yararlanamıyor. Bu toplulukların maddi kaynakları üyelerinin yaptığı bağışlarla sağlanıyor.

Salgın sırasında toplantıların kısıtlanması, bu üyelerin topluluk yemekleri veya başka topluluk faaliyetleri yoluyla bağışta bulunmasına veya bağış toplamasına da engel oldu. Sonuç olarak söz konusu toplulukların gelirleri azaldı, ancak sabit masrafları aynı kaldı. Zira kiralarını, faturalarını ve personel maaşlarını ödemeye devam ettiler. Bu durum bazı Alevi toplulukların, dedeler ve benzeri mertebelere sahip Alevi din görevlilerine kamu kaynaklarından maaş ödenmesine yönelik taleplerini yeniden canlandırdı.¹⁰⁶ Bir Protestan kilise

¹⁰³ Bianet, *Danıştay’ın Ayasofya kararının tam metni*, 10 Temmuz 2020. Bu hukuki sürece ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. Yıldırım, M., *The Hagia Sophia: What’s law got to do with it?*, 11 Ağustos 2020.

¹⁰⁴ Dokuz8Haber, *Istanbul Fener Rum Patriği Bartholomeos’dan Ayasofya açıklaması*, 30 Haziran 2020.

¹⁰⁵ Euronews, *Türkiye Ermenileri Patriği’nden Ayasofya önerisi: Hem cami hem kilise olarak ibadete açılın*, 14 Haziran 2020.

¹⁰⁶ Alevi Düşünce Ocağından Doğan Bermek ile yapılan 14 Aralık 2020 tarihli görüşme ve Alevi Bektaşî Vakfından Müslüm Metin ile yapılan 15 Aralık 2020 tarihli görüşme.

önderi ise başlılardaki düşüğe rağmen durumla başa çıkabildikleri söyledi.¹⁰⁷ Türkiye toplumunda birçok kişinin salgın sırasında işsiz kaldığını ve devletten yardım almaya muhtaç duruma düştüğünü, kiliselere yardımdan önce bu kişilere destek olunması gerektiğini belirtti. Yine de, devlet bütçesinden yalnızca camilere kaynak aktarılmasının prensip olarak adaletsiz bir durum yarattığını vurguladı.¹⁰⁸

- » **İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye davasında verilen AİHM kararının uygulanması için geniş katımlı şeffaf bir danışma süreci izlenmeli. Kamu hizmeti olarak sunulan dinî hizmetler uluslararası insan hakları hukuku ile eşitlik ve tarafsızlık ilkelerine uygun şekilde yürütülmeli.**

5.1.6 İbadet yerlerine ve din veya inanç topluluklarına yönelik saldırı ve tehditler

Din veya inanç topluluklarına ve bu toplulukların ibadet yerlerine, toplantı mekânlarına, dinî/ruhani önderlerine ve üyelerine yönelik önyargılardan kaynaklanan nefret suçları varlığını sürdürüyor ve çoğu zaman cezasız kalıyor. Mevcut yasal düzenlemeler nefret suçlarıyla mücadelede yetersiz kalıyor. Bu suçlar yeterli şekilde ihbar edilmediği gibi, devlet yetkililerince de yeterli şekilde kayda geçirilmiyor.

“*Türkiye’de Din veya İnanç Temelli Nefret Suçları 2020*” başlıklı izleme raporumuz kapsamında 2020 yılında din veya inanç temelli olarak işlenmiş olan 14 nefret suçu belgelendi.¹⁰⁹ Bu olaylardan 8 tanesi Alevilere, 5’i Hristiyanlara ve 1’i de başörtüsü takan kişilere yönelik önyargılara dayalı olarak işlenmişti. Raporda bu suçlar türüne göre şöyle sınıflandırılıyor: ibadet yerlerine ve mezarlıklara zarar verme, mala/şeyyaya zarar verme, hakaret ve tehdit/tehdit edici davranış.

5.2 Din veya inancını öğretim yoluyla açıklama hakkı

5.2.1 Dinini yayma hakkı

Din veya inanç özgürlüğü kişinin din veya inancını yayma hakkını da kapsar.¹¹⁰

Kişinin dinini aynı dinden olduğu kişiler dışına yaymayı amaçlayan faaliyetler çoğu zaman şüpheyle karşılanıyor. Bu faaliyetler hızla “misyonerlik faaliyetleri” olarak yaf-talanıyor. Dolayısıyla, din veya inanç özgürlüğü kapsamına girmeyen eylemler olarak değerlendiriliyor.

5.2.2 Dinî eğitim ve öğretime yönelik okul kurma hakkı

Herkes din veya inancını öğretim yoluyla açıklama hakkına sahip.¹¹¹ Bu, din öğretmenlerini ve dinî liderleri eğitmek üzere eğitim ve öğretim kurumları kurma hakkını da içerir.

Buna karşın, kamu kaynaklarıyla finanse edilen Sünni Müslüman eğitim kurumları dışında din görevlilerinin, öğretmenlerin ve liderlerin eğitimine yönelik kısıtlamalar sürüyor. Alevi toplumu, Rum Ortodoks Patrikliği, Ermeni Patrikliği ve Protestan toplumu gibi dinî topluluklar dinî görevlilerine Türkiye’de eğitim veremiyor. Görüşülen kişiler bu bariz eşitsizlik karşısında duydukları endişeyi dile getiriyor.

Özel Öğretim Kurumları Kanunu uyarınca “din eğitimi-öğretimi yapan kurumların aynı veya benzeri özel öğretim kurumları açılmaz”.¹¹²

¹⁰⁷ Pera Diriliş Kilisesinden Kayra Akpınar ile yapılan 15 Aralık 2020 tarihli görüşme.

¹⁰⁸ A.g.k.

¹⁰⁹ Yıldırım, M. ve Tekin, F., (2021), *Türkiye’de Din veya İnanç Temelli Nefret Suçları 2020*.

¹¹⁰ AİHM, *Kokkinakis/Yunanistan*, No. 14307/88, 25 Mayıs 1993, paragraf 31.

¹¹¹ MSHS 18. madde; AİHS, 9. madde.

¹¹² 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 8 Şubat 2007, 26434 sayılı ve 14 Şubat 2007 tarihli Resmi Gazete’de yayımlandı, 3. madde.

Yüksek öğretimde, Bakanlar Kurulu'ndan izin alınarak bir özel üniversite (vakıf üniversitesi) kurmak suretiyle üniversite seviyesinde özel din eğitimi veya öğretimi sunulması teorik olarak mümkün. Ancak bu yöntem hayli külfetli olup, uygulamada neredeyse imkânsız: Din veya inanç toplulukları kamu kaynaklarından yararlanmadan bir özel üniversite kurmak için gereken kaynaklara sahip değil. Öte yandan, devlet üniversitelerinde Sünni Müslüman din görevlileri eğitmeyi amaçlayan çok sayıda fakülte mevcut.

Şubat 2020'de, Heybeliada Ruhban Okulu Metropoliti Apostolos Danilidis Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasına yönelik arzu ve beklentilerini tekrarladı. Burada kendi ruhanilerini eğitmenin yanı sıra diğer Hristiyan, Yahudi ve Müslüman topluluklara da kaynak sağlamayı umuyorlar.¹¹³

1971 tarihli bir Anayasa Mahkemesi kararıyla özel yüksek okulların işletilmesi yasaklanmış ve bu karar nihayetinde ruhban okulunun kapanmasına yol açmıştı.¹¹⁴ 1982 Anayasası özel yüksek öğretim kurumları açılmasına imkân sağladı, ancak bu kurumları Yükseköğretim Kuruluna bağlayarak esaslı sınırlamalar getirdi. Ruhban okulunun yeniden açılmasına ve geleneklerine uygun şekilde Patrikhane tarafından işletilmesine izin verilmedi.

Heybeliada'daki sanatoryum, İslami eğitim merkezi açılması planları kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığına tahsis edildi. Aralarında İstanbul Barosu ve Mimarlar Odasının da yer aldığı çeşitli örgütler ve kurumlar tarafından Aralık 2020'de bu işlemin iptali için açılan davada İdare Mahkemesi, İstanbul Valiliği, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığından ilgili belgelerin istenmesine yönelik bir ara karar verdi.¹¹⁵

- » **Din veya inancı öğretim yoluyla açıklama hakkını temin etmek, tüm dinî cemaatlere mensup din görevlilerinin eğitilmesi hakkını korumak ve tüm din veya inanç topluluklarına kendi dinî görevlilerini eğitmek üzere eğitim kurumları açma olanağı sağlamak için tedbirler alınmalı. Heybeliada Ruhban Okulu gecikmeksizin açılmalı.**
- » **Sünni Müslüman din personelinin eğitimine ayrılan kamu kaynakları ile diğer dinlere mensup personelin eğitimine hiçbir kaynak ayrılmaması arasındaki bariz eşitsizlik ve ayrıca her türlü din personelinin eğitimi önündeki yasal kısıtlamalar gecikmeksizin kaldırılarak giderilmeli.**

5.3 Din veya inancı uygulama suretiyle açıklama hakkı

5.3.1 Dinî sembol ve/veya kıyafetler

Bazı dinî kıyafetlerin giyilmesini yasaklayan 1934 tarihli Kanun kapsamında din veya inanca bakılmaksızın dinî temsil içeren kıyafetlere yönelik kısıtlamalar geçerliliğini sürdürüyor.¹¹⁶ Buna göre, **hiçbir din görevlisi ibadet yerleri dışında dinî görevini veya konumunu temsil eden kıyafetler giyemez.** Bunun tek bir istisnası var: Bakanlar Kurulunun onayıyla, bir dinî topluluğun tek bir temsilcisi kamusal alanda dinî statüsünü gösteren kıyafetler giyebilir.

Başörtüsü ilk, orta ve yüksek öğretim kurumu öğrencilerine ve devlet memurlarına izin verilen tek dinî sembol. Kipa, haç veya Zülfikar gibi başka dinî sembollere izin verilmiyor.

- » **Kamusal alanda dinî sembollerin kullanımına ilişkin kısıtlamalar kanunen öngörülmeli, meşru bir amaç taşımalı, demokratik bir toplumda gerekli olmalı ve güdülen amaçla orantılı olup ayrımcılık içermemeli.**

113 Rudaw, *Metropolit Apostolos: Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasını istiyoruz*, 9 Şubat 2020.

114 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 130. madde. AYM, 1969/31 E ve 1971/3 K sayılı karar. RG. 26.3.1971-13790.

115 Sözcü, *Heybeliada Sanatoryumu davasında ara karar açıklandı*, 6 Ocak 2021.

116 2596 sayılı Bazı Kısvelelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 3 Aralık 1934, 2879 sayılı ve 13 Aralık 1934 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı, 1. madde.

5.3.2 Geleneksel olarak kullanılan dilleri öğrenme ve dinî uygulamada kullanma hakkı

Dinî hizmetlerde ve törenlerde geleneksel olarak kullanılan dili öğrenme ve kullanma hakkı kişinin din veya inancını açıklama hakkının ayrılmaz bir parçası.¹¹⁷ Dinî hizmetlerde kullanılan dilleri öğrenebilmek ve öğretebilmek bir inancın ve inanca ait teamüllerin devamı açısından olduğu gibi, din veya inanç topluluklarının kültürel varlıklarını sürdürmeleri bakımından da kritik öneme sahip. Bireylerin de din veya inanç özgürlüklerini etkili bir şekilde kullanmasına olanak sağlar. Ermenice, Rumca, Arapça, Süryanice ve Kürtçe Türkiye’de ibadet amacıyla kullanılan diller arasında. **Ne var ki, bu dillerin öğretimi için kamu kaynaklarına erişim tüm inanç topluluklarına sağlanan bir imkân değil.**

Süryani cemaati bu alanda özellikle güçlük yaşıyor, zira yeni nesillerin Süryaniceyi öğrenebileceği okullar bulunmuyor. Mardin’deki son Süryani okulunun 1928 yılında kapanmasından sonra, bir idare mahkemesi kararının ardından 2013 yılında Mor Efremler Süryani Anaokulu açılana dek Süryani cemaatinin yararlanabileceği resmi bir dil eğitimi bulunmuyordu. Bu eğitime aktarılan kamu bütçesi olmadığı için, maddi yetersizlikler sebebiyle ilkokul açılmıyor. Süryani cemaatinin Milli Eğitim Bakanlığına ilettiği taleplere ise bugüne dek bir yanıt verilmiş değil.

Temmuz 2021’de, Demokratik İslam Kongresi ve Din Alimleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (DİAYDER) üyeleri Kürtçe dilini kullandıkları suçlamasıyla tutuklandı.¹¹⁸ Avukatları aracılığıyla yapılan açıklamada, tutuklanan imamlara Diyanetin hutbesini neden okumadıkları ve neden Kürtçe dua ettikleri soruldu. Kürtçenin kullanılması Aralık 2021’de kabul edilen iddianamede terör suçlarıyla ilişkilendirildi.¹¹⁹

- » **Kamu kaynakları dinî uygulamalarda geleneksel olarak kullanılan dillerin öğrenilebilmesi ve öğretilmesi amacıyla ayrımcılık gözetmeksizin sağlanmalı.**
- » **Devlet yetkilileri ibadet ve uygulamada anadilin kullanımına müdahale etmekten kaçınmalı. Aksine, din veya inanç toplulukları ibadetleri sırasında geleneksel olarak kullandıkları dillerin kullanımı ve geliştirilmesi konusunda desteklenmeli.**

5.3.3 Din görevlilerini atama hakkı

Din görevlilerinin atanmasıyla ilgili haklar din veya inanç topluluklarının kendi içişlerinde özerklik hakları arasında yer alıyor.¹²⁰ Türkiye’de din veya inanç toplulukları din görevlilerinin veya ruhani önderlerin atanması bakımından farklı kanun ve uygulamalara tabi tutulmaya devam ediyor. Dinî liderlerin atanmasına ilişkin yasal düzenleme ve uygulama konusunda tek tip bir uygulama bulunmuyor. Diyanet İşleri Başkanını Cumhurbaşkanı görevlendiriyor. İl müftüleri ve camilerde görev yapan imamlar ise DİB tarafından atanıyor. Dolayısıyla cami cemaatlerinin bu atama sürecine katılımına ilişkin bir mekanizma yok.

Dinî liderlerin atanmasında Ermeni Ortodoks, Yahudi ve Rum Ortodoks cemaatlerinin içişlerine müdahale edilmesini önlemek amacıyla alınan herhangi bir tedbir bulunmuyor. 2008 yılında 84. Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan hastalanıp vazifesinin gereklerini yerine getiremez hale geldiğinde, Ermeni Ortodoks cemaatinin bu yöndeki talebine rağmen İçişleri Bakanlığı serbest bir seçim yapılmasına izin vermedi. Devletin bu müdahalesi sonucunda 2010 yılında Patrik Vekili atandı. 2019 yılında Sahak Maşalyan yeni Patrik olarak atanana dek devletin müdahalesi devam etti.

¹¹⁷ BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), *MSHS 22 No’lu Genel Yorum: 18. Madde (Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü)*, 30 Temmuz 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, paragraf 4.

¹¹⁸ Bianet, *9 imam Kürtçe hutbe okuduğu gerekçesiyle tutuklandı*, 10 Temmuz 2021.

¹¹⁹ Evrensel, *DİAYDER iddianamesi kabul edildi | Kürt din adamları üzerinden İBB’ye operasyon*, 30 Aralık 2021.

¹²⁰ Yukarıdaki dipnot 117.

Ermeni Ortodoks cemaati 10 yıldan uzun bir süre boyunca Patrik seçemedi. 2019 yılında Sahak Maşalyan yeni Patrik olarak atanana dek devletin bu konudaki müdahalesi devam etti.

Anayasa Mahkemesinin Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan tarafından 2014 yılında yapılan bireysel başvuruya ilişkin olarak verdiği 22 Mayıs 2019 tarihli karar Türkiye'deki din veya inanç topluluklarının içişlerine müdahale konusunda önemli tespitler içeriyor.¹²¹ Başvurucular Patrik seçimi yapılmasına ilişkin taleplerinin devlet tarafından reddedilmesinin din özgürlüğünü ihlal ettiğini ileri sürmüştü. Kuzukoğlu ve Balmumciyan başvurusu Mart 2012'de İstanbul 3. İdare Mahkemesi tarafından reddedilmişti. İdare mahkemesi, 1863 tarihli Nizamname-i Milleti Ermeniyan ve bunu müteakip İçişleri Bakanlığı talimatnameleri uyarınca Patriklik makamının ancak patriğin ölümü veya istifası nedeniyle boşalmış sayılabileceğini savunmuştu. Yani, Patrik (o sırada Mesrob Mutafyan) ölmüş veya istifa etmiş olmadığı için seçim yapılması mümkün değildi. Mahkeme, devletin yeni seçim yapılması yönündeki talebi reddetmesinin hukuka uygun olduğunu saptamış ve başvurucuların itirazını reddetmişti.

Anayasa Mahkemesinin Mayıs 2019 tarihli kararı Ermeni cemaatinin kendi liderini seçme hakkına yönelik müdahaleyi tespit ediyor. AYM iç hukuku uygularken 1863 tarihli Nizamname-i Milleti Ermeniyan'a (etno-dinsel topluluk) atıfta bulunuyor. Ayrıca AİHM de dahil olmak üzere uluslararası hukuk hükümlerine ve 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'deki gayrimüslimleri koruyan hükümlerine de gönderme yapıyor.

Burada kilit hususlardan biri 1863 Nizamnamesi'nin konuyla bağlantısı. Bu nizamname Türkiye'deki Ermeni Patriği seçimini (1-7. madde), Patrikhanenin çeşitli organlarını ve bunların işleyişini ve Patrikhane bünyesindeki hayri ve sosyal birimlerin işleyişini konu ediniyor. Ayrıca 1863 yılında Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer alan Kudüs Patrikliğine ilişkin de hükümler içeriyor. 2. madde Patriklik makamının boşalması durumunda seçimlerin nasıl yapılacağını öngörüyor. Makamın boşalmış sayılmasına ilişkin sebepler sayıyor: "patriğin ölümü, istifası ve sair sebepler".

1863 Nizamnamesi Osmanlı döneminden kalan bir düzenleme. Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri Cumhuriyet döneminde yapılan dört Ermeni Patriği seçiminde 1863 tarihli düzenlemede yer alan usulü, birtakım keyfi değişikliklerle, büyük oranda uygulamaya

121 AYM, 22 Mayıs 2019, Bireysel Başvuru No. 2014/17354, Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan.

devam etti. Bu keyfi yaklaşım, Ermeni cemaatinin kendisini ilgilendiren seçimler üzerinde sınırlı bir tasarrufa sahip olmasına ve devletin gelecekteki seçimlerde nasıl bir yöntem başvuracağına öngörülememesine yol açıyor.

Bu seçim sürecine ilişkin talimatnameler büyük oranda 18 Eylül 1961 tarihli (511654 sayılı) Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne dayanıyor. Bu kararname o yıl yapılacak Patrik seçimleri için çıkartılmıştı ve daha sonraki seçimlere ilişkin hükümler içermiyordu. Ne var ki, İçişleri Bakanlığı bu talimatnameyi kullanmaya devam etti. İçişleri Bakanlığının Anayasa Mahkemesine sunduğu dilekçede yetkililer tarafından alınan tedbirlerin "devletin pozitif yükümlülüklerinden olan dinsel alanı düzenleme görevi" çerçevesinde tesis edildiği dile getirildi.

Anayasa Mahkemesi ise:

- Konuyu esasen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesi kapsamında korunan din özgürlüğü ile ilgili bir mesele olarak tanımladı;
- Lozan Barış Antlaşması'nın ve özellikle de dini uygulama özgürlüğünü ele alan 38. madde ile AİHM'in bu konudaki içtihadının somut mesele bakımından önemini kabul etti;
- Dinî lider seçiminin dini açıklama biçimlerinden biri olduğunu ve dolayısıyla Anayasa kapsamında korunduğunu kaydetti;
- 2010 yılında bir patrik genel vekili görevlendirilmesine yol açan tedbirlerin Ermeni cemaati içerisindeki sivil ve ruhani inisiyatifler arasında yürütülen bir sürecin sonucu olmadığını tespit etti. Aksine bu tedbirler "anayasal olmayan bir devlet baskısının" ürünüydü;
- Sonuç olarak, **Ermeni toplumunun Anayasa'nın 24. maddesi kapsamında teminat altına alınmış olan din veya inanç özgürlüğüne yönelik bir müdahalenin varlığını tespit etti;**
- Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca temel hakların yalnızca kanunla sınırlanabileceğine işaret etti. Somut olayda erişilebilir, öngörülebilir ve kesin nitelikte bir kanun hükmü bulunmadığını kaydetti. Böyle bir hükmün varlığı devlet yetkililerinin keyfi işlemlerini önleyerek, ilgili şahısların kanunu öngörmesini sağlamalıydı. **Uygulanan kısıtlamanın kanunen öngörülmesi sayılması mümkün değildir;**
- 2014 yılında başvurunun yapılmasından sonra meydana gelen olayların devletin Ermeni Patriği seçiminin yapılabileceği koşulları belirleme yönündeki arzusunun devam ettiğini gösterdiğini kaydetti;
- Devletin "Ermeni geleneklerinin ruhuna" ve "Ermeni cemaatinin iradesine" baskın gelen zorlayıcı bir toplumsal ihtiyacı ortaya koyamadığını tespit etti;

Kaynak: SAT-7 TÜRK

Pera Diriliş Kilisesi'nde düzenlenen Noel Ezgileri Akşamı. Yabancı din görevlilerinin Türkiye'de kalmasına izin verilmemesi, Protestan cemaatini olumsuz bir şekilde etkiliyor.

- Bu nedenlerden dolayı, Anayasa'nın 24. maddesinin ihlal edildiğine hükmetti.

Anayasa Mahkemesinin bu kararı, taşıdığı öneme rağmen, gecikmiş bir karar: Başvuru 2014 yılında yapıldı, Anayasa Mahkemesi Mayıs 2019'da karara vardı. Kararın açıklanmasından iki ay önce Patrik Mesrob Mutafyan öldü ve cemaat seçimleri yaptı. AYM bu davada her ne kadar ağır davranmış olsa da, vardığı tespitler idarenin gelecekteki uygulamalarına ışık tutmalı ve devlet yetkilileri din veya inanç topluluklarının işlerine müdahale etmeme standartlarına uygun davranmalı.

- » **Din görevlilerinin din veya inanç toplulukları tarafından seçilmesi ve görevlendirilmesi topluluğun işleri olarak değerlendirilmeli.**

Dini unvanların kullanımına yönelik kısıtlamalar

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik 1925 sayılı Kanun'la "şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik ..." gibi unvan ve sıfatların kullanımı ve ifası yasaklandı.¹²² AİHM'in (Büyük Daire) *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye* davasında verdiği karar Alevi toplumu için olduğu kadar, geniş toplum açısından da önemli tespitler içeriyor. Alevi başvurucular tarafından talep edilen kamusal din hizmetlerinin sağlanmaması ve Alevi inancının devlet tarafından tanınmaması nedeniyle Alevilerin din veya inanç özgürlüklerinden tam olarak yararlanması mümkün olamıyor.¹²³ **Alevilerin tanınmaması Alevi toplumunun ibadet yerlerini (cemevleri) ve dedelerin unvanını yasalara uygun bir şekilde kullanmasını imkânsız hale getiriyor.** AİHM'e göre devlet bu müdahale için ilgili ve yeterli gerekçe gösterememiş; Türkiye takdir yetkisini aşmıştır.¹²⁴ Bu müdahaleyi demokratik bir toplumda gerekli saymak mümkün değil. Alevilere yönelik farklı muameleyi haklı kılan nesnel ve makul sebepler ortaya konulmadığı için, 9. madde ve bu maddeyle bağlantılı olarak 14. maddenin ihlal edildiğine karar verildi.

- » **Dini unvanların kullanımına ilişkin kısıtlamalar kaldırılmalı.**

¹²² 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 30 Kasım 1925, 243 sayılı ve 13 Aralık 1925 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı.

¹²³ AİHM, *İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye*, No. 62649/10, 26 Nisan 2016.

¹²⁴ A.g.k., paragraf 135.

5.3.4 Yabancı Hristiyanlara yönelik seyahat kısıtlamaları ve sınırdışı işlemleri

Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri yabancı Hristiyanları hedef alan seyahat kısıtlamaları çıkarmaya devam ediyor. Bu kısıtlamalar din veya inanç özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, seyahat özgürlüğü ve yabancıların hukuka aykırı şekilde sınırdışı edilmeye karşı korunması da dahil olmak üzere birçok insan hakkına müdahale oluşturuyor.

Protestan Kiliseler Derneği bu kısıtlamalardan şimdye kadar etkilenen kişi sayısının 100'den fazla olduğunu belirtiyor. Söz konusu kısıtlamalar Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından düzenleniyor. Bu seyahat kısıtlamalarına yapılan itirazlar bunların Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) raporlarına dayandırıldığını ortaya koyuyor. Ne bu kısıtlamalardan etkilenen kişilere ne de bu kişilerin avukatlarına dosyalara erişimi sağlıyor. Üstelik bu kişiler iç hukuk kapsamında herhangi bir suçtan ötürü kovuşturulmuyor. Yetkililer yukarıda anlatılan kısıtlamalara dair makul bir gerekçe de sunamıyor.

Protestan Kiliseler Derneği geçtiğimiz iki yılda yabancı uyruklu yaklaşık 100 din görevlisinin vize veya oturma izinleri yenilenmeyerek Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakıldığını aktarıyor.¹²⁵ Bu sınırdışı işlemlerinden ve ülkeye giriş yasağından etkilenen yabancı vatandaşların bir kısmı uzun süredir Türkiye'de ikamet ediyordu ve uzun zamandır Protestan cemaatlere üyeydi.

Din görevlilerini eğitmek için resmi olarak eğitim kurumları kurmaya yönelik kısıtlamalardan ötürü, Protestan cemaat de din görevlisi ve öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla başka ülkelerin vatandaşlarından destek almak zorunda kalıyor. Dolayısıyla yabancı din görevlilerinin Türkiye'de kalmasına izin verilmemesi, Protestan cemaatini olumsuz bir şekilde etkiliyor. Türkiye'nin din görevlilerine yönelik özel bir vize rejimi bulunmuyor.

Şubat 2020'de İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı (İPKV) bir basın duyurusuyla "2019 yılından itibaren Türkiye'deki Protestan kilise topluluklarına hizmet eden yabancı din adamlarının ülkemizde ikametleri zorlaşmıştır" açıklamasını yaptı.¹²⁶ İPKV ile bağlantılı bir kilise olan Altıntepe Protestan Kilisesinin İspanyol vatandaşı olan pastörüne 2001 yılından beri "din görevlisi" vizesi veriliyordu, ancak Kasım 2019'da kendisine ön izin giriş şartı (istizan N kararı) uygulandı.¹²⁷ Bu ön izin giriş şartı, söz konusu kişi ülkeden ayrılacak olursa yeniden Türkiye'ye girmeden önce giriş için izin alması gerekeceği anlamına geliyor. Haziran 2020'de Protestan Kiliseler Derneği bir basın açıklaması yaparak, benzer koşullarda olan kimsenin ülkeye girmek için bu ön izni alamadığını belirtti.¹²⁸ Sınırdışı edilen yabancılarla evli bulunan birçok Protestan Türk vatandaşı da aileyi ayırmamak adına ülkelerinden ayrılmak zorunda kaldı.¹²⁹

Oturum izni verilmeyen veya giriş yasağı getirilen kişilerin birçoğunun ulusal hukuk yollarına başvurduğu bildiriliyor. Geçerli bir oturma izni varken hakkında N82 kodu düzenlenen Kenneth A. Wiest, Anayasa Mahkemesine yaptığı başvurunun 27 Ocak 2021 tarihinde kabul edilemez bulunmasının ardından AİHM'e başvurdu.¹³⁰ AYM, başvuru- nun özel hayatına ve aile yaşamına müdahale edildiğine dair delil sunmadığı gerekçesiyle başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı aldı. Mahkeme din veya inanç özgürlüğüne yönelik bir müdahalenin söz konusu olmadığına hükmetti.¹³¹ Bu başvuru hala AİHM önünde incelenmeyi bekliyor.

¹²⁵ Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile yapılan 10 Aralık 2021 tarihli telefon görüşmesi.

¹²⁶ İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı, *Basın Duyurusu*, 16 Haziran 2020.

¹²⁷ A.g.k.

¹²⁸ Protestan Kiliseler Derneği, *Hristiyan din görevlilerinin ve aile üyelerinin sınırdışı edilmesi hakkında*, 22 Haziran 2020.

¹²⁹ A.g.k.

¹³⁰ Kenneth A. Wiest'in avukatı tarafından 15 Eylül 2021 tarihinde bu durumu teyit eden belgeler sunuldu.

¹³¹ A.g.k.

Ailemle birlikte 30 yıldır Ankara'da yaşıyorduk. Kocam bir Türk/Amerikan ortak girişim firması kurulmasına yardım edeceği için küçük çocuklarımızla birlikte 1990 yılının başında Türkiye'ye geldik. Eşim aynı zamanda Ankara'daki Uluslararası Protestan Kilisesinin kurucu liderlerinden biri oldu. Dolayısıyla kilisenin çeşitli faaliyetlerine aktif şekilde destek veriyorduk; mültecilere yardım, sosyal yardımlar, çocuk aktiviteleri ve danışmanlık. Çocuklarımız biraz büyüyünce ben özel bir Türk okulunda İngilizce öğretmenliğine başladım. 2016 yılında öğretmenlikten emekli oldum, fakat İngilizce öğretmenliği hakkında sunumlar yapmaya ve çeşitli şehirlerde yeni işe başlamış İngilizce öğretmenlerine danışmanlık vermeye devam ettim. Bir yandan da Milli Eğitim Bakanlığı sponsorluğunda online İngilizce dersleri için öğretici videolar hazırlayıp şarkılar yazıyordum. Ocak 2020'de, geçerli bir oturma iznim olmasına rağmen Noel tatili için gittiğim İngiltere'den dönerken Esenboğa Havalimanında Türkiye'ye giriş yasaklandı. Nisan 2020'de yanıma gelmek üzere Türkiye'den çıkış yaptığında kocama da giriş yasağı (N-82 kodu) uygulandı. Sonradan öğrendik ki, Kasım 2019'da Antalya'da bir otelde düzenlenen bir seminere katılan 10 kadar yabancı hakkında da benimle aynı kod düzenlenmiş. Söz konusu seminer 30 yıldır gönüllü olarak birlikte kilisedeki çocuklarla çalışma yürüttüğüm bir Hristiyan Türk tarafından düzenlenmişti. Kocam bu seminere katılmamıştı, o yüzden kendisine ilk başta giriş yasağı getirilmedi. Onun hakkında da Şubat 2020'de Antalya'da bir otelde Türk kiliseleri tarafından düzenlenen bir aile konferansına katılmasının ardından aynı kod verildi. Bu konferansa katılan kişiler arasından yalnızca yabancı uyruklulara bu kodu verdiler. Anlattığım faaliyetler tamamen yasal şeyler. Bu yüzden de yabancıları bu şekilde cezalandırmalarının sebebini anlamakta güçlük çekiyorum. – C, İngiltere

Din veya inanç özgürlüğü vatandaş ile yabancı arasında ayırım yapmayan evrensel bir hak. Yabancı din görevlilerine ilişkin politikalar değerlendirilirken her zaman din veya inanç özgürlüğünü esas almak gerekir.

Türkiye'ye girişi yasaklanan kişilere, gerekçe olarak "misyonerlik faaliyetleri" ve "ulusal güvenliğe aykırı faaliyetleri" sunuluyor. Ancak güvenlik kodu verilen kişiler, ulusal hukuk uyarınca herhangi bir suçtan ötürü dava edilmediklerini belirtiyor. Bu kişiler ulusal hukuka göre herhangi bir suçtan ötürü kovuşturulup mahkûm edilmediğine göre, bu müdahalenin meşru dinî uygulamalarla ilgili olduğu düşünülebilir.

- » Göç İdaresi Genel Müdürlüğü yabancı uyruklu Hristiyanlara oturma izni verilmemesi ve bu kişilerin ön onay alınmadan Türkiye'ye girişlerinin engellenmesi uygulamalarına son vermeli.
- » Yetkililer giriş yasağı kararlarına yapılan itirazlarda olağan yargı sürecinin ve adil yargılanma usullerinin işletilmesini ve Türk istihbaratı tarafından haklarında düzenlenen dosyalara erişim sağlamalı.
- » Din veya inanç topluluklarının davet ettiği yabancı din görevlilerinin Türkiye'de dışlanmadan veya ayırmacılaşma uğramadan çalışabilmesini sağlamak için gereken tüm düzenlemeler yapılmalı.

5.3.5 Bayramlar, Tatiller ve Dinî Açından Önem Taşıyan Günler

Resmî tatil olarak kabul edilen dinî bayramlar, Müslümanlar açısından önemli olan Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı. Öte yandan, Aleviler için önemli Aşure Günü ile Hıdırellez Bayramı, Arap Alevilerin kutladığı Gadir Hum Bayramı, Hristiyanlar tarafından kutlanan Noel ve Yahudilerin kutladığı Roş Haşanah ulusal tatil günleri arasında sayılmıyor.

İnananlar açısından bayramlar ve tatil günleri din veya inançlarını uygulama yoluyla açıklamaları için önemli. Bu günlerde diğer inananlarla bir araya gelir, kimliklerini pekiştirir ve önemli gelenekleri yeni nesillere aktarırlar. İnananlar için bu bayramlar din veya inançları için önemli bir dışavurum.

Nisan 2021 tarihli İnsan Hakları Eylem Planı'ndaki hedeflerden biri, "Hangi dine mensup olursa olsun kamu ve özel sektör çalışanları ile öğrencilere, kendi dinî bayramlarında

Kaynak: DHA Photo

Edirne'deki Hidrellez kutlamaları.

izinli sayılma imkânı getiril[mesidir].¹³² Ne var ki, bu rapor kaleme alındığı tarihte bu hedefe ulaşılmadı.

5.3.6 Gömülme hakkı

İyi uygulama: Cenaze hizmetleri

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) cenaze hizmetlerini kapsayıcı bir kamu hizmeti olarak çeşitli din veya inanç topluluklarına yönelik biçimde sunuyor. Bu amaçla farklı dinî topluluklara hizmet sunmak üzere 50 din personeli görevlendirdi. Bunlar arasında Hristiyan, Yahudi, Caferi, Şafi ve Alevi din görevlileri de yer alıyor.¹³³

Cenaze törenlerine müdahaleler

PKK üyelerinin cenaze törenleri engelleniyor. 2017 yılında Tunceli'de ölen PKK üyesi Agit İpek'in ailesine iki yıl sonra cenazenin bulunduğu bilgisi verildi.¹³⁴ DNA testinin ardından cenaze İpek ailesine PTT Kargo yoluyla gönderildi. Kargoyu adli emanetten koli içinde alan anneye, pakette oğlunun kemiklerinin olduğu söylendi. Aile cenazeyi Diyarbakır'dan alarak memleketleri olan Mardin'e götürdü. Dinî cenaze töreninin yapılmasının din hizmeti veren görevlilerce engellendiği bildirildi. Bunun üzerine aile, oğullarının cenazesini imam olmadan kendi imkânları ile gömmek zorunda kaldı.

Grup Yorum üyesi olan ve Nisan 2020'de ölüm orucundayken ölen Helin Bölek'in de cenaze törenine müdahale edildi. Ailenin cenazeyi yıkanmak üzere Okmeydanı cemevine götürmek istediği, ancak polisin buna izin vermediği ve cenazeyi doğrudan Feriköy mezarlığına götürmek istediği bildirildi. Cenaze ailenin isteğine karşı çıkılarak yıkanmadan defnedildi.¹³⁵

¹³² Adalet Bakanlığı, *İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi*, 4.3.b, Nisan 2021.

¹³³ Ekrem İmamoğlu'nun 3 Aralık 2019 tarihli açıklaması, *İmamoğlu: Farklı inançlara mensup 50 din görevlisi İBB'de lie başladı*, 3 Aralık 2019.

¹³⁴ Gazete Duvar, *Kargoyla gönderilen cenaze Meclis gündeminde*, 11 Nisan 2020.

¹³⁵ Gazete Duvar, *Helin Bölek'in cenazesinin yıkanmasına izin verilmedi*, 4 Nisan 2020.

Kaynak: Yeni Asya

Istanbul Büyükşehir Belediyesi cenaze hizmetlerini çeşitli din veya inanç topluluklarına yönelik biçimde sunuyor.

Bir başka müdahale de Mayıs 2020'de, yine ölüm orucunda ölen bir başka Grup Yorum üyesi İbrahim Gökçek'in cenazesinde yaşandı. Gökçek'in cenazesi polis tarafından ceminden alınarak Tuzla'da bulunan Mehmetçik Vakfı Tesisleri'nde, aile fertleri, Grup Yorum üyeleri ve Halkın Hukuk Bürosu avukatlarından oluşan bir gruba teslim edildi.¹³⁶ Cenaze daha sonra defnedilmek üzere Kayseri'ye götürüldü. Ancak Kayseri'de toplanan ülkücü gruplar Gökçek'in Başakpınar ilçesine defnedilmesini engelledi.¹³⁷ Cenaze onun yerine Halep Hoca Mezarlığı'na defnedildi.

- » **Din veya inanç özgürlüğü ile özel hayatın gizliliği hakkı vefat eden kişinin din veya inancına ya da siyasi görüşüne bakılmaksızın korunmalı.**
- » **Devlet yetkilileri cenaze törenlerinin yetkililer veya diğer vatandaşlar tarafından herhangi bir şekilde müdahale edilmeksizin yerine getirilmesini sağlamak üzere gerekli tedbirleri almalı.**
- » **Terör suçlarından mahkûm edilmiş kişiler kamusal dinî hizmetlerden yoksun bırakılmamalı.**
- » **Kamusal cenaze hizmetleri ayrımcılık içermeyen bir şekilde sağlanmalı.**

¹³⁶ Gazete Duvar, *Grup Yorum üyesi İbrahim Gökçek defnedildi*, 8 Mayıs 2020.

¹³⁷ A.g.k.

Gayrimüslim cemaatlerin vakıf yönetim kurulu seçimleri 2013 yılından beri engelleniyor. Adalet Bakanı Abdülhamit Gül ve Cumhurbaşkanı sözcüsü İbrahim Kalın 29 Kasım 2020'de azınlık cemaatlerinin dinî liderleri ve vakıf yöneticileriyle buluşup cemaatlerin yaşadığı zorlukları dinledi.

6. Din veya inanç özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü

6.1 Tüzel kişilik

Türkiye'deki hiçbir din veya inanç topluluğu tüzel kişiliğe sahip değil. Venedik Komisyonu 2010 tarihli bir Görüşünde bu yasal durumun AİHS'te dile getirilen standartlarla bağdaşmadığını tespit etti:

Türkiye'de gayrimüslim dinî cemaatlere tüzel kişilik edinme imkânı tanımayan mevcut hukuk sistemi bu cemaatlerin AİHS'in 11. maddesiyle bağlantılı olarak 9. maddesi kapsamındaki haklarına yönelik bir müdahale oluşturmaktadır¹³⁸ ... dinî cemaatlere kendilerini kanunen tüzel kişi olarak tescil ettirme imkânını genel olarak tanımayan bir ulusal hukuk sistemi, söz konusu dinî cemaatlerin küçük ve barışçıl olması ve kamu düzenine yönelik herhangi bir tehdit oluşturmaması kaydıyla, Sözleşme'nin 11. maddesi 2. fıkrası ile birlikte ele alındığında 9. maddesi 2. fıkrasındaki şartlara uymamaktadır. Yukarıda dile getirildiği üzere, tüzel kişilik tanınmasının reddi ancak istisnai durumlarda mazur görülebilir. Venedik Komisyonu bu tür istisnai koşulların olduğunu varsaymak için herhangi bir neden görmemektedir.¹³⁹

Bu rapor hazırlandığı sırada, Türkiye'de din veya inanç toplulukları:

- Ve Patrikhane ya da Başhahamlık gibi temsili kurumlar tüzel kişilik statüsünden yoksun ve dolayısıyla mahkeme sistemine erişmiyorlar;
- Banka hesabı açamıyor, mahkemeye başvuramıyor, mülk satın alamıyor veya sözleşme imzalayamıyorlar;
- Kendi dini görevlilerini resmi olarak istihdam edemiyor ve bu görevlilere sosyal güvence sağlayamıyorlar;

¹³⁸ Türkiye'de Dinî Cemaatlerin Hukuki Statüsü ile İstanbul Ortodoks Patrikliğinin "Ekümenik" Sıfatını Kullanma Hakkına dair Görüş, Venedik Komisyonu, 535/2009 sayılı Görüş, 15 Mart 2010, paragraf 58.

¹³⁹ A.g.k., paragraf 65.

- Yasal statüye sahip temsil kuruluşları veya yüksek kurullar oluşturmadığı için ortak yaşamlarını ilgilendiren faaliyetleri veya yatırımları koordine edebilmeyi sağlayacak bir yöntemden yoksunlar.

Mevcut sistemde din veya inanç topluluklarının vakıf veya dernek sistemi üzerinden ilerlemesi gerekiyor. Bu da dinî mekânları ve bunlarla bağlantılı yapılar ve kurumlar ile gayrimüslim cemaat vakıfları tarafından yönetilen dini cemaatler açısından ek bir zorluk yaratıyor. Bu vakıfların yönetim organlarında genellikle din görevlileri bulunmuyor ve bazen de dinî cemaatle bağları kopmuş oluyor. Doğrudan tüzel kişilik statüsü edinmesi mümkün olmayan inanç toplulukları bu statüyü bir ölçüde vakıf veya dernek kurarak sağlamaya çalışıyor. Bu topluluklar yürüttükleri faaliyetlerin bir kısmını bu kurumlar üzerinden sürdürmeyi başarıyor. Ancak bu model, önemli sınırlamalar içeriyor olması sebebiyle din veya inanç topluluklarına doğrudan tüzel kişi statüsü sağlamıyor.

Türk Medeni Kanunu'nun 101(4). maddesi uyarınca, belirli bir dinî cemaatin desteklenmesi amacıyla vakıf kurulamaz.¹⁴⁰ Ayrıca, tarikatlar da 1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'la kesin olarak yasaklanmış bulunuyor.¹⁴¹

6.2 Derneklere yönelik kısıtlamalar

Dernekler Kanunu'nda (5253 sayılı) ve Yardım Toplama Kanunu'nda (2860 sayılı) değişiklik yapan 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun kabul edildi.¹⁴²

Venedik Komisyonu 7262 sayılı Kanun'un uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu olmadığını ve sivil toplum kuruluşları açısından risk oluşturduğunu tespit etti.¹⁴³ Komisyon'a göre:

- Yeni hükümler amaçları ve kaydedilen faaliyetleri ne olursa olsun tüm dernekler açısından geçerli ve başta örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile adil yargılanma hakkı üzere temel insan haklarına yönelik geniş kapsamlı sonuçlar doğuruyor.¹⁴⁴
- Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikler yetkililerin yönetim kurulunu yargı denetimi olmaksızın görevden almasını ve yerine söz konusu dernek üyelerinden onay alınması gerekmeden kayyum atanmasına olanak veriyor. Dolayısıyla bir derneğin yönetim organlarına onay alınmaksızın ve dernek ile üyeleri yararına davranacağına dair net güvenceler bulunmadan bir veya birden fazla kişinin atanması derneklerin kendi işlerini yürütme hakkına yönelik ciddi bir ihlal oluşturuyor.¹⁴⁵

Venedik Komisyonunun dile getirdiği aşağıdaki tavsiyelerin derhal uygulamaya geçirilmesini tavsiye ediyoruz:¹⁴⁶

140 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, 22 Kasım 2001, 8 Aralık 2001 tarihli ve 24607 sayılı Resmî Gazete'de yayımlandı.

141 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 30 Kasım 1925, 243 sayılı ve 13 Aralık 1925 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı.

142 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun, 27 Aralık 2020, 31351 sayılı ve 31 Aralık 2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı.

143 Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, CDL-AD (2021)023-e Türkiye – 1028/2021 sayılı Görüş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeni kabul edilen ve başka kanunların yanı sıra Dernekler Kanunu'nda değişiklik yapan Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin 7262 sayılı Kanun'un uluslararası insan hakları standartlarına uygunluğu hakkında Venedik Komisyonu tarafından 127. Genel Oturumda (hibrit, 2-3 Temmuz 2021) kabul edilen Görüş.

144 A.g.k.

145 A.g.k., paragraf. 87.

146 A.g.k., paragraf. 90.

- » Derneklerin kaynak arama hakkını yalnızca, AİHS 11(2). maddede ve MSHS 22(2). maddede öngörüldüğü üzere meşru bir amacın gerçekleştirilmesi için demokratik bir toplumda gerekli olan hallerde sınırlandırmak;
- » Müfettişlerin yardım toplama faaliyetleriyle uğraşan kişilerden bilgi ve belge talep etme yetkisinin sivil toplum kuruluşlarının ilişkileri, üyeleri ve kurucuları açısından özel hayatın gizliliği hakkına uygun şekilde uygulanmasını sağlamak. Bu teftiş belirli bir denetleme faaliyeti çerçevesinde ve denetim kapsamına giren konuyla bağlantılı olarak yürütülmeli;
- » Terörle bağlantılı suçlardan mahkûm edilmiş kişilerin bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde yönetici pozisyonuna getirilmesine ilişkin yasağı uygularken orantılılık ilkesine uygun hareket edilmesini sağlamak;
- » Derneklerin denetimini düzenleyen hükümlerin risk değerlendirmesine dayalı olarak öngörülebilir ve erişilebilir olmasını sağlamak, böylece denetimlerin kötüye kullanılmasını önlemek ve denetim yükümlülüklerinin ihlaline ilişkin yaptırımların orantılı şekilde uygulanmasını sağlamak;
- » Yönetim kurulunun görevden alınarak yerine mahkeme tarafından atanmış kayyumların getirilmesi halinde, mahkemenin söz konusu STK üyelerine ve/veya yönetim kuruluna kayyum seçimi konusunda danışarak, görevlendirilecek kayyumların STK'nin menfaatlerine uygun olarak şekilde hareket etmesini sağlamak;
- » Faaliyetlerin askıya alınmasına ve derneklerin yasaklanmasına veya feshine yalnızca istisnai hallerde ve orantılılık ilkesine uygun şekilde son çare olarak izin vermek;
- » Ulusal ve yabancı derneklerin Türkiye topraklarında örgütlenme özgürlüğünü gereğince temin etmek.

Bu yeni kanunun ardından, Protestan Kiliseler Derneği örgütlenme haklarının kısıtlanmasına ilişkin riskin arttığını ve dolayısıyla dernek kurma tercihinin Protestan kiliseler açısından gitgide daha zor hale geldiğini ifade etti.¹⁴⁷

Sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü kolektif faaliyetlerin salgın sırasında kısıtlanması

Salgın boyunca dernek ve vakıflar da dahil olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının genel kurul toplantıları Şubat 2021 sonuna dek uzatılmış bir süreyle ertelendi.¹⁴⁸ Mevzuatta yazılı genel kurul toplantısı şartlarından ötürü, bu dönemde genel kurul toplantılarının çevrimiçi olarak yapılması da mümkün olmadı. Nihayetinde, genel kurulların 28 Şubat 2021 tarihinden sonra 30 gün içerisinde yapılması gerektiği duyuruldu.¹⁴⁹

Birçok din veya inanç topluluğu ve bunlara ait ibadet yerleri dernekler veya vakıflar kapsamında yürüttüğü faaliyetleri sürdürmeye çalışıyordu. Dolayısıyla genel kurulların uzun süre ertelenmesi, dinî amaç taşıyan sivil toplum kuruluşlarının örgütlenme özgürlüğünü de etkiledi. Bunun sonucunda ortaya çıkan üç büyük sorun, belirsizlik, faaliyetlerin engellenmesi ve derneklerle ilişkili ibadet yerlerinin hassas konumuydu. Söz konusu erteleme kararının kapsamı muğlakta. Bu erteleme kararının genel kurulunu toplayamayan dernekler açısından bir erteleme olanağı mı yarattığı, yoksa tüm derneklerin genel kurullarına yönelik mutlak bir yasak anlamına mı geldiği gibi pek çok soru yanıtız kaldı. Bazı dernekler genel kurullarını toplarken, bazıları ertelemeye karar verdi. Sivil toplum kuruluşlarının yönetim kurulları düzenli olarak toplanabilse de, tüzük değişikliği veya şube açılması gibi dernek genel kurullarında alınması gereken kararların ertelenmesi

¹⁴⁷ Protestan Kiliseler Derneği, *2020 Hak İhlalleri İzleme Raporu*.

¹⁴⁸ Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Dernek Genel Kurul Toplantıları, Bildirim ve Beyannameleri*, 24 Temmuz 2020. Bunun ardından, 31307 sayılı ve 17 Kasım 2020 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 7256 sayılı Kanun'la yapılan değişikliğe istinaden derneklerin beyanname ve bildirimlerinin verilmesi ile genel kurul toplantılarının ertelenmesine ilişkin süre 28 Şubat 2021 tarihine dek uzatıldı.

¹⁴⁹ Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Dernek Genel Kurul Toplantıları, Bildirim ve Beyannameleri*, 27 Kasım 2020.

gerekti. Benzer şekilde, vakıflar da müteveli heyeti toplantılarını ertelemek zorunda kaldı. Bazı vakıfların tüzüğünde müteveli heyetinin toplanması gereken tarihler açıkça belirtiliyor. Bu toplantıların ertelenip ertelenemeyeceği, ertelenirse de bunun nasıl yapılacağı bilinmiyordu.

6.3 Gayrimüslim cemaat vakıfları

Gayrimüslim cemaat vakıfları yönetim kurulu seçimleri 19 Ocak 2013 tarihinden bu yana sebepsiz yere engelleniyor. Bu engellenmenin sonucu olarak cemaat vakıflarının işlevi felce uğrayıp zayıflamaya devam ediyor. Bu vakıflar kilise ve sinagog binaları, okullar, hastaneler gibi gayrimüslim cemaate ait mülkleri idare ve finanse ediyor ve hayırseverlik faaliyetleri yürütüyor. Dolayısıyla bu kurumların söz konusu cemaatler açısından hayati bir işlevi var. Yönetim kurulu seçimlerinin yapılmasını sağlayan net ve öngörülebilir bir yasal çerçeve sağlanması son derece önemli. Seçim yönetmeliği çıkarılması, devlet yetkililerinin örgütlenme özgürlüğünün etkili şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik pozitif yükümlülükleri arasında yer alıyor.

Vakıflar felç olmuş durumda. Yönetim kurulu üyeliği gönüllü bir iş ve insanlar bu görevi birkaç yıllığına üstleniyorlar. Ama halihazırda 12 yıldır bu görevde. Bu durum, hem vakıfları hem de cemaatleri olumsuz bir şekilde etkiliyor. – Avukat Sebu Aslangil

Vakıflar Genel Müdürlüğü cemaat vakıflarının yönetim kurullarının seçimlerini düzenleyen yönetmelik hükümlerini 2013 yılında iptal etti. Ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü yeni yönetmelik yürürlüğe girene kadar geçici tedbirler yayımladı. Vakıf yönetim kurulu başkanlarına mevcut yönetim kurulu üyelerinin görevine devam etmesi gerektiği, seçim bölgelerinde değişiklik ve seçim yapılamayacağı bildirildi. Son seçimler 2011 yılında yapılmıştı. Devlet yetkililerinin bu konuda “çalışma” yürütüldüğü yönündeki açıklamalarına karşın yeni yönetmelik hala hazırlanmadı. Mart 2019’da Vakıflar Genel Müdürlüğü bölge müdürlüklerine bir yazı göndererek cemaat vakıflarının eksik yönetim kurulu üyeleri için seçim yerine atama talimatı verdi. Buna göre mevcut yönetim kurulları yeni yönetim kurulu üyelerini kurul kararıyla atayabiliyor. Oysa seçim yapılmalı ve cemaat vakıfları da seçim yapmak istiyor. Seçim yerine atama talimatı verilmesi insan hakları yükümlülükleri ile bağdaşmıyor ve bu cemaatlerin örgütlenme özgürlüğü ve işlerinde özerklik haklarına yönelik ciddi bir müdahale oluşturuyor. Üstelik bu politika, söz konusu vakıfların kendi yöneticilerini belirleme usulüne ve geleneklerine de aykırı, cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılamıyor.

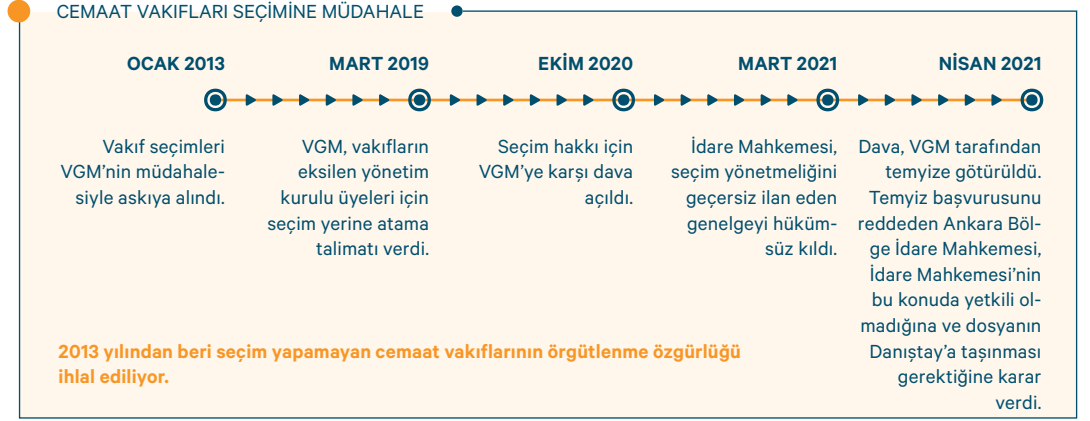
Mart 2021’de açıklanan İnsan Hakları Eylem Planı’nda gayrimüslim cemaat vakıfları yönetim kurullarının oluşturulması ve seçimine ilişkin Vakıflar Yönetmeliği’nde düzenleme yapılması bir yıl içerisinde gerçekleştirilecek hedeflerden biri olarak belirtildi.¹⁵⁰ Ne var ki bu raporun hazırlandığı tarihte bu hedefe ulaşılmış değil.

Aralık 2020’de Ankara 7. İdare Mahkemesi gayrimüslim cemaat vakıflarının seçim yönetmeliğini iptal eden 2013 tarihli genelgeyi ve yeni üyelerin mevcut yönetim kurulu tarafından atanmasına izin veren 2019 tarihli genelgeyi hükümsüz kıldı.¹⁵¹ Mahkeme, anayasa ve yasa hükümlerini ve özellikle de Vakıflar Kanunu’nu dikkate alarak, seçme ve seçilme hakkına müdahale edildiğine hükmetti. VGM’nin bu karara yönelik yürütmeyi durdurma talebi 28 Nisan 2021’de reddedildi.¹⁵² Ancak söz konusu kararda Ankara Bölge İdare Mahkemesi, Ankara 7. İdare Mahkemesinin bu konuda karar vermeye yetkili

¹⁵⁰ Adalet Bakanlığı, *İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi*, 4.3.f, Nisan 2021.

¹⁵¹ Ankara 7. İdare Mahkemesi, 31 Aralık 2020.

¹⁵² Ankara Bölge İdare Mahkemesi, 28 Nisan 2021.

olmadığına, dosyayı Danıştay'a göndermesi gerektiğine hükmetti. İdare mahkemesinin yetkisiz olmasının sebebi, 2019 tarihli genelgenin yerel değil "genel" bir konuyla ilgili olması ve dolayısıyla Danıştay'ın yetki alanına girmesi olarak belirtildi. Dava şu anda Danıştay önünde incelenmeyi bekliyor. **Aslangil, "tüm bu yargı sürecinin nihayetinde seçim yapılamayan süreyi uzatmaktan başka bir işe yaramadığını" belirtiyor.**¹⁵³

Bu arada dört Ermeni cemaat vakfı¹⁵⁴ Ağustos 2021'de seçim yapmak üzere VGM'ye başvurdu. Ancak VGM Eylül 2021'de bu cemaat vakıflarına, 2019 tarihli genelgeye istinaden, yeni yönetmelik çıkana kadar yeni yönetim kurulu üyelerini atama usulüyle görevlendirebileceklerini bildirdi. Dolayısıyla VGM bu vakıfların seçim yapmalarına izin vermedi. Tibrevank cemaat vakfı VGM aleyhinde dava açarak VGM'nin bu kararına itiraz ederken, diğer üç vakıf müzakere yoluyla seçim yapmaya karar verdi.¹⁵⁵

Ancak cemaat vakıflarının yeni bir yönetmelik çıkarılmasının çok ötesinde ihtiyaçları bulunuyor. Cemaatler örgütlenme özgürlüklerini kendi kapasite ve vizyonları doğrultusunda etkili bir şekilde kullanabilmeli. Buna cemaat vakıflarının gerektiğinde birleşerek federasyon oluşturması ve mülklere ya da faaliyetlere ilişkin olarak merkezi bir idare tesis etmesi de dahil.

- » **Cemaat vakıfları seçim yönetmeliği derhal uluslararası insan hakları standartlarına uygun şekilde hazırlanmalı. Bu hazırlık süreci istişare yoluyla yürütülmeli.**
- » **Gayrimüslim cemaatlerin örgütlenme özgürlüğünü tam anlamıyla koruyacak tedbirler alınmalı.**
- » **Cemaat vakıflarına yönelik en iyi idare modelinin oluşturulması amacıyla mevcut ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak, yönetim kurullarının da katılımıyla bir danışma süreci başlatılmalı.**

153 Avukat Sebu Aslangil ile yapılan 8 Eylül 2021 tarihli görüşme.

154 Getronagan, Kalfayan, Karagözyan ve Tibrevank Vakıfları.

155 Agos, *Dört Vakıftan Seçim Açıklaması*, 23 Ekim 2021.

Kaynak: Cevahir Efe Akçelik

Edirnekapi Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi, el konulan (mazbut) vakıflardan biri.

7. Mülkiyetin korunması

Sünni Müslüman, Alevi, Hristiyan ve Yahudi cemaatlere ait mülk kayıplarının etkisi, dikkat verilmesi gereken bir yara olmaya devam ediyor.

1935 tarihli Vakıflar Kanunu Müslüman ve gayrimüslim vakıflarını vesayet altına aldı.¹⁵⁶ Bu kanunun bazı hükümleri Lozan Antlaşması ile bağdaşmıyordu. Bu hükümler cemaat vakıflarına mülhak vakıf statüsü verilmesine giden yolu açtı.¹⁵⁷ Bu statü sayesinde VGM'ye bu vakıflar üzerinde aşırı yetkiler tanınarak, vakıfların özerk hukuki statüsü ortadan kaldırıldı. Ardından da bu vakıflara ve mallarına el konulmasına yönelik adımlar atıldı.

AYM'ye yapılan yakın tarihli bir bireysel başvuruda Edirnekapi Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı'na el koyma işlemine itiraz edildi. Cemaat bu işleme karşı çıkarak el konulan vakfın kendilerine geri verilmesini istedi ve el koyma işleminin mülkiyet hakları ile din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiğini öne sürdü.¹⁵⁸ Ne var ki AYM, mülkiyet hakları konusunda zaman bakımından (ratione temporis) yetkili olmadığı ve din ve vicdan özgürlüğü konusunda ise başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçeleriyle başvurunun kabul edilemez olduğuna hükmetti.¹⁵⁹

El koyma işlemlerinden zarar gören cemaatlerden biri de Rum Ortodoks cemaati. Ekim 2007 itibarıyla 24 Rum Ortodoks cemaat vakfına VGM tarafından el konuldu. Bu işlemlerle müsadere edilen mülklerin sayısı ise 990. Benzer şekilde, Şubat 2008 itibarıyla Yahudi cemaati yararına vakfedilmiş 24 cemaat vakfına da VGM tarafından el konulmuş durumda.

¹⁵⁶ 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, 5 Haziran 1935, 3027 sayılı ve 13 Haziran 1935 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı.

¹⁵⁷ 1935 tarihli Vakıflar Kanunu Müslüman ve gayrimüslim vakıflar ve dolayısıyla bu vakıflara ait mallar üzerinde devletin denetim ve müsaderesinin artmasını sağladı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurban, D. ve K. Hatemi, *Bir 'Yabancılaştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, İstanbul: TESEV, 2009. Yıldırım, M. *The Collective Dimension of Freedom of Religion: A Case Study on Turkey*, Routledge, 2017.

¹⁵⁸ AYM, 4 Nisan 2019, Bireysel Başvuru No. 2015/15815, *Haralambos Sakati, Karlo İrakli Tarinas ve Yani Stavridis*.

¹⁵⁹ A.g.k.

Gayrimüslim cemaatler açısından, haksız şekilde el konulan cemaat vakfı mallarının iadesi süreci tamamlanmış; zararlar henüz tam olarak giderilmiş değil. Cemaat vakıflarının 1936 yılından beri devlet tarafından müsadere edilen mallarının iadesi için başvuruda bulunmasına olanak tanıyan 27 Ağustos 2011 tarihli kanun hükmünde kararname (“KHK”) birçokları tarafından “devrim” niteliğinde görülerek alkışlanmıştı. Oysa bu gelişme ancak cemaat vakıflarının mülkiyet sorunlarının çözümü sürecinde atılmış sınırlı bir adım olarak görülebilir. Söz konusu KHK mevcut Vakıflar Kanunu’na (5737 sayılı) geçici bir 11. madde ekledi. Bu KHK’nin uygulanmasına ilişkin çıkarılan yönetmelik 1 Ekim 2011 tarihinde yayımlandı. KHK esasen gayrimüslim cemaat vakıflarından haksız şekilde alınan malların bir kısmının iadesini sağlamayı amaçlıyor. Öte yandan, cemaat vakıflarının tüm mülkiyet ve bağlantılı sorunlarına kapsamlı bir çözüm oluşturmaktan uzak olduğunu önemle vurgulamak gerek.

KHK’nin iade edilebilecek malların türü bakımından kapsamı sınırlı. Kararnameye göre taşınmaz malların iade edilebilmesi için cemaat vakıflarının 1936 Beyannamesi’nde kayıtlı olup Tapu Sicilinde malik hanesi açık olmalı. Ya da taşınmaz mal 1936 Beyannamesi’nde yer alıp kamulaştırma, satış veya trampa dışındaki nedenlerle Hazine, VGM, belediye veya il özel idaresi adına kayıtlı olmalı. Cemaat vakıflarının 12 ay içinde başvuru yapması ve Vakıflar Meclisinin olumlu bir karara varılması kaydıyla, söz konusu mallar ilgili cemaat vakıfları adına tescil ettirilebilirdi. Bunun yanı sıra, bir cemaat vakfı tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde mal edineme gerekçesiyle üçüncü şahıs adına kayıtlı olan malların değeri de Hazine veya VGM tarafından ödenecek. Malın rayiç değeri Maliye Bakanlığı tarafından tespit edilecek. Fakat geçici 11. maddenin bu katı şartlarını karşılayamayan pek çok mülk var.¹⁶⁰

Mezarlıklar açısından da KHK’nin kapsamı 1936 Beyannamesi’nde yer alanlarla sınırlı. Oysa bazı durumlarda mezarlıklar mülk olarak görülmemiş ve 1936 Beyannamesi’ne dahil edilmemişti. Kararname, iadenin gerçekleşebilmesi için malların 1936 Beyannamesi’nde yer almasını şart koştuğu için, bu listede adı geçmeyen mezarlıklar cemaat vakıflarına iade edilmiyor. Kararnameye “cemaat vakıfları tarafından kullanılan mezarlıklar” ibaresi konulmuş olsaydı bu sorun engellenebilirdi.

Örneğin Kırklareli’nde Yahudi mezarlığı var. Yahudi mezarlıklarında mezar taşlarının üzerinde İbranice yazılar bulunuyor. Semtin ismi Yahudi mezarlığı. Kırklareli Cemaati Yahudi mezarlığının iadesini talep ediyor ama Vakıflar Genel Müdürlüğü 1936 Beyannamesi’ni esas aldığı için iade etmiyor. Hatta bu konuda o zamanki temsilci Laki Vingos savunmasını yaparken şunları söylüyor: ‘1936 yılında Kırklareli Yahudi Vakfı bu talepte bulunmamış olabilir, ama orası Yahudi mezarlığıdır.’ Gelen cevapta, Yahudi mezarlığı olduğunun nereden bilindiği soruluyor. Mezar taşları üzerinde İbranice yazıyor ama Yahudi mezarlığı olarak kabul edilmiyor. Şimdi bu durumda olan, 1936 Beyannamesi’nde listede hükmü olduğu için, vakıflar nezdinde bu talepte bulunulamıyor. – Moris Levi

Hatay’daki (İskenderun) gayrimüslim cemaatler bu bakımdan büyük ve benzeri görülmemiş bir güçlükte karşı karşıya. Hatay 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin bir parçası haline geldiği için buradaki gayrimüslim cemaat vakıfları 1939’da tescil edilmiş. Hatay’daki gayrimüslim cemaatler Hatay’ın ilhakından önceki bir tarih olan 1936 senesine ait bir mal listesi sunamayacakları için ilgili KHK’nin kapsamı dışında kalıyor. Sonuç olarak aslında bu cemaatlere ait olup da VGM kontrolünde bulunan mallar varlığını sürdürüyor.

Merkezi şu anda Lübnan’da bulunan Kilikya Ermeni Katolikosluğu Vakfı Adana’nın Kozan ilçesindeki Sis Manastırı’nın tapusunun kendilerine verilmesi için dava açtı. Vakfın Sis Manastırı’nın tapusunun iadesine ilişkin olarak açtığı tapu iptal ve tescil davası 2021

¹⁶⁰ Geçici 11. madde 5737 sayılı Vakıflar Kanunu’na 27 Ağustos 2011 tarihinde eklendi.

yılında Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından reddedildi.¹⁶¹ Kozan'daki Ermeniler Kilikya Katolikosluğunun nihai olarak dağıtılmasının ardından 1921 yılında bölgeyi terk etmişti.

Kilikya Ermeni Katolikosluğu Vakfı 28 Mayıs 2015 tarihinde manastırın iadesi için Anayasa Mahkemesine başvurmuştu.¹⁶² Emval-i metruke mevzuatı uyarınca çıkarılan kararnamelere göre kiliseye ve manastıra el konulmasının bu taşınmazlar üzerinde sahip oldukları hakkı ihlal ettiğini öne sürmüştü. Bir ibadet yerine el konulmasının din ve inanç özgürlüğü ile eşitlik ilkesini ihlal ettiğini ve tapu sicil kayıtlarına erişimin engellenmesinin de adil yargılanma hakkına aykırı olduğunu dile getirmişti. Bu başvuru 2016 yılında başvuru yollarının tüketilmemiş olduğu gerekçesiyle reddedildi.¹⁶³

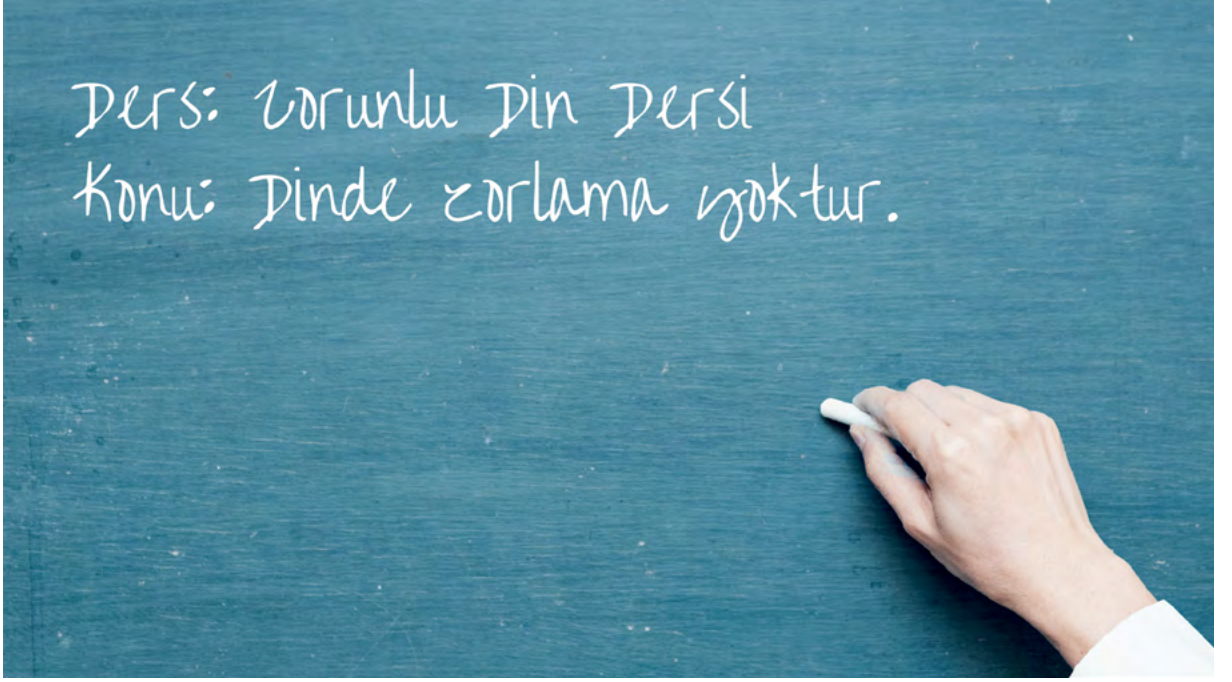
- » Geçmişte haksız şekilde el konulan bütün malların dinî cemaatler ve vakıflara iadesine imkân sağlayan bir mevzuat çıkarılmalı.
- » Mazbut vakıfların ilgili cemaatlere veya cemaatlerin askıya alınmış gelirlerinin bu cemaatlere iadesi sağlanmalı.

161 Habertürk, *Ermeni Vakfı'nın, Kozan'daki tarihi manastırın iadesi için açtığı dava reddedildi*, 12 Kasım 2021.

162 AYM, 15 Haziran 2016, Bireysel Başvuru No. 2015/7661, *Kilikya Ermeni Katolikosluğu*.

163 A.g.k.

8. Eğitim sisteminde din veya inanç özgürlüğü

Türkiye'deki eğitim sisteminde çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne, çocuğun katılım hakkına ve ebeveynlerin çocuklarını kendi felsefi veya dinî görüşlerine göre yetiştirme hakkına sistemli bir şekilde müdahale ediliyor. **Bu derslerden muafiyet mekanizması da dahil olmak üzere zorunlu DKAB (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi) dersleri, seçmeli din dersleri, okullardaki İslami dinî uygulamalar ve üniversite yerleştirme sınavı, başka unsurların yanı sıra çocuğun din veya inanç özgürlüğünün korunması önünde ciddi engeller oluşturuyor.**

Milli Eğitim Bakanlığının bazı dinî vakıflarla ortaklık yürütmesi, çocukların resmî veya gayriresmî İslami cemaat yurtlarına veya evlerine yerleştirilmesi ve bunlarla bağlantılı insan hakları ve güvenlik konuları, yakın tarihte gündeme gelen okul öncesi yaşta dinî eğitim tartışması ile birlikte ciddi endişe yaratan konular. Önümüzdeki aylarda eğitim sisteminde din veya inanç özgürlüğü konusunda daha ayrıntılı bir rapor yayımlayacağız.

8.1 Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi

DKAB dersi temel öğretimde (4-12. sınıflar) haftada iki saat verilen zorunlu bir ders.

AİHM, Türkiye'nin başta ebeveynlerin çocuklarını kendi dinî veya felsefi görüşlerine göre yetiştirme hakkı olmak üzere eğitim hakkını ihlal ettiğini iki ayrı kararda tespit etti. Bunlar 2007 tarihli *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye* ve 2014 tarihli *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye* kararları.¹⁶⁴ 2017 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı DKAB müfredatını ve kitaplarını AİHM'in tespitlerine uygun hale getirmek için adımlar atıyor, ne var ki yapılan değişikliklere rağmen kitaplar hala uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu değil.

DKAB kitaplarına yönelik insan hakları temelli bir değerlendirme, bu ders kitaplarının

¹⁶⁴ AİHM, *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*, No. 1448/04, 9 Ekim 2007 ve *Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye*, No. 21163/11, 16 Eylül 2014.

AIHS ve Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretime İlişkin Toledo Kılavuz İlkeleri ile uyumlu olmadığını ortaya koyuyor.¹⁶⁵

Dinler ve inançlar hakkındaki öğretim hassas, dengeli, kapsayıcı, dogmadan uzak, tarafsız olmalı ve din veya inanç özgürlüğüyle ilişkili insan hakları ilkelerine dayanmalı.¹⁶⁶ Ancak, DKAB ders kitaplarındaki genel yaklaşım Tanrı'nın doğası ve varlığı, Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed, dünyanın oluşumu, insanın ve hayatın amacı, ölüm, ölüm sonrası, melekler ve cinler gibi varlıklar ve İslam dininin doktrinleri hakkında pozitif önermeler sunmak.¹⁶⁷

İslamiyet ve diğer dinler ile dünya görüşleri arasındaki farklı yaklaşım ve gelenekler hakkındaki öğretim nesnel bir şekilde sunulmuyor. Aleviler, DKAB dersi içeriğinin çok küçük bir parçasının Aleviliğe ayrılmış olmasını yaygın bir şekilde eleştiriyor.¹⁶⁸

- Alevi toplumu için ibadet yeri sayılan cemevleri ibadet yeri olarak belirtilmiyor.
- Alevilerin semahı bir ibadet biçimi olarak sunulmuyor.
- Tarikatlar 677 sayılı Kanun'la yasaklandığı için Alevilik, Bektaşilik ve tarikatların "İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar" başlıklı bir bölüm altında ele alınması, Aleviliğin ve Bektaşiliğin de yasaklı tarikatlar olduğu izlenimi yaratıyor.
- Ders kitaplarının içeriği mezheplerüstü değil, mezhepçi. 4-12. sınıflar boyunca Sünni doktrini ve pratiği kitapların farklı bölümlerine hakim durumda. İbadet konusu işlenirken Alevi ibadetlerine yer verilmiyor. Namaz veya oruç konusu ele alınırken Aleviler açısından önem taşıyan cem, muharrem ve hızır oruçlarından hiç bahsedilmiyor.¹⁶⁹
- DKAB öğretmenleri çok büyük oranda Sünni Müslüman bir geçmişten geliyor ve dolayısıyla çeşitlilikten yoksun. Bu durum ders kitaplarının nesnel bir şekilde öğretilmesine engel oluşturabiliyor.

Alevilik, kitaplarda yüzlerce sayfa boyunca Sünni pratikleri anlatıldıktan sonra ayrı bölümde ve 4-6. sınıflardan sonra ve 8-11. sınıfların sonunda sunuluyor. Önce 'İslam'ın doğru inanç uygulamasını öğren yap ve sonra cem yapabilirsin, hızır orucu tutabilirsin' gibi bir anlayışla yer veriliyor.
– Prof. Ali Yaman

Hristiyanlık ve Yahudiliğin temel prensip ve uygulamaları 11. sınıf ders kitabında geniş anlamda yer alıyor. Ne var ki bu kitapta, Hristiyanlığın ve Yahudiliğin temel kaynaklarını oluşturan kutsal kitapların, İslami görüş tarafından benimsenen, "tahrif edildiği" varsayımı önemli bir yer kaplıyor. Bu yaklaşım nedeniyle söz konusu dinlerin meşruiyeti zedeleniyor ve bunlara ait ilke ve pratikler inkar ediliyor. Türkiye'deki Hristiyan ve Yahudi ilahiyatçılara göre, sunulan bilgiler yanlış bilgilere dayanıyor ve Hristiyanlık ile Yahudiliğin temel öğretileriyle bağdaşmıyor.¹⁷⁰

Teizm, deizm, ateizm ve agnostisizm yine 11. sınıf ders kitabında "İnançla İlgili Meseleler" başlığı altında tartışılıyor. Bu meseleler İslami açıklamalar ve savunmalar ile birlikte ele alınıyor; genel öğretiler nesnel bir şekilde sunulmuyor.

¹⁶⁵ Yıldırım, M., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve kitapları hakkında İnsan Hakları Temelli bir değerlendirme*, Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD), 2021.

¹⁶⁶ AGİT/DKİHB, *Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretime İlişkin Toledo Kılavuz İlkeleri*, 2007, s. 40.

¹⁶⁷ Yukarıdaki dn. 165, s. 39.

¹⁶⁸ Yaman, A., (2021), "Education about Alevism in Public Schools of Turkey", *Religious Diversity at School*, Springer.

¹⁶⁹ DKAB ders kitaplarının Alevilikle ilgili kısımlarına ilişkin bu değerlendirme Prof. Dr. Ali Yaman tarafından yapıldı.

¹⁷⁰ Bkz. yukarıdaki dn. 165'te bir Hristiyan ilahiyatçı ve Yahudi Hahambaşılığı tarafından dile getirilen görüşler.

Çocuğun din veya inanç özgürlüğü

Her çocuk düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip ve bu özgürlüğünü gelişen kapasitesine uygun bir şekilde kullanabilir.¹⁷¹ Bu hakkı çocuk kullanır. Ebeveynleri veya başka bir kişi bu hakkı onlar yerine kullanamaz. DKAB ders kitaplarının içeriğinde çocuklardan sık sık, nesnel olarak anlatılmayan doktrinsel konularda “doğru” cevapları vermeleri isteniyor. Belirli bir davranış biçimi “doğru” davranış olarak özendiriliyor. Çocukların DKAB dersindeki performansını sınav, ödev ve sınıfta derse katılım ile değerlendiriliyor. Bu dersten aldıkları not eğitim hayatlarını önemli şekilde etkiliyor. Bu durumda, çocuğun doktrinsel beklentileri karşılayacak ve müfredatı onaylayacak şekilde derse katılması yönünde büyük bir baskı olduğu açık. Dolayısıyla çocuk açısından kendi düşünce, vicdan veya din özgürlüğüne aykırı hareket etmesini gerektirebilecek koşullar dayatılıyor.

Yeni DKAB dersi kitaplarının hepsinde olmasa da, dini içeriden öğreten bir yaklaşıma işaret eden “dinimiz”, “peygamberimiz”, “kutsal kitabımız Kur’an” gibi ifadeler birçok DKAB kitabında kullanılmaya devam ediyor.

Ebeveynlerin çocuklarını dinî veya felsefi görüşlerine göre yetiştirme hakkı

Doktrinsel bilgilerin kesin ifadeler biçiminde anlatıldığı din öğretimi tüm ebeveynlerin dinî veya felsefi görüşleriyle uyuşmuyor. Evrenin ve insanın oluşum süreci ve insanın varoluş amacı birçok din, inanç veya dünya görüşünün hakkında açıklama sunduğu konular. Dolayısıyla, dinî veya felsefi görüşleri çocuklarının DKAB derslerinde maruz kaldığı öğretimle çelişen ebeveynler, çocuklarını kendi dinî veya felsefi görüşlerine göre yetiştirme haklarına yönelik bir müdahaleyle karşı karşıya.

DKAB dersinden muafiyet

Yükseköğretim Kurulunun 1990 tarihinde aldığı bir karar uyarınca Türkiye’de **Hristiyan ve Yahudi ailelerin çocukları DKAB dersinden muaf sayılıyor.**¹⁷² Ancak söz konusu muafiyet sisteminde ciddi eksiklikler var:

Muafiyet mekanizması ayrımcı. Muafiyet hakkından sadece Hristiyan ve Yahudi öğrenciler yararlanabiliyor ve bunun için de nüfus kayıtlarındaki din hanesinde dinlerini belirtmiş olmaları gerekiyor.¹⁷³

Çocuğun din veya inancını açıklamak zorunda bırakılmama hakkı ihlal ediliyor. Din dersinden muaf tutulmak için din veya inancın açıklanması zorunlu. Bu durum uluslararası insan hakları hukukuna doğrudan aykırılık teşkil ediyor.

Muafiyet başvuru sürecinde çocuğa katılım hakkı tanınmıyor. Çocuğun dinine ilişkin nüfus kaydı belgesi şart koşulduğu halde, muafiyet başvuru sürecine çocuğun katılımına imkân verilmiyor. Başvuruyu ebeveynler yapıyor ve belgeyi ebeveynler sunuyor. Çocuk dostu bir başvuru süreci ve çocuğun muafiyet hakkında bilgilendirilmesi sayesinde çocukların muafiyet hakkını kullanması mümkün olabilir. Çocukların bu hakkı kullanmasını sağlamak ebeveynlere ve devlet yetkililerine düşen bir yükümlülük.

Karneye yazılan “muaf” ibaresi ayrımcılık riski oluşturuyor. DKAB dersinden muaf tutulan öğrenciler, karneleri incelendiğinde, akademik yaşamları ve kariyerleri boyunca damgalanma riskiyle karşı karşıyadır. AİHM kararları ışığında değerlendirildiğinde, bu kaydın açıklanması AİHS’le uyumlu olmayan bir uygulama olarak görülüyor.¹⁷⁴

171 Çocuk Hakları Sözleşmesi, 14. madde.

172 Bkz. yukarıdaki dn. 165.

173 Bkz. yukarıdaki dn. 165.

174 AİHM, Grezelak/Polonya, No. 7710/02, 22 Kasım 2010.

Kaynak: Kayhan Ayhan

Valilik, Müftülük, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Önder Diyarbakır İmam Hatipliler Derneği tarafından seçmeli din derslerine yönelik hazırlanan ilanda "Seçmesi bir dakika, faydası iki dünya!" yazıyor.

DKAB dersinden muaf tutulan öğrenciler okul ortamında ayrımcılığa uğrama riski altında. Muaf öğrenciler azınlıkta olduğu için sınıf arkadaşları DKAB dersindeyken bu öğrencilerin ne yapacağı konusu çok farklı şekillerde çözülüyor. Özellikle devlet okullarında, dersten muaf öğrenciler sık sık arkadaşlarından veya öğretmenlerden gelen sorulara ve karalayıcı yorumlara maruz kalarak damgalandıklarını bildiriyor. Özel okullardaki öğrenciler ise ders sırasında okul kütüphanesinde vakit geçirebildiklerini ve devlet okullarındaki öğrencilere kıyasla daha az ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade ediyor.

Muafiyet hakkının kullanılması akademik açıdan dezavantaj yaratabiliyor. Liseye geçiş sınavlarının sistemi yıllar içerisinde değişmekle birlikte, DKAB dersinden muaf tutulan öğrencilere yönelik eşitsiz değerlendirme uygulaması devam ediyor.

Muafiyet başvurularını Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) izlemediği anlaşılıyor. MEB'e gönderdiğimiz bir bilgi edinme başvurusunda şu soruları ilettik: "2017-2018, 2018-2019, 2019-2020 eğitim yıllarında DKAB derslerinden muaf tutulmak üzere kaç öğrenci başvuruda bulundu? Bu başvuruların kaç tanesi kabul edildi ve kaç tanesi reddedildi?"¹⁷⁵ MEB'in bu sorulara verdiği resmi yanıt ise "Bu konuda elimizde bilgi veya belge bulunmuyor" oldu.¹⁷⁶

- » MEB, Türkiye eğitim sistemini ve iç hukuku Sözleşme ile uyumlu hale getirmek üzere -özellikle ders kitaplarındaki ve muafiyet kurallarındaki eksiklikleri gidererek- derhal adımlar atmalı.
- » MEB, ayrımcılık içermeyen bir muafiyet uygulaması için gecikmeksizin adımlar atmalı.
- » MEB, eğitim sisteminde çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü destekleyecek şekilde, kendi program ve uygulamalarını gözden geçirip değiştirmeli.
- » MEB, DKAB dersinden muaf tutulan öğrencilerin Liselere Geçiş Sınavında karşılaştıkları eşitsiz koşulları ortadan kaldırmak üzere gereken tüm tedbirleri almalı.

¹⁷⁵ 4 Haziran 2020 tarihli ve 2002662931 sayılı bilgi edinme talebi.

¹⁷⁶ 4 Haziran 2020 tarihli ve 2002662931 sayılı bilgi edinme talebine verilen 7 ve 27 Temmuz 2020 tarihli cevaplar.

8.2 Seçmeli din dersleri

2012 yılından beri ortaokul ve liselerde Peygamberimizin Hayatı, Temel Dini Bilgiler (İslam) ve Kur'an-ı Kerim dersleri seçmeli ders listesinde yer alıyor. **Başka dinlere, inançlara veya dünya görüşlerine yönelik seçmeli ders seçeneği ise bulunmuyor.**

Öğrencileri ve velileri seçmeli din derslerini seçmek zorunda bırakan koşullar rapor ediliyor. Okul müdürleri öğrencilere çoğu zaman “seçmeli din derslerini” içeren “seçmeli ders paketleri” sunuyor. Öğrencilerin seçmeyi tercih edeceği diğer dersler “öğretmen eksikliği” sebebiyle kapanabiliyor. Öğrencilerin din dersini seçmeye zorlanması eğitim hakkı ile din veya inanç özgürlüğüne yönelik bir ihlal oluşturuyor.

Diyanet, cemaatlerini çocukları seçmeli din dersleri seçmeye teşvik etmeleri için imamlara sistematik olarak talimat veriyor. Ocak 2021’de, bir sonraki akademik yılın seçmeli ders tercih döneminde, Diyanet’in Türkiye’deki tüm camilerde okutulacak hutbesinde çocukları İslam dini derslerini seçmeye teşvik etmesi hatırlatıldı.¹⁷⁷ Aynı tarihlerde Diyarbakır’da Valilik, Müftülük ve İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Önder Diyarbakır İmam Hatipliler Derneği seçmeli din derslerine dair ortak bir reklam panosu hazırlayarak din derslerinin neden tercih edilmesi gerektiğini anlattı.¹⁷⁸

2021 yılı sonbaharında ise, salgından ötürü uzaktan eğitim gören öğrenciler yeniden yüz yüze eğitime başladığında, Cihangir Münir Özkul Ortaokulu öğrencileri 2021-2022 öğrenim yılında, alacakları seçmeli dersler olarak Ocak 2021’de başka dersler seçmelerine rağmen, kendilerine İslam dini dersi alacaklarının söylendiği bildirildi.¹⁷⁹

- » **MEB, seçmeli din derslerinin uygulamada seçmeli olarak sunulup sunulmadığını izlemeli ve gerçek anlamda tercihe bağlı olmasını sağlamak üzere gereken tedbirleri almalı.**

¹⁷⁷ Habertürk, 8 Ocak Cuma Hutbesi 2021- İşte Cuma Hutbesi'nin bu haftaki konusu, 8 Ocak 2021.

¹⁷⁸ Cumhuriyet, Valilik, müftülük, il millî eğitim ve dernek, seçmeli din dersleri için birleşti, 17 Ocak 2021.

¹⁷⁹ Birgün, ‘Seçmeli’ adı altında Kuran dersi dayatması, 8 Eylül 2021.

Kaynak: Funda Tekin

İstanbul'daki Arap Camii'nde kadınlara ayrılmış bölümün yanındaki oyun alanı. Türkiye'deki çoğu caminin aksine, kadınlara ayrılan ibadet alanı, kadınların erişimini kolaylaştırmak için caminin ana salonuyla aynı katta olacak şekilde tasarlanmıştır.

9. Kadınlar ve din veya inanç özgürlüğü

Din veya inanç özgürlüğü kadın, erkek ve LGBTİ+'lar dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim gözetmeksizin herkesin hakkı.¹⁸⁰ Devletler bu hakkın ayrımcılık yapılmaksızın korunmasını sağlama yükümlülüğü altında.

Toplumsal cinsiyet merceği, din veya inanç özgürlüğünün korunması önündeki engeller tespit edebilmek ve herkesin hakkının korunmasını sağlamak için önemli, çünkü:

- farklı toplumsal cinsiyet kimliklerine sahip kişiler din veya inanç özgürlüğüne ilişkin kısıtlamalardan farklı şekilde etkilenebilir ve;
- herkesin din veya inanç özgürlüğünün eşit oranda korunmasını sağlamak için farklı tedbirler veya ek koruma önlemleri gerekebilir.

Bu nedenle, din veya inanç özgürlüğünün toplumsal cinsiyet boyutunun izleme ve raporlama faaliyetlerine eklenmesi gerekiyor.

Bu bölümde, raporun kapsadığı dönem boyunca kadınların Türkiye'de din veya inanç özgürlüğünü kullanırken karşı karşıya kaldığı temel güçlüklerden bir kısmının tespit edilerek ortaya konulması amaçlanıyor. İlk başta kadınların din veya inanç özgürlüğüne ilişkin olarak gözlemlenen temel eğilimler genel olarak inceleniyor. Ardından Müslüman kadınlar, a dair üç önemli vaka ele alınıyor. Devamında incelenen Kadınlar Camilerde kampanyası ve kampanyanın camilerde kadının yerine yönelik sorgulaması, Müslüman cemaat içerisinde camilerde ve ötesinde yaşanan din veya inanç özgürlüğü meselelerine dair önemli bir bakış sağlıyor. Bu bölümde son olarak, devlet yetkililerinin, din veya inanç topluluklarının ve sivil toplumun herkes için din veya inanç özgürlüğünü daha iyi şekilde korumak üzere atabileceği adımlara ilişkin tavsiyeler yer alıyor.

Masa başı araştırmasının yanı sıra, farklı din veya inançlardan 25'ten fazla kadınla görüşme yapıldı. Bunun için temsili bir örnekten çok, rastgele seçilmiş olmayan, somut

¹⁸⁰ İHEB 18. madde, MSHS 18. madde.

konu hakkında tecrübe sahibi kadınlar seçildi. Görüşme yapılan kişiler arasında öğrenciler, aktivistler, ev kadınları, araştırmacılar, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları ve bir kısmı kamu sektöründe çalışan din görevlileri yer alıyordu. Bu izleme çalışması bağlamında LGBTİ+ bireylere ulaşmak güç olduğu için bu bölümdeki tespitler kadınlarla sınırlı tutuldu. Bir başka sınırlama da kapsam bakımından yaşandı. Bunun bir nedeni, bazen kamusal nitelik taşısa da, kadınların karşılaştığı kendine özgü zorlukların özel ve karmaşık bağlamlarda, farklı şekillerde ortaya çıkıyor olması. Farklı bağlamlarda, inançsızlar da dahil olmak üzere farklı din veya inanç kimliklerine sahip kadınların deneyimlerine yönelik daha fazla alan araştırması yapılması gerekiyor. Bu rapor için görüşme yapılan kadınların birçoğu kendi talepleri doğrultusunda isimlerinin baş harfleriyle anıldı. Gizlilik ve güvenliklerini sağlamak amacıyla diğer kimlik bilgileri saklı tutuldu.

Kadınların din veya inanç özgürlüğü ile ilgili önemli vakalar kadınların yaşadığı kendine özgü zorlukları ortaya koyuyor. Bu vakalar, insan haklarının, din veya inanç özgürlüğünün ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin herkes için korunması için kadınların birer değişim öznesi olarak oynadığı önemli rolü de ortaya koyuyor. Araştırma ve görüşmelerden elde edilen gözlemler, anlatılanların birçok kadın tarafından çeşitli derecelerde yaşandığını gösteriyor.

Kadınlar, din veya inanç özgürlüğünü de dahil olmak üzere, insan haklarını kullanırken özgür iradeleri önünde büyük engellerle karşılaşılıyor. Kadınlar, üzerlerinde iktidar kuranların tutum ve davranışlarını benimsemeyip farklı olduğunda zorluklar yaşıyor. Bu sorunlar aile yaşamı, işyeri, bir din veya inanç topluluğu ve içinde yaşadığı daha geniş toplum da dahil olmak üzere kamusal ve özel alanlarda yaşanabiliyor. Erkekler tarafından alınan ve çoğu zaman egemen ataerkil düşünce yapısından beslenen, bazı durumlar da himayeci ataerkil yaklaşımlar ardına gizlenen kararlar, kadınların din veya inanç özgürlüğünden ve toplumsal cinsiyet eşitliğinden yararlanmasının sınırlarını çizmekte belirleyici bir rol oynuyor.

Son yıllarda, başta kamusal alanda başörtüsü takılması olmak üzere, Müslüman kadınların dinsel dışavurum biçimlerine yönelik kısıtlamalara daha fazla dikkat çekiliyor. Öte yandan, görüşme yapılan kişiler, çok çeşitli deneyimlerden gelen kadınların din veya inanç özgürlüğü önünde engeller yaşadığını belirtiyor. Aileleri, mensup oldukları topluluklar ve daha geniş anlamda toplum karşısında engellerle karşılaşan bu kadınlar arasında, bunlarla sınırlı olmamak üzere, Hristiyanlar, Yezidiler, Aleviler, Sünni Müslümanlar, Şafi Müslümanlar ve ateistler yer alıyor. Her bir kesimin yaşadığı kendine özgü sıkıntılarını ve ihlal ile ayrımcılık biçimlerinin tespiti için daha fazla saha araştırmasına ihtiyaç var.

Temel eğilimlerden bazıları şu şekilde özetlenebilir:

Kadınlar özellikle evlerinde savunmasız olmaya devam ediyor. Çeşitli din veya inançlara sahip veya inanmayan kadınlar evde din veya inanç özgürlüğüne yönelik müdahalelerle karşılaşılıyor. Farklı dinî geçmişlerden gelip Hristiyan olmuş birçok kadın, dinlerini kiliseye giderek, İncil okuma gruplarına katılarak veya evlerinde açıkça İncil okuyarak uygulamak konusunda özgür olamadıklarını belirtiyor. Ayrıca eşleri, çocuklarını kendi dinî inançlarına göre yetiştirmelerine engel oluyor. Bu tür kısıtlamalar, kadınları dinî yaşamlarını/maneviyatlarını gizli bir şekilde yaşamak için kapalı alanlar yaratmak ve çifte hayatlar sürdürmek zorunda bırakıyor.

Evlenmeden önce N'ye Hristiyan olduğumu ve kiliseye gitmeye devam edeceğimi söylemişim. O zaman bunu kabul etti, inancıma saygı duyduğunu ve evlendikten sonra da istediğim gibi inancımı yaşayabileceğimi söyledi. Ama zamanla değişti; inancıma şüpheyle bakar oldu ve eşinin Hristiyan olduğunu duyan çevresinin onun hakkında ne düşüneceğini düşünmeye başladı. Kiliseye gitmeme izin vermiyor, kiliseden arkadaşlarımla görüşmemi istemiyor ve evde İncil'i görünce surat asıyor. İncimci çocuklarımızla paylaşmama izin vermiyor. – D.

Kaynak: Michael Benanay

Cem sırasında Alevi kadınlar.

Birçok Müslüman kadın öğrenci, üniversite eğitimi aldıkları şehirlerde artık başörtüsü takmıyor olmalarına karşın ailelerinin yanına giderken başörtüsü takmak zorunda hissettiklerini söyledi. Görüşme yapılan kadınların birkaçı, üniversitedeki birçok arkadaşının bir kaçısından da aynı durumun geçerli olduğunu belirtti.

Dinî öğretilerin yorumu konusunda tekel bulunması. İnanç Özgürlüğü Girişimi tarafından görüşme yapılan kadınlar, erkeklerin “İslam dininin yorumunu kendi tekellerinde” gördüklerini söyledi. Bu durum sadece Diyanet İşleri Başkanlığı açısından değil, İslam cemaatinin önderleri ve diğer aktörler açısından da geçerli. Görüşülen kadınlardan birçoğu, benzer görüşleri savunan erkek İslam ilahiyatçılar olsa da, onların aynı ölçüde hedef alınmadığını ifade etti. Bunun sebebi sorulduğunda, kadınların genç nesil Müslüman kadınlar üzerinde daha fazla etkisi olduğunun düşünüldüğünü ve erkeklerin dinî öğretilerin yorumlanması konusunda kadınların rol üstlenmesine kati surette karşı çıktığını belirttiler.

Bu tür çekişmeler Aleviler veya gayrimüslim cemaatler açısından bu kadar görünür olmasa da, din veya inanç topluluklarında kadınların yeri ve rolü, din veya inanç özgürlüğünün kullanılmasında belirleyici faktörler olmayı sürdürüyor.

Bu raporun kapsadığı dönemde, başörtüsü meselesi ve özellikle kendi dinî cemaatlerini eleştiren kadınlar tarafından İslam öğretisinin ayrımcı yorumlarına itiraz edilmesi dikkat çeken mücadele alanları arasında yer alıyor. Bu kadınlar, özellikle harekete geçirici bir etki yarattıkları düşünüldüğünde, birçok kesimden saldırıya ve kovuşturmayla uğrama ve hatta ölüm tehdidi riskiyle karşı karşıya kalıyor. Bu olayların bazıları aşağıda detaylı olarak inceleniyor.

Kadınlar toplumun seküler ve dindar kesimleri arasında sıkıştırılıyor. Kadınlar, din veya inanç kaynaklı kimlikleri ya da kimliklerini ifade etme biçimleri nedeniyle kendilerini toplumun seküler ve dindar kesimleri arasında baskılanmış hissedebiliyor.

Başörtülü Müslüman kadınların toplumun seküler kesimleri ile Türkiye’de iktidar partisi ve destekçileri arasında sıkışmış olduğu sıkça tekrar edilen bir görüş. Başörtülü kadınlar,

onları iktidardaki partinin “temsilcileri” olarak gören ve iktidar partisinin politikalarını desteklemekle suçlayan seküler kesim tarafından sık sık sözlü tacize uğruyor. Oysa bu kadınlar arasında söz konusu politikaları eleştirenler olabilir. Ocak 2019’da Twitter’da viral olan #10yearchallenge bu duruma iyi bir örnek. Bir grup kadın bu fırsatı başörtülerini çıkarmalarından önceki ve sonraki fotoğraflarını paylaşmak için kullanınca, bu gönderiler başörtüsü hakkında bir tartışmayı alevlendirdi. Kimileri başörtüsünü özgür iradeleriyle taktıklarını söylerken, kimileri de aileleri tarafından daha 10 yaşlarındayken başörtüsü takmaya zorlandıklarını açıkladı. Başörtüsünü çıkarmak birçoğu için kolay bir karar olmamış ve genellikle bedeli ağır olmuş. Başörtüsünü çıkaran kadınların bazıları hala, memleketlerini ziyarete gittiklerinde ailelerinden ve komşularından ötürü hissettikleri baskı yüzünden yine başörtüsü takmak zorunda kalıyor.

#10yearchallenge tweetlerine gelen tepkiler bu konuda toplumda egemen olan gerilim ve kutuplaşmayı yansıtıyor. Birçok kişi dayanışma sergiledi; örneğin *Asla yalnız yürümeyeceksin* sitesi bu gönderileri retweetledi ve kadınları kendi hikâyelerini paylaşmak konusunda cesaretlendirdi. Öte yandan bu kadınlara veya ailelerine ya da başkalarına yönelik yargılar içeren birçok yorum da yapıldı. Bu yorumlarda kadınlar ya başörtüsü taktıkları ya da başörtüsünü çıkardıkları için eleştiriliyor; onları başörtüsü takmak zorunda bırakan aileleri veya başka faktörler yargılanıyor ya da başörtüsünü çıkarma kararlarının sorumlusu olarak görülen kültürel akımlar eleştiriliyordu.

Kadınlar çifte hayat sürmek zorunda hissediyor. Aileleri ve/veya din veya inanç toplulukları içerisinde din veya inanç özgürlüğüne yönelik engellerle karşılaşan kadınlar çifte hayat yaşamak zorunda hissediyor. Aile, işyeri ve mahalle içerisinde tüm ‘kabul gören’ uygulamalar ve kıyafet biçimleriyle birlikte dinî yaşama uymak zorunda hisseden kadınlar bu duruma örnek. Görüşülen kişilerin birçoğu, kendilerinin ve arkadaşlarının, evlerinde ve memleketlerinde kabul gören “makbul” yaşam tarzına uyum sağladığını ve kendilerini özgür hissetmiş olsalardı davranacaklarından ve söyleyeceklerinden farklı ifade ettiklerini belirtti. Bu husus, inançsızlar da dahil olmak üzere farklı din veya inançlardan kadınların dile getirdiği önemli bir ortak mesele olarak görünüyor.

Üniversite için İstanbul’dayım, burada başörtümü takmıyorum. Ama tatillerde veya yazın ailemin yanına gittiğimde başörtümü takıyorum. Bu şekilde yaşayan birçok kadın öğrenci var. – S., İstanbul
Üniversiteden eve döndüğümde Kutsal Kitap’ımı [İncil] saklıyorum ve ailemin yaşam biçimine uyum sağlamaya çalışıyorum. Sözlerimi ve davranışlarımı sansürleme konusunda çok geliştim. Yoksa evde huzursuzluk oluyor. Alıştım artık, durum bu. – M., İstanbul

Din veya inanç topluluklarındaki dinî merciler ve karar alma süreçleri hala erkeklerin baskın olduğu bir alan. Görüşme yapılan farklı din veya inançlardan kadınlar baskın bir şekilde, öğretim ve din alanının örgütlenmesi de dahil olmak üzere, din veya inanç toplulukları ve kurumlarının karar alıcı pozisyonlarında erkeklerin bulunduğunu dile getirdi. Aralarında imam, haham, rahip, papaz ve dedelerin bulunduğu din görevlileri -bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıdaki istisna sayılmazsa- tümüyle erkeklerden oluşuyor.

Alevi bir araştırmacı olan Ceren Ataş buna şu ifadelerle karşı çıkıyor:

Zaten feministim; ancak nedense Aleviliğin hali hazırda var olan ‘biz zaten eşitiz’ düşüncesi elinizi kolunuzu bağlayabiliyor. Farkındalığım oluşmamış. Gülfer Akkaya’nın kitabını okudum ve onunla tanıştım. Gittiğim kurumlara daha farklı bakmaya başladım; yönetimlerdeki erkek çoğunluğu, kadınların emekçi olması ancak kesinlikle geri plana atılmaları, Pir Anaların silinmişliği... Herkesin Can olarak nitelendirildiği eşitliğin olduğu bir ibadethaneye girdiğimi düşünürken kadınların her gün ▶

► *yok edildiği erkekleşen bir toplumun varlığını gördüm. Mesela en basiti şu anda Alevilik pratiğini karşılaştırıyoruz ya, cem erkani esnasında postta yalnız Dede oturuyor; ama Anasız Dede, Dedesiz Ana olmaz ki. Cemde Ana ve Dede beraber oturmalı o posta. Aleviliğe tamamen aykırı bir durum şu an her yeri sarmış. – Ceren Ataş*

Dinî kurumlarda kadınların temsil oranı da son derece düşük.

Aşağıdaki tablolar Diyanet İşleri Başkanlığı ve inanç temelli başka kurumlarda görev yapan kadın ve erkeklerin dağılımını gösteriyor.¹⁸¹

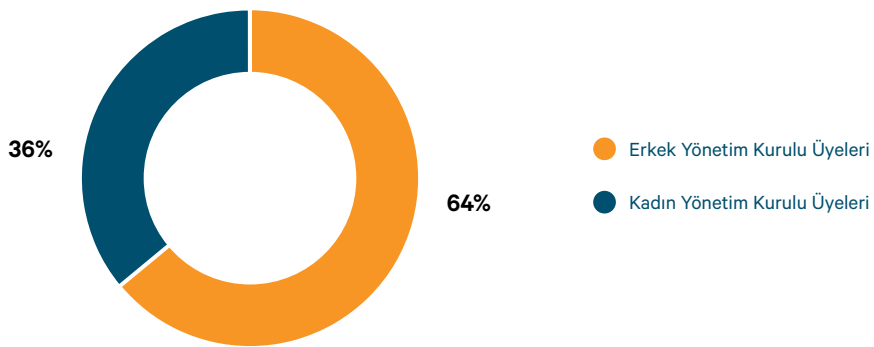
Diyanet'teki başkanlıklar aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere hala erkeklerin hakimiyetinde bulunuyor.¹⁸²

TABLO 3: DİYANET'TE TOPLUMSAL CİNSİYET DAĞILIMI - 2021

Diyanet İşleri Başkanlığı	Üye sayısı	Erkek	Kadın
Diyanet İşleri Başkanı	1	1	0
Diyanet İşleri Başkan Yardımcıları	5	4	1
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı	1	1	0
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan Vekili	1	1	0
Din İşleri Yüksek Kurulu	14	14	0
Din İşleri Yüksek Kurulu Sekreteri	1	1	0
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanları	38	38	0
Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü	6	5	1

Diğer din veya inanç kurumlarının yönetimindeki toplumsal cinsiyet dağılımı da, hayli çeşitlilik göstermekle birlikte, büyük oranda erkeklerin hakimiyetinde.¹⁸³

GRAFİK 1: SEÇİLEN DİNİ KURUMLARIN YÖNETİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET DAĞILIMI - 2021

¹⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Faaliyet Raporu 2020, 2021.

Cinsiyet Eşitliğini İzleme Derneği (CEİD) 2020 yılındaki izleme raporunu yayımladığından beri Diyanet İşleri Başkanlığında herhangi bir değişiklik olmadı. Sancar, S. *Din hizmetlerine erişimde toplumsal cinsiyet eşitliği*, CEİD, 2020.

¹⁸³ Bu rakamlar ya kurumlar tarafından paylaşılmış ya da kurumların web sitelerinde yer alan açık bilgilerden alınmıştır. Din veya inanç topluluklarına ve Ateizm Derneği'ne sundukları bilgiler için teşekkür ederiz.

TABLO 4: SEÇİLEN DİNİ KURUMLARIN YÖNETİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET DAĞILIMI (AYRIŞTIRILMIŞ) - 2021

Kurumun Adı	Kadın Başkan	Erkek Başkan	Yönetim Kurulu Üyeleri Kadın	Yönetim Kurulu Üyeleri % Kadın	Yönetim Kurulu Üyeleri Erkek	Yönetim Kurulu Üyeleri % Erkek
İzmir Kültür Derneği	1	-	-	%100	0	%0
İzmir Musevi Kabristan Hayır Derneği	-	-	5	%100	0	%0
İzmir Yetim ve Fakir Çocukları Okutma Hayır Derneği	-	-	3	%100	0	%0
Karataş Hastanesini İdare Derneği	-	-	4	%80	1	%20
Ateizm Derneği	-	1	3	%60	2	%40
Bölgesel Bahai Kenseyleri	-	-	15	%53	13	%47
Kurtuluş Kiliseleri Derneği	-	1	1	%50	1	%50
Hasat Kilise Hizmetleri Derneği	-	1	2	%40	3	%60
Türkiye Bahai Toplumu Milli Mahfili ¹⁸⁴	-	1	2	%22	7	%78
500. Yıl Vakfı	-	-	-	%20	-	%80
Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfı	-	-	-	%20	-	%80
Garip Dede Dergahı Vakfı	-	1	3	%17	14	%83
Pir Sultan Abdal Kültür Derneği	-	1	4	%16	20	%84
Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı	-	1	1	%14	6	%86
Alevi Bektaşi Federasyonu	-	1	3	%14	19	%86
Türkiye Hahambaşılığı Vakfı	-	-	-	%10	-	%90
Rum Cemaat Vakıfları Derneği	-	1	1	%11	10	%89
İzmir Musevi Cemaati Vakfı	-	1	0	%0	10	%100
Kars Ehl-i Beyt Derneği	-	1	0	%0	16	%100
Protestan Kiliseler Derneği	0	1	0	%0	5	%100

Aşağıda anlatılan üç Müslüman kadının hikâyesi -Fatma Yavuz, Zeyneb Duygu Ağbayır ve Zeynep Çetinkaya- din veya inanç özgürlüğünü de içeren birçok insan hakkına müdahale oluşturan kamusal ve hukuki baskıların karmaşık dinamiğine ışık tutuyor.

• • • Fatma Yavuz'un hikâyesi

14 yıl boyunca Diyanet İşleri Başkanlığında Kuran kursu öğretmeni olarak çalışan Fatma Yavuz, kendisini Müslüman, dindar ve aktivist bir kadın olarak tanımlıyor. Hakkında başlatılan bir soruşturmanın ardından Nisan 2019'da Diyanet'ten ihraç edildi.

Şubat 2019'da Diyanet İşleri Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'nde belirtilen niteliklere artık uymadığı gerekçe gösterilerek önce hakkında soruşturma açıldı, ardından

¹⁸⁴ Bahai Ulusal Ruhani Mahfili ve bölgesel kenseyler her Kasım ayında seçimler yaptığı için bu veriler her yıl güncelleniyor.

da görevinden ihraç edildi.¹⁸⁵ Söz konusu yönetmelikte, göreve atanacak kişinin “itikat, ibadet, tavır ve hareketlerinin İslam törelerine uygunluğunun” çevresinde bilinir olması gerektiği öngörülüyor. Yavuz’un, devlet memurunun ilgili kuruma ilişkin özel kanun veya diğer mevzuatta aranan şartları taşıması gerektiğini dile getiren Devlet Memurları Kanunu’nun 48/B maddesini ihlal ettiği saptandı.¹⁸⁶ Bu nedenle görevinden ihraç edildi. Bunun yanı sıra, Yavuz’un davranışları “Devlet memurları, resmi sıfatlarının gerektirdiği itibar ve güvene layık olduklarını hizmet içindeki ve dışındaki davranışlarıyla göstermek zorundadır” hükmünü taşıyan Devlet Memurları Kanunu’nun 8. maddesine de aykırı bulundu.¹⁸⁷

Müfettişler öğrencilerle konuşmadı. Benim ne öğrettiğimi nasıl bildiklerini sordum. Tek bir öğrenciyle konuştular, onun anlattıkları çok pozitif. Fakat yine de hadisleri itibarsızlaştırdığımı ileri sürdüler. Kadınların regl oldukları halde oruç tutup namaz kılabileceklerini öğrettiğimi söylediler. Oysa ben bu konularda farklı görüşler olduğumu anlattım her zaman, sadece benim bu şekilde inandığımı açıkladım. – Fatma Yavuz, İstanbul

Usuli bir hata yapılmış olmasından ötürü, Yavuz’un ihtiyati tedbir talepli başvurusu kabul edildi ve görevine iade edildi. Ne var ki, kısa bir süre sonra görevinden tekrar ihraç edildi. Yavuz bu karara da itiraz ederek hukuki yollara başvurdu. Bölge idare mahkemesi görevden ihracın hukuka uygun olduğuna kanaat getirdi. Bu rapor kaleme alındığı tarihte Yavuz’un davası Danıştay’da incelenmeyi bekliyordu.¹⁸⁸

Fatma Yavuz hakkında hazırlanan dosyada pek çok fiil sıralanmasına rağmen, disiplin yaptırımını gerektirecek özel bir eylem belirtilmiyor. Bu nedenle, Yavuz’un avukatları Yavuz hakkındaki yaptırımın hukuka uygun olmadığını söyleyerek buna itiraz ediyor. Yavuz sosyal medyadaki gönderilerinin cımbızlanarak sunulduğunu, incelikli savlarını içeren kısımların çıkarıldığını söylüyor. Ayrıca, “dosyada aşırı yorum yapmış olduklarını” da ekliyor. Eleştiri konusu yapılan tweetleri arasında Nadia Murad’a destek veren ve IŞİD’i eleştiren ifadelerin yanı sıra LGBTİ+’lara uygulanan kötü muameleyi ve kadınların aşağılanmasını kınayan gönderiler yer alıyor. Yavuz, “Bence böyle bir itirazın Diyanet’in içinden biri tarafından dile getirilmesi ‘büyük bir tehlike’ olarak görüldü” diyor.¹⁸⁹

Fatma Yavuz sürekli sorgulayan, araştıran, ufkunu genişleten ve inancını özgün bir şekilde ifade etmeye çabalayan bir yol izliyor.¹⁹⁰ Bu yolculuğunda “öteki” addedilenlerle geliştirdiği dostluklara ve keşfettiklerine duyduğu coşku öyle güçlü ki başka birçok insana buluşarak ilham veriyor.

Yavuz, İmam Hatip lisesinde ve ilahiyat fakültesinde geçirdiği yılların ardından kendisini “klasik bir Sünni Müslüman” olarak tanımlıyor. Yıllar boyunca kadınlara Kuran öğretiyor. Çeşitli dinî aktörlerle çalıştığı iş ortamında yaşadığı samimiyet ve güven kaybı sonucunda sorgulama sürecine giriyor. Nihayetinde tüm eğitim hayatı boyunca edindiği “bilgilerin” güvenilirliğini sorgular hale geliyor. Buna Kuran’a ilişkin yorumlar, İslamiyet’teki mezheplere ve Yahudiler ve Hristiyanlar gibi “ötekiler” olarak sınıflandırılan kesimlere ilişkin anlatılar da dahil. Sinagogları ve kiliseleri ziyaret edip, olumsuz bir anlam yüklenilerek “ötekiler” olarak tanımlanan kişilerle ilişkiler kurmaya başlıyor.

¹⁸⁵ Diyanet İşleri Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, 5/b maddesi.

¹⁸⁶ 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 14 Temmuz 1965, 12056 sayılı ve 23 Temmuz 1965 sayılı Resmi Gazete’de yayımlandı, 48/B maddesi.

¹⁸⁷ A.g.k., 8. madde.

¹⁸⁸ Fatma Yavuz ile yapılan Aralık 2021 tarihli yazışma.

¹⁸⁹ Fatma Yavuz ile yapılan 27 Temmuz 2021 tarihli görüşme.

¹⁹⁰ A.g.k.

2016 yılında profesyonel olarak verdiği Kuran kurslarının yanı sıra gönüllü olarak “meal” hakkında bir ders vermeye başlıyor. Müftülüğün izniyle bu derslere başladığı sırada müf-redatta meal konusunda bir ders bulunmuyordu. Bu dersi açmaya, Kuran’ı Arapça aslından okumayı öğrendikten sonra daha fazlasını öğrenmek isteyen öğrencilerinin ilgisi sonucunda karar veriyor. Dersin bir parçası olarak, öğrencileriyle birlikte, kadınları ve kafir sayılanları aşağıladığı düşünülen ayetlerin ve hadislerin mealini incelemeleri gerekiyordu.

Kadınlar Diyanet bünyesindeki Kuran kursuna genellikle ailelerinden onay alarak katılıyor. Yavuz’a göre, kadınların ev dışında faaliyetlerde bulunmasından hoşnut olmayabilecek ebeveynler veya eşler genelde Diyanet’e güveniyor ve hatta kadınların bu kurslara yazılmasını teşvik ediyor. Ancak Yavuz’un verdiği derse ilgi arttıkça, bu kadınların eşlerinden itirazlar yükselmeye başlıyor.

Yavuz’a sosyal medyadan kendisini tehdit eden, damgalayan ve İslamiyet’i küçük düşüren biri olarak şeytanlaştıran yorumlar geliyor ve halen de gelmeye devam ediyor. Ağustos 2019’da Twitter’da Yavuz’un adını ve görevini belirten bir tehdit paylaşıldı. Yavuz savcılığa suç duyurusunda bulundu, fakat bu konuda herhangi bir kovuşturma başlatıldığına dair bilgisi bulunmuyor.¹⁹¹

Fatma Yavuz ve onun konumundaki başka kişiler hakkında yürütülen yargılamalara destek olmak amacıyla Kadınların Akli Yargılanıyor diye bir girişim başlatıldı. Bu girişim, dinî bilgilere dayanan erkek iktidarının kadınlara yönelik bir şiddet biçimi oluşturduğunu savunan ve tüm kadınları Fatma Yavuz’un ve Zeynep Çetinkaya (Algı)’nın yanında olma-ya çağıran bir grup kadın tarafından yürütülüyor.¹⁹²

Yavuz görevinden ihraç edilmesine rağmen aktivizmini sürdürmesinin çok şeyi değiştirdiğini düşünüyor. “Yaşadıklarımın etkisi düşündüğümünden çok daha fazla oldu” diyor.

• • • Zeynep Duygu Ağbayır’ın hikâyesi

Zeynep Duygu Ağbayır, attığı tweetlerle kadın karşıtı söylemi tersine çevirdiği için halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri aşağıladığı gerekçesiyle TCK 216(3). madde kapsamında yargılanıyor. Kendisine yöneltilen suçlamalar arasında İslam dininde kutsal sayılan hadisleri değiştirerek ve bazı kelimelerin yerine kaba ifadeler kullanarak gerçekleştirdiği eylemin halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri aşağılama suçunu oluşturduğu ileri sürülüyor.¹⁹³

Başörtüsü takan bir kadın ‘onların’ çizdiği sınırların dışına çıkamaz. Aynı Hadis’e itiraz eden erkek ilahiyatçılara soruşturma açılmadı. Hiç korkmuyorum. Ama çocukluğumdan, gençliğimden beri tarihatlardan gördüğüm baskı yaralıdır. Dijital çağda bu baskı daha da arttı ve sertleşti çünkü Netflix, YouTube gibi dijital içeriklerin aileler üzerindeki etkisini daha büyük tehdit olarak görüyorlar. Bu nedenle dijital alanda baskı kuruyorlar. – Zeynep Duygu Ağbayır

Ağbayır Haziran 2020’de Twitter’da #erkekleryerinibilsin hashtagiyle yürütülen bir kampanyaya katıldı: Bu kampanya kadın karşıtı söylemi tersine çevirerek toplumsal cinsiyet eşitliğine dikkat çekmeyi amaçlıyordu. Kampanya Haziran 2020’de, Ruq isimli bir kullanıcının “Kocam isterse çalışabilir” şeklinde bir tweet atmasıyla başladı. Bu gönderide kullanıcı, eşlerinin çalışmasına “izin verdiği” için kendisini aydın sayan erkekleri ima yoluyla eleştiriyor. Binlerce kadın bu paylaşımı retweetledi ve ardından kendi tweetlerini attı. Kampanyaya “erkekler sokakta özgürce gezebiliyor” şeklinde tweetler atarak bazı

191 Fatma Yavuz, Twitter, 1 Ağustos 2019.

192 <https://twitter.com/KadinlarınAkli>

193 İstanbul Asliye Ceza Mahkemesi için düzenlenen 25 Ağustos 2021 tarihli iddianame.

belediyeler bile katıldı. Ağbayır da kadınları aşağıladığını düşündüğü birçok hadisi, kadın kelimesinin yerine erkek kelimesini koyarak tersine çeviren tweetler attı.

Kendisi hakkında CİMER'e (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) yapılan bir şikâyet üzerine Ağbayır 2021'de ifade vermeye çağrıldı ve Eylül 2021'de dava açıldı. 25 Ağustos 2021 tarihli iddianame, Türk Ceza Kanunu'nun "Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır" hükmünü taşıyan 216(3). maddesine dayanıyor. Savcı ayrıca, "Kişi, kasten işlemiş olduğu suçtan dolayı hapis cezasına mahkûmiyetin kanuni sonucu olarak" Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinden; seçme ve seçilme ehliyetinden; velayet hakkından; vesayet veya kayımlığa ait bir hizmette bulunmaktan; vakıf, dernek, sendika, şirket, kooperatif ve siyasi parti tüzel kişiliklerinin yöneticisi veya denetçisi olmaktan; bir meslek kuruluşunun iznine tabi bir meslek veya sanatı icra etmekten yoksun bırakılacağını öngören TCK 53. maddeyi de dayanak olarak kullanıyor.

Ağbayır hadislere ilişkin gönderilerine sert tepkiler almayı beklediğini, ancak hakkında dava açılmasını beklemediğini söylüyor.¹⁹⁴ Bu nedenle de, sosyal medya üzerinden ölüm tehdidi de içeren tehditler aldığına suç duyurusunda bulunmamış. Ağbayır'ın kendi ifadesiyle, "Biri beni, Zeynep Çetinkaya'yı ve LGBTİ'leri Ayasofya'da sallandırmakla tehdit etti. Bu konuda şikâyetçi olmadığım için şimdi pişmanım."¹⁹⁵

• • • Zeynep Çetinkaya'nın hikâyesi

Zeynep Çetinkaya Twitter'da paylaştığı bir içerik sebebiyle sosyal medya platformlarında, kendi sosyal çevresinde ve işyerinde taciz ve saldırılara maruz kaldı. Hakkındaki şikâyetlerden ötürü savcılık tarafından ifadeye çağrıldı.¹⁹⁶ Çetinkaya Haziran 2020'de, halihazırda tartışmalı olan "İşlerini bir kadına bırakan topluluk asla felah bulamaz" hadisini tersine çevirerek "İşlerini bir erkeğe bırakan topluluk asla felah bulamaz." (Buhârî, Meğazî, 82, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Nesaî, Kudât, 8; Ahmed b. Hanbel, V/43, 51, 38, 47) tweetini paylaştı. Çetinkaya da, tıpkı Ağbayır gibi, #erkeklererinibilsin hashtagiyle başlatılan sosyal medya kampanyasından etkilenmiş ve bununla bağlantılı olarak söz konusu gönderiyi paylaşmıştı.

Olumsuz bazı sonuçlar olsa da bu olayın Hadis ve hakkında farkındalık yaratmak istediğim konuda tartışma yaratmasına memnun oldum. Tabii ki 'dini kılıfla' ve 'dinin kılıcıyla' kadınları aşağılayan ve göz ardı eden söyleme karşı çıkacağız. Bu söylenenlere entelektüel olarak cevap veremediklerinde polisle ve yargıyla geliyorlar. Oysa ben onlarla tartışmak ve sormak istiyorum, 'neden beni öldürmek istiyorsunuz?' – Zeynep Çetinkaya

Bu tweet Çetinkaya'nın hayatını etkileyen birçok olumsuz sonuca yol açtı.. Din veya inanç özgürlüğü ile ifade özgürlüğünün sınırlanmasından başka, işyerinde din veya inancına dayalı ayrımcılığa uğradı. Beş ay sonra, bir erkek ilahiyatçının bu tweeti polise ihbar etmesi üzerine Çetinkaya ifade vermeye çağrıldı. Bir yıla kadar hapis cezası öngören TCK 216. madde kapsamında "halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama" ile itham edildi. Bu rapor kaleme alındığı tarihte, Çetinkaya'nın ifadesiyle ilgili herhangi bir gelişme yaşanmamıştı.

Zeynep Çetinkaya ayrıca Twitter üzerinden pek çok tehdit aldı; bunlardan birinde "senin katlin vacip, günü geldiğinde idam edilebilirsin" yazıyordu. Aldığı tehdit mesajlarını polise ihbar etmeyi düşündü, fakat herhangi bir sonuca ulaşacağına inanmadığı için hukuki

¹⁹⁴ Zeynep Duygu Ağbayır ile yapılan 25 Ekim 2021 tarihli görüşme.

¹⁹⁵ A.g.k

¹⁹⁶ Karaca, N. B., *Karakolda biten hadis tartışması*, Habertürk, 9 Ekim 2020.

yollara başvurmadı. Komşularının misillemede bulunmasından korktuğu için Twitter olayının ardından bir akrabasının evine taşındı, ancak aradan zaman geçtikten kendini güvende hissederek evine dönebildi.

Polis kendisini ifade vermeye çağırdığında işvereni de bu durumdan haberdar oldu. Çetinkaya, işverenin önce kendisinin yanında durduğunu, fakat attığı tweetin çok tartışmalı bir hadis hakkında olduğunu öğrendikten sonra onun da kendisini eleştirdiğini ve bir süre mobbing yapıldıktan sonra işine son verildiğini söylüyor.

Çetinkaya attığı tweetin başlattığı tartışmadan memnun olmakla birlikte, artık ne söylediğine daha fazla dikkat ettiğini, zira kendisi ve çocukları hakkında endişe duyduğunu belirtiyor. Çetinkaya'nın çocukları da bu olaydan ötürü okulda damgalanarak sorunlar yaşamış.

Kadınlar camilerde

Camide kadınların da kabullendiği belli bir düzen var. Yazılı olmayan bir düzen. Kadınlar Camilerde kadınların camilerde karşılaştıkları zorluklarla ilgili farkındalık yaratmayı başardı fakat durumu değerlendirme konusunda değil. – Sena Arslan, Kadınlar Camilerde kampanyası

Kadınlar Camilerde kampanyası (veya kampanya) son derece önem taşıyan fiili bir meseleyi ele alıyor: Camilerde kadınlara ayrılan yerlerin niteliği nedir? Ayrılan bu alan camilerde kadının konumu hakkında çok şey söylüyor. Kadınlar Camilerde kampanyası, kadınların camilerdeki konumunu iyileştirmeyi dert edinen bir grup Müslüman kadın tarafından başlatılan bir kampanya olarak tanımlanıyor.¹⁹⁷

Kadınlar Ekim 2017'den bu yana camilerde buluşup, kadınların camilere dair yaşadığı problemlerin tespiti ve olası çözüm yolları üretilebilmesi için neler yapılabileceğini tartışıyor. Bu kadınların iki amacı var. Birincisi, kadınların cami cemaatine daha etkin şekilde katılımının sağlanmasının yollarını açmak. İkincisi ise, camilerin idaresinden sorumlu mekanizmaları bu talepler doğrultusunda harekete geçirmek.

Kampanyanın temel iddialarından biri, camilerin kadınların erişimine açık olmakla birlikte herkesin camiden aynı şartlarda yararlanmadığı şeklinde. Kampanyayı yürüten kadınların tespit ettiği sorunlar ve buna ilişkin talepler hem camilerin fiziksel koşullarıyla hem de sosyal ortama ilgili. Fiziksel koşullar bakımından, kadınlara ayrılan alanların yetersiz olduğu söyleniyor. Kadınlara çoğu zaman en düzensiz ve kirli yerler ayrılıyor. Her camide kadınlar için temiz, ücretsiz ve sürekli açık abdesthane bulunmuyor. Kadınlara üst katların ayrıldığı camilerde genellikle dik ve dar olan merdivenler yaşlıların, engellilerin veya küçük çocuklarıyla, pusetleriyle gelen kadınların erişimini engelliyor. Ayrıca, camilerde kadınlar için ayrılan kısım sınırlandırılmış olduğu için, burada ibadet eden kadınlar genellikle caminin ana salonunu ve orada ibadet edenleri göremiyor. Erkeklerin imamlarla birlikte ibadet ettiği ana salon ile kadınlara tahsis edilmiş kısmı fiziksel bir bariyer ayırıyor. Bazı camilerde kadınlara ayrılan kısım ana salon ile tümüyle bağlantısız oluyor. Bu fiziki koşullar kadınların ibadet ederken kendilerini cami cemaatine ait hissetmesini güçleştiriyor.

Kadınlar Camilerde kampanyası sosyal ortamın da başkaca sınırlamalar getirdiğini söylüyor.¹⁹⁸ Camilerdeki güvenlik görevlileri, örneğin kadınlara kendileri için ayrılmış bölümlere gitmelerini söyleyerek, cami içinde kadınların hareketlerini sık sık kısıtlıyor.

¹⁹⁷ Bkz. *Kadınlar Camilerde Kampanyası* web sitesi.

¹⁹⁸ Kadınlar Camilerde kampanyasını yürüten kadın grubunun 28 Temmuz 2021 tarihli toplantısı.

Kaynak: Sena Arslan

Kadınlar bir camide dua ederken.

Kadınların cami içinde dolaşması veya ana salonu ziyaret etmesi güvenlik görevlilerince, cami cemaatinde veya camilerin imamlarınca sert tepkilerle veya bazen hakaret içeren ifadelerle engelleniyor.¹⁹⁹ Kampanyanın web sitesinde ve sosyal medya hesaplarında bu tür olaylar sıklıkla yer buluyor.

Türkiye'deki camilerin (yaklaşık 89.445) idaresi Diyanet'e bırakılmış durumda.²⁰⁰ Kadınlar bu kamusal din hizmetinden erkeklerle eşit şekilde yararlanmayı talep ediyor. İbadet yerlerinin yönetimi Diyanet'in görevi olduğu için, bu hizmet yerine getirilirken insan haklarının korunması sorumluluğu da Diyanet'e ve Diyanet'i denetleyen makam olarak Cumhurbaşkanlığına düşüyor. 2000'lerden beri Diyanet camileri kadınlar açısından daha erişilebilir hale getirmek için çalışmalar yürütüyor. İstanbul Müftülüğü de bu konudaki hukuki düzenlemeler uyarınca Camilerde Kadınlara Ayrılan Mekanların Güzelleştirilmesi için Kriterler başlığını taşıyan bir genelge çıkardı.²⁰¹ Diyanet'in 2019-2023 Stratejik Planı'nda da kadın, çocuk ve yaşlıların hizmetine uygun hale getirilecek camilerin sayısının 12.350'ye çıkarılması hedefleniyor.²⁰² Ne var ki, kadınların taleplerine görünüşte bu şekilde destek verilmesine rağmen, henüz bu konuda esaslı bir değişiklik yapılmış değil.

2020 Din Hizmetleri Raporu'nda Türkiye'deki 89.445 camiden yalnızca 32.019'unda kadınlar için abdest alma yeri bulunduğu belirtiliyor.²⁰³ Kadınların beş vakit namaz kılabilceği bir yere sahip olan camilerin sayısı ise 48.305.²⁰⁴

Ancak önemli faktörler olarak camilerdeki bu yerlerin niteliği ve genel atmosferi de kendi içinde farklılık gösteriyor. Her bir camiyle bağlantılı dernekler var; bu dernekler genellikle caminin inşası sırasında kuruluyor. Kampanyayı yürüten kadınlar, bu derneklerin üyelerinin kendilerini söz konusu caminin "asıl sahibi" olarak gördüğünü ve açık olduğu

199 A.g.k.

200 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Din hizmetleri raporu 2020*, 2020.

201 Erdemli, K.A., *Cami mimarisinde kadınların yeri ve İstanbul Müftülüğü camilerin kadınlar bölümünü güzelleştirme projesi*, 2012.

202 Diyanet İşleri Başkanlığı, *2019-2023 Stratejik Plan*, 2020.

203 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Din hizmetleri raporu 2020*, 2020.

204 A.g.k.

saatlerde genellikle cami civarlarında bulduklarını söylüyor.²⁰⁵ Bu derneklerin üyeleri genellikle erkek ve cami amcaları olarak anılıyor. Kadınlar Camilerde kampanyası grubuna göre, her camide kadınların konumunu kontrol etmeye çalışıyorlar. Bu kontrol, söz konusu dinî aktörlerin ataerkil hegemonyasını muhafaza etme çabasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Kadınlar Camilerde kampanyası, bir şehirdeki camilerin idaresinden sorumlu kurum olan müftülüklerin merkezi şikâyet mekanizmaları oluşturmasını, cami görevlilerini bu konularda eğitmesini ve camilerin fiziksel kapasitesinin kadınları da içerecek şekilde tüm cami cemaatinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesini talep ediyor. Kampanya kapsayıcı bir cami kültürünün yeniden inşasını hedefliyor. Kampanya ekibi camilerde adaletsiz muameleye uğradığını düşünenler ile bir diyalog başlatmak istiyor; böylece bu kesimlerin sorunlarını anlamak ve bunlara beraber bir çözüm bulmak amacıyla çalışmak mümkün olabilir. Bu amaç doğrultusunda bilgi ve deneyimlerin paylaşıldığı ağlar kurulması kampanya açısından öncelikli bir konu.

Meselenin önemli bir boyutu da bu konuda Diyanet'in kendine özgü ve ayrıcalıklı konumuyla bağlantılı. Bu durum, Diyanet'in din veya inanç özgürlüğünün temel kolektif unsurlarından yararlanılması konusunda tek muhatap olması sonucunu doğuruyor. Bir yandan Müslümanlar bu "kamu hizmetinden" yararlanabilirken, diğer yandan Diyanet yapısından ayrı ibadet yerleri oluşturma hakkı gibi din veya inanç özgürlüğü kapsamında korunan birtakım hakların kullanımı konusunda yasal bir olanaktan yoksun bırakılıyor. Dolayısıyla bu düzenleme, fiiliyatta tüm Müslümanların belirli haklardan ancak Diyanet aracılığıyla yararlanabilmesi anlamına geliyor. Diyanet çatısı dışında Müslümanlara yönelik resmi dinî dernek faaliyetleri oldukça sınırlı. Diyanet din veya inancın açıklanmasına yönelik temel alanlarda hukuken ve fiilen bir tekeli elinde bulunduruyor. İbadethane ve cami açmak ve bu yerleri idare etmek görevi yalnızca Diyanet'e verilmiş durumda.²⁰⁶ Örneğin, Kadınlar Camilerde kampanyasının talepleri arasında yer almamakla birlikte, kadınlar ile erkeklerin bir arada namaz kılmasına izin verilen bir cami kurulması talebiyle ortaya çıkan bir topluluk bu konuda muhtemelen güçlükler yaşayacaktır.

TCK 115. madde uyarınca bireysel ya da toplu ibadetin cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla engellenmesi bir suç teşkil eder ve 1 ila 3 yıl hapis cezası ile cezalandırılır. Ayrıca bir kimsenin inanç, düşünce veya kanaatlerinden kaynaklanan yaşam tarzına müdahale etmek veya bunu değiştirmeye çalışmak da suç sayılıyor.

Yukarıda anlatılanlar, kadınların evde, işyerinde, kendi din veya inanç topluluğu içinde ve daha geniş anlamda toplum karşısında din veya inanç özgürlüğünden yararlanırken benzersiz zorluklar yaşadığını ortaya koyuyor; bu konuda ek koruma önlemlerine ihtiyaç var. Bu sorunları ortaya çıkaran ve etkileyen faktörlerle bunlar için alınabilecek tedbirleri anlamak için daha ayrıntılı ve derin araştırmalar yapılması gerekli.

- » **Kadınların ve LGBTİ'lerin egemen inanç dogma ve öğretilerine eleştirel yaklaştığı durumlarda, bu grupların ifade özgürlüğü ile din veya inanç özgürlüğünün desteklenmesi ve bu grupların damgalanmaması, tehdit edilmemesi ve kovuşturmayla uğramaması için devlet yetkililerinin önlemler alması gerekli. Bu kişiler hedef alındığında, yetkililer bu kişilerin korunması için tedbir almalı.**
- » **Yetkililer, din veya inanç toplulukları ile sivil toplum kuruluşları, kadınlar, genç kızlar, LGBTİ+'lar ve diğer herkesin ifade özgürlüğü ile din veya inancını açıklama özgürlüğünden yararlanabileceği güvenli ve elverişli bir ortam yaratmak için bir arada çalışmalı.**

205 Kadınlar Camilerde ekibiyle yapılan 28 Temmuz 2021 tarihli görüşme.

206 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun, 22 Haziran 1965, 12038 sayılı ve 2 Temmuz 1965 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı, başka maddelerin yanı sıra 35. madde.

- » Dinî liderler ve devlet yetkilileri geleneksel, tarihsel, dinsel veya kültürel tavır ve yaklaşımların insan haklarına yönelik ihlallere dayanak gösterilmemesini sağlamalı.²⁰⁷
- » Türk Ceza Kanunu'nun “dini değerleri aşağılamayı” suç sayan 216. maddesi kaldırılmalı.
- » Diyanet İşleri Başkanlığı, kadınların başta camiler olmak üzere ibadet yerlerine erişiminin erkekler ile eşit koşullarda olmasını sağlamalı.
- » Din veya inanç toplulukları, sinagog, kilise, cami, cemevi ve Yehova Şahitlerinin ibadet salonları da dahil olmak üzere ibadet yerlerinin idaresinden sorumlu derneklerde kadınların eşit temsiliyi sağlamalı.
- » Devlet yetkilileri ve dinî liderler kadınlara, genç kızlara, LGBTİ+'lara ve toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan insan hakları savunucularına yönelik düşmanlık içeren ifadeleri ve bu kesimlere yönelik zararlı toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının sürdürülmesini açık bir şekilde kınamalı. Kınama dinî liderlerin ifadeleriyle birlikte dinî inancın savunulması gerekçesiyle meşrulaştırılan açıklamaları da içermeli.²⁰⁸
- » Devlet kurumlarında ve din veya inanç topluluklarında lider rolünde veya görevlerinde olan kişiler, toplumsal cinsiyet eşitliği alanında bir önderlik sergileme sorumluluğunu üstlenmeli.

207 BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), *MSHS 28 No'lu Genel Yorum: 3. Madde (Erkek ve Kadınların Eşit Haklara Sahip Olması)*, 29 Mart 2000, CCPR/C/21/Rev.1/Add.10.

208 BM Özel Raportörü, *Din veya inanç özgürlüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliği raporu*, A/HRC/43/48, 27 Şubat 2020, tavsiye (g).

inanç
özgürlüğü
girişimi

Norwegian
Helsinki Committee

TEMENNİDEN EYLEME İLERLEME ÇAĞRISI
TÜRKİYE'DE DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ İZLEME RAPORU

www.inancozgurlugugirisimi.org